

Muinais 4 2005 tutkija

SUOMEN ARKEOLOGINEN SEURA RY

Oulun Metsokankaan maauuni

Maarian Kärsämäki ja
Itämeren maailma

Kiviteknologiasta Räisälässä

Muinais tutkija

SUOMEN ARKEOLOGINEN SEURA RY

Vastaava toimittaja:

Hanna-Maria Pellinen,
Lanatie 5 C 82, 20540 Turku
hanna-maria.pellinen
@archaeologist.com

Toimituskunta:

Miikka Haimila,
miikka.haimila@iki.fi
Pirjo Hamari,
pirjo.hamari@nba.fi
Paula Kouki,
paula.kouki@helsinki.fi
Sanna Lipponen,
salippon@paju oulu.fi
Eeva Raike,
eeva.raike@nba.fi

Käännökset ruotsiksi:

Anna Wickholm,
anna.wickholm@helsinki.fi

Toimitus: Muinaistutkija, Suomen
arkeologinen seura, Museovirasto,
PL 913, 00101 Helsinki.

Muinaistutkijan hinnat:

Vuositilaus Suomeen 22 euroa
Vuositilaus ulkomaille 25 euroa
SARKS:n jäseniltä 12 euroa

Muinaistutkija on vuonna 1982 perustetun Suomen arkeologisen seuran julkaisema lehti, joka ilmestyy neljä kertaa vuodessa. Painos 550 kpl. ISSN 0781-6790. Taitto Sanna Lipponen. Kannen suunnittelu Mikael E.T. Manninen. Paino T. Nieminen Oy, Painola 2005.

Lehteen tuleva aineisto on jätettävä vastaavalle toimittajalle viimeistään 31.12.2005 (no. 1/06) ja 28.2.2005 (no. 2/06). Kirjoitusohjeet ja mainoshinnat verkkosivuilla osoitteessa <http://rontti.helsinki.fi/sarks/muinaist2005/etusivu.html>

Sisällys

- Tiina Äikäs ja Janne Ikäheimo:* Hiilen murusia ja muutama palanut kivi. 2
- Oula Seitsonen:* Mesoliittinen ja neoliittinen kivi-tekniologia Räisälä Juoksemajärvi Westend -asuinpaikalla. 15
- Risto Nurmi:* Hiljainen todistaja. Limingan Värminkosken kuppikiven ajoituksen pohdintaa. 32
- Sami Raninen:* Tuskan teatteri Turun Kärsämäessä. Ajatuksia ja sitaatteja roomalaisesta rautakaudesta. I osa: Maarian Kärsämäki ja Itämeren maailma. 40

Arkeologinen julkaisukenttä Suomessa - kohtaavatko kysyntä ja tarjonta?

Hanna-Maria Pellinen

Muinaistutkijan edellisessä numerossa 3/05 Sanna Lipponen haastatteli Fennoscandia archaeologian uusia päätoimittajia Vesa-Pekka Hervaa ja Janne Ikäheimoa. Samassa yhteydessä tuli esille kysymys muun muassa arkeologisen julkaisukentän toimivuudesta ja verkkojulkaisemisesta.

Laskelmieni mukaan Suomessa on tällä hetkellä pitkälti toistakymmentä arkeologista tietoa julkaisevaa lehteä tai sarjaa. Kaksi näistä on arkeologian harrastajien lehtiä (Arkeologia Nyt! ja uusi Hiisi-lehti), tieteellisiksi aikakauslehdiksi voidaan laskea SKAS, Fossa ja Muinaistutkija. Erittäin lukuisa joukko on niitä julkaisuja, jotka ilmestyvät harvemmin, mutta julkaisevat lähes yksinomaan arkeologisia tutkimuksia (FA, FM, Iskos, Arkeologipäivät, Pirkan maan alta, Kentältä poimittua, Arkeologia Suomessa, arkeologian oppiaineiden omat julkaisusarjat) tai muiden tieteiden ohella arkeologisia aiheita (SM, SMYA, Historia, Tieteessä tapahtuu, museoiden julkaisusarjat). (Älkööt kukaan ottako henkilökohtaisena loukkauksena, jos hajamielinen toimittaja uhohti mainita jonkin julkaisun.)

Tarjonnan määrän suhteen ei siis pitäisi olla valittamista. Usein olen kuullut toivottavan Suomeen populaariarkeologista lehteä. Ammattimaisesti toimitettu, uutisia julkaiseva ja mielellään tietysti mahdollisimman hyvännäköinen, neliväripainatteinen lehti vaatisi kuitenkin kokopäiväisiä (palkattuja!) toimittajia ja valitettava tosiasia on, että tällainen lehti ei todennäköisesti olisi Suomessa taloudellisesti kannattava, ei vaikka nykyiset harrastajien ylläpitämät lehdet yhdistäisivät voimansa. Erikoiselta sen sijaan tuntuu, että tieteelliset arkeologiset oman rahoituksen omaavat hankejulkaisut eivät aina tunnu löytävän itselleen julkaisuforumia.

Varsinaista arkeologista verkkolehteä ei Suomessa vielä ole. Satunnaisesti on arkeologiaan liittyviä kirjoituksia julkaistu ainakin www.arkeo.net -sivustolla. Oulun yliopisto on nähdäkseni ollut arkeologisissa verkkojulkaisuissa edelläkävijä, ja Fennoscandia archaeologicassa aletaan nähtävästi laittaa sivustoille näyteartikkeleita. Vaikka uudesta julkaisusta nauttiminen omalla sohvalla loikoillen voi olla edelleen miellyttävän vaihtoehto, nykyisen tiedon tulvassa toivoisi verkkoon edes jonkinlaista kokoavaa sivustoa, esimerkiksi arkeologista bibliografiaa Wikipedian tapaan, johon kukin kollega voisi käydä päivittämässä omat julkaisunsa.

Hiilen murusia ja muutama palanut kivi

Tiina Äikäs & Janne Ikäheimo

Johdanto

Oulun Kiviniemen Metsokankaalla tutkittiin elo-syyskuussa 2003 varhaismetallikautinen kuoppajäännös (ks. Hujanen & Äikäs 2003), jota voi pitää sekä halkaisijaltaan että syvyydeltään keskimääräistä suurempana. Tämän lisäksi kuopasta tavattiin noin kuusi tonnia painava kivipanos, jonka perusteella se on luokiteltava nk. maauniksi (*jordugn*, ks. Mulk 1994: 153–158). Muinaisjäännöstyyppistä käytettyjä vaihtoehtoisia nimityksiä ovat mm. keittokuoppa, kuivausuuni ja kuoppaliesi (Alakärppä et al. 1997b: 24). Nimitykset viittaavat erilaisiin käyttötarkoituksiin; kuoppien on oletettu liittyvän ruuanvalmistuksen ohella mm. raaka-aineiden käsittelyyn, sepän töihin ja saunomiseen (esim. Wrede 1995: 3–11; Norberg 1996: 2–16). Nimityksistä vakiintunein on keittokuoppa, jota useimmiten käytetään kuitenkin ilman ennakko-oletusta muinaisjäännöstyyppin käytöstä juuri tuossa toiminnassa.

Mitä funktioon tulee, vakiintuneimman käsityksen mukaan näitä runsaasti palaneita kiviä sisältäviä kuoppajäännöksiä käytettiin vanhemmalla metallikaudella – ainakin Pohjanlahden rannikolla – traaninvalmistukseen (esim. Lundin 1992; Wrede 1995). Kuoppajäännösten esiintymisen suurempina ryhminä on katsottu osoittavan

laajamittaista, mahdollisesti kaupallista hyljeresurssin hyödyntämistä (Korteniemi 1999: 17). Muut tulkinnot, kuten tähän tyyppiin kuuluvien muinaisjäännösten liittyminen Pohjanmaan jokien lohenpyyntiin (Okkonen 2003: 232), eivät kuitenkaan ole poissuljettuja. Kiistatonta näyttöä kuoppien funktiosta ei siis ole ja, toisaalta, niitä on hyvin voitu käyttää useampaan kuin yhteen tarkoitukseen. Sisämaassa, missä sekä resurssit että luultavasti myös kuoppien käyttötarkoitus erosi rannikosta, ne näyttävät esiintyvän yksittäin mesoliittiselta kivikaudelta lähtien (Lundin 1992: 142–143; Okkonen 1999: 4; Korteniemi 2000: 10).

Muinaisesta Oulujokisuusta tällaisia kohteita tunnetaan joen molemmin puolin rannankorkeuksilta 35–20 m/mpy yhteensä kolmisenkymmentä, itse kuoppien määrän ollessa yli kolmensadan. Useimmiten kuopparykelmät sijaitsevat kivisten moreeniharjanteiden reunamalla, missä niiden sijainti on ollut kaivamisen helppouden ja riittävän kivipanoksen hankkimisen kannalta optimaalinen. Tällainen on myös Oulun Metsokankaan maaunin sijainti. Erikoiseksi kohteen tekee kuitenkin se, että paikalla on rannikolle epätyypilliseen tapaan vain yksi suurikokoinen kuoppajäännös eikä pienempien kuoppien muodostamaa keskittymää. Lisäksi maaunin vallissa havaittu monimuotoinen stratigrafia sekä

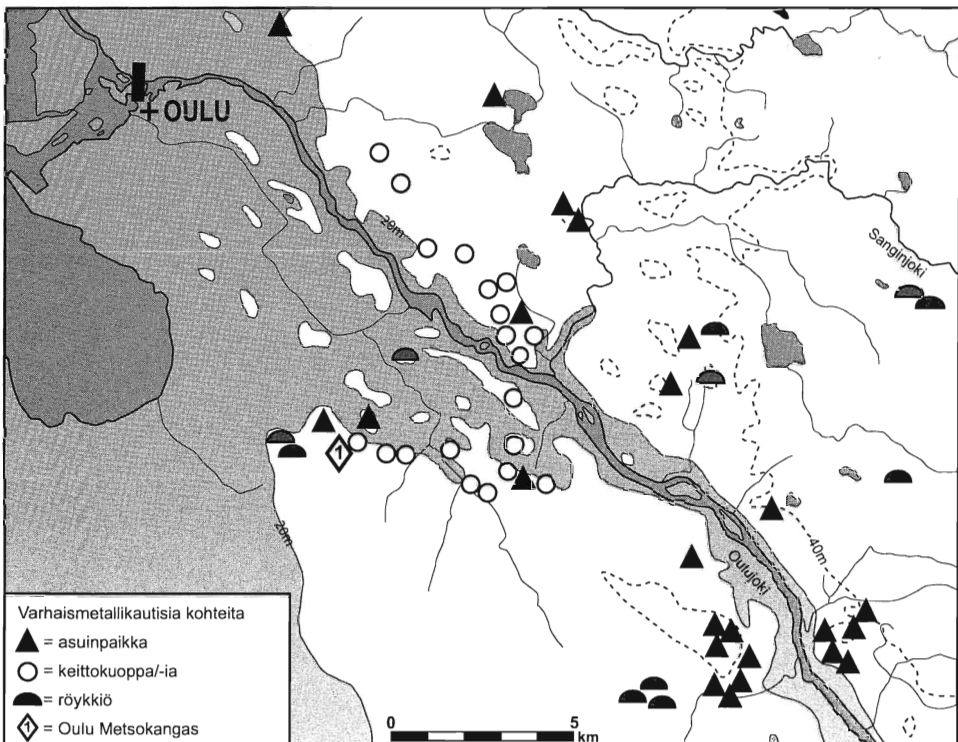
siihen liittynyt, rakenteen käyttötavasta mahdollisesti kertova hiiltynyt alue tekevät siitä mielestämme lähemmän tarkastelun arvoisen.

Taustaa

Metsokankaan kaavarunkoalue sijaitsee Oulujoen eteläpuolella, noin 8 km eteläkaakkoon Oulun kaupungin keskustasta (kuva 1). Oulun kaupungin on tarkoitus lähivuosina kaavoittaa ja rakennuttaa alueelle uusi asunalähiö. Alue oli inventoitu viimeksi vuonna 1986 Museoviraston toimesta, osana Oulun kaupungin sekä Oulunsalon kunnan alueen kokonaisinventointia (Taskinen 1986a). Tuolloin maastotyöt keskittyivät kuitenkin Oulun kaupungin koillisosaan, Sanginjoen ja Pilpajärven alueelle; tosin samassa yhteydessä valmistui myös erillinen selvitys Metsokankaan kaava-

runkoalueen ja sen ympäristön muinaisjäänneuskannasta (Taskinen 1986b). Nykyaikaisen maankäytön suunnittelun näkökulmasta viimeksi mainittua selvitystä pidettiin kuitenkin lähtökohtaisesti vanhentuneena, koska Pohjois-Pohjanmaalta on sitemmin tunnistettu mm. asumuspainanteiden ja palaneen kiven kuoppien tapaisia uusia muinaisjäänneystyyppejä, joita aiemmassa inventointityössä ei oltu huomioitu.

Valtaosa kaavoitettavasta alueesta rajautuu 15 ja 30 metrin välisille korkeuskäyrille, mikä Oulun seudulle vastikään laaditun maankohoamisen referessikäyrän mukaan (Okkonen 2003: liite 10) merkitsee keskisen pronssikauden ja varhaisen rautakauden välillä (1 350 eKr.-150 jKr.) merestä kohonnutta maa-aluetta. Asuinpaikkojen lisäksi aikakaudelle tyypillisiä muinaisjäänneksiä ovat

Kuva 1. Metsokankaan keittokuoppakohde ja Oulujokisuun varhaismetallikautiset muinaisjäännekohteet.

tällä alueella muinaisessa jokisuussa sijaitsevat kuoppajäännöskohteet sekä kiviröykkiö- tai latomuskalmistot (Ikäheimo 2002; Ikäheimo 2004). Viimeksi mainittuun tyyppiin luokiteltavia muinaisjäännöksiä tunnetaan Pohjois-Suomesta vain muutamia, mutta niistä useimmat ovat sekä tutkimuksellisesti että näyttävyydeltään erittäin korkeatasoisia. Niinpä Kaakkurin Välikankaan rikas rautakautinen kalmisto (Oulu 22, ks. Mäki vuoti 1991) sekä Kempeleen Linnakankaan esiroomalaisen rautakauden hautaröykkiö (Kempele 2, ks. Mäki vuoti 1984; Mäki vuoti 1986), erityisesti molempien kohteiden sijainti Metsokankaan välittömässä läheisyydessä, toimi osaltaan innoittajana uusien muinaisjäännösten etsimiseksi kaavarunko-alueelta. Tutkimusalueen välittömästä läheisyydestä tunnettu, muinaisjäännöksiin viittaava paikannimistö (Metelinkangas) nostatti myös toiveita uusista löydöistä.

Näiden seikkojen johdosta alueella suoritettiin vuosina 2000–2001 arkeologinen inventointi (ks. Ikäheimo 2001), jonka osarahoittajana toimi Oulun kaupungin tekninen keskus. Inventoinnissa dokumentointiin kymmenen muinaisjäännöskohdetta, joista kolme oli ennestään tunnettuja. Kahdeksan kohdetta – ajoituseltaan ja funktioltaan epämääräinen latomus, kuusi kuoppajäännöskohdetta sekä metsänparannustoimenpiteissä tuhoutunut röykkiö – dokumentoitiin ilman laajamittaista muinaisjäännökseen kajoamista. Kahdessa mahdollisessa asuinpaikkakohteessa suoritettiin laajahko koekuopitus. Molemmat todettiin pienialaisiksi, luultavasti pronssikauden lopun ja esiroomalaisen rautakauden taitteeseen ajoittuviksi asuinpaikoiksi. Kaikki inventoidut kohteet rajattiin puupaaluin, joiden täsmällisen sijainnin Oulun kaupungin teknisen keskuksen mittausyksikkö määritteli radiotaajuus-

korjatulla satelliittipaikannuslaitteistolla.

Ympäristö ja sijainti

Metsokankaan kaavarunkoalueen kallioperä on kauttaaltaan graniittia, jonka esiintyminen ei rajoitu saarekemaiseen ”akkunaan”, kuten vielä muutama vuosikymmen sitten uskottiin (Ylimannila 1970:12–13). Maaperää luonnehtivat moreeniharjanteet ja niiden väliin jäävät laaksot. Moreeni on joko löyhää, runsaskivistä hiekkamoreenia (pintamoreeni) tai tiivistä, niukkakivistä hiesuista hietamoreenia (pohjamoreeni). Harjanteiden välisissä laaksoissa moreenin päällä on glasiaalilavaa ja koheesiolajitteisia jokisedimenttejä, enimmäkseen silttiä. Viimeksi mainitun päällä esiintyy satunnaisesti hiekkaa (Ylimannila 1970: 14, 36). Harjanteiden ja laaksojen välinen korkeusero on alueella keskimäärin 5–10 metriä.

Metsokankaan kaavarunkoalueelle nimensä on antanut laaja hiekkamoreeniharjanne, jonka eteläosa on kuivaa kangasta. Kuoppajäännös sijaitsee kankaan kaakkoisreunalla, itää kohti viettävän rinteiden juurella (kuva 2), missä maaperä vaihtuu kivisestä moreenista hiekaksi. Kuoppajäännös mainitaan vuonna 1986 valmistuneessa inventointikertomuksessa (Oulu 39 Kiviniemi, ks. Taskinen 1986b) mahdollisena pyyntikuoppakohteena. Tulkinta on täysin ymmärrettävä historiallisessa kontekstissaan, sillä vielä 15 vuotta sitten keittokuopat ja maauunit olivat suomalaisten arkeologien keskuudessa sangen huonosti tunnettuja muinaisjäännöstyyppinä.

Muodoltaan pyöreän kuopan halkaisijaksi määriteltiin vuoden 2001 inventoinnin yhteydessä viitisen metriä ja syvyydeksi noin 80 cm. Kuopan reunaa

Kuva 2. Kuoppajäännös pintamaan poiston jälkeen.

ympäri lähes koko kehän matkalta noin metrin leveä valli. Kuopan pohjalle tehtiin inventoitaessa koepisto, mistä havaittiin runsas kivipanos sekä kuopan huomattavaa ikää osoittava podsoli-maannos. Koska osa kivistä oli palaneita, kohde tulkittiin alustavasti niin kutsutuksi keittokuopaksi, etenkin kun sen sijainti on ominainen kyseiselle muinaisjäännöstyypille.

Kaavarungossa kohde ympäristöineen oli merkitty pientaloalueeksi, mikä aiheutti välittömän tuhoutumisuhan. Koska kaavarunko on tarkoitus toteuttaa näiltä osin suunnitellussa muodossaan, oli muinaisjäännös tutkittava arkeologisin kaivauksin. Näennäistä vaihtoehtoa, kuoppajäännöksen säilyttämistä omakotiasutusalueella pidettiin käytännössä mahdottomuutena, sillä ratkaisu olisi vaatinut ainakin neljän omakotitontin kaavoittamatta jättämisen. Rakentamattomalla tontilla kuoppajäännöksestä muodostuu puolestaan lähinaapuruston

yhteinen puutarhajätteen loppusijoituspaikka ja Muinaismuistolain ensimmäinen pykälä taas yksiselitteisesti kieltää kiinteän muinaisjäännöksen peittämisen.

Rakenne ja havainnot

Kuoppajäännöksestä tutkittiin kaksi vastakkaista sektoria eli sen koillis- ja lounaisneljännekset. Metodina käytettiin aluksi sovellettua tasokaivausta, mutta kun kaivaus oli saavuttanut selkeäpiirteiset maakerrokset, kuopan keskeiset osat kaivettiin esiin stratiigrafisesti. Jo muutaman kaivauskerroksen jälkeen kuopan ympärille hahmottui niin koillis- kuin lounaispuolellakin suurista kivistä muodostettu reunakiveys (kuva 3). Reunakivien tehtävä on ollut tukea kuopan reunaa ja samalla estää irtonaista hiekkaa valumasta sen pohjalle. Lisäksi kiveys on mahdollisesti lujittanut kuopan käyttöön liittyvää ristikkorakennetta, jota

käsitellään tarkemmin tuonnempana. Joka tapauksessa kiveys rajasi varsinaista kuoppaa, joka oli kaivettu osittain hiekkamaahan ja osittain sen alta paljastuneeseen savikerrokseen.

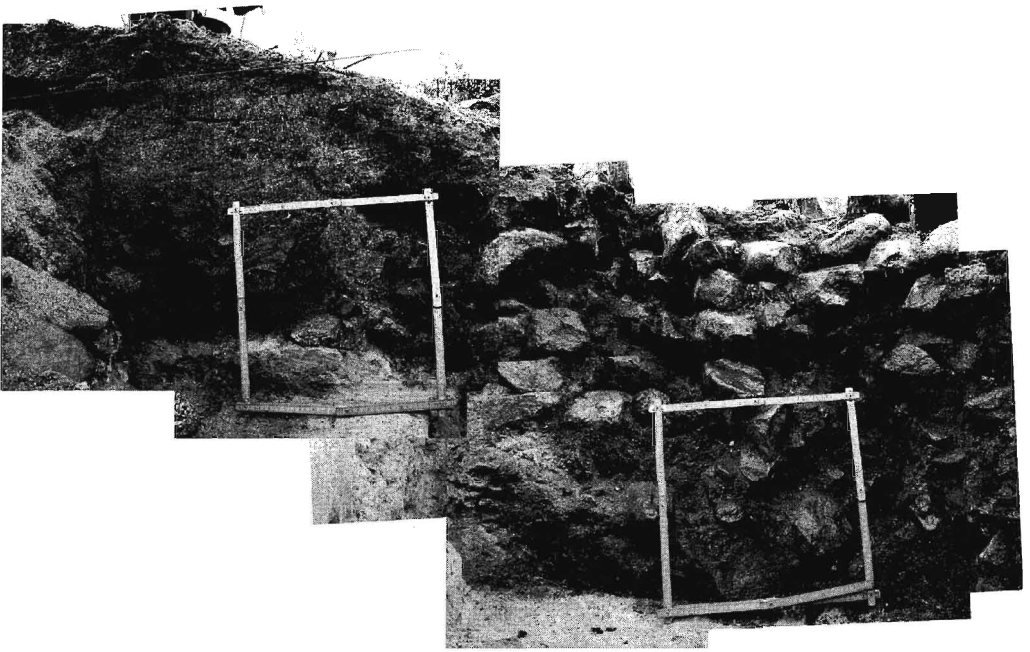
Kuopan yläosa oli jätetty loiva-piirteiseksi, luultavasti estämään hiekan valuminen takaisin kuoppaan. Huomattavasti selkeämmin kuopan reunaa saattoi seurata siniharmaassa savikerroksessa, johon oli kaivettu puolisen metriä syvä ja halkaisijaltaan noin 2,6 metrinen lieriö (kuva 4). Kuopan alaosa oli siten huomattavan suoraseinäinen ja tasapohjainen. Tosin sen keskeltä hahmottui matalahko kohouma, jonka tulkittiin osoittavan paikkaa, missä kuopan kaivaja oli seisonut. Kuopasta poistetut lämmityskivet punnittiin ja niiden yhteispainoksi saatiin noin 2750 kiloa. Koska kaivaussektorien leikkauspiste sijaitsi hieman sivussa kivipanoksen keskikipisteestä, eikä kaikkia kiviä voitu rakenteen sortumisvaaran vuoksi poistaa, lukema edustaa noin 40–45% kuopan täytteestä. Täten kivipanoksen kokonaismassaksi on arvioitava vähintään kuusi tonnia. Vertailun vuoksi mainitta-

koon, että vastaavat kuopat Iin Raasakan Kiviharjussa sisälsivät 1,5–5 tonnia kiviä (Korteniemi 1999: 6, 10). Metso-kankaalla kivien välissä ei ollut juuriakaan hiiltä, mutta sekä kuopan reunoilla että pohjalla sitä oli noin 10 cm paksu kerros. Pohjan hiilikerros viittaa tulenpitoon; kuopan reunan hiilet saattavat puolestaan olla peräisin palaneesta ja romahtaneesta puurakenteesta. Kivipanoksen yläosasta puolestaan havaittiin kerros suhteellisen hyväkuntoisia graniittikiviä, jotka eivät näyttäneet siltä, että ne olisivat olleet suorassa kosketuksessa tuleen.

Välittömästi kuopan ulkopuolelta erottui jo inventoitaessa noin metrin leveä ja parhaimmillaan jopa 40 cm korkea reunavalli. Ylärinteen puolella lännessä sekä lounaassa, missä maaperä on kivikoisempaa, vallia ei ollut lainkaan. Se keskittyi kuopan itäpuolelle; koillisessa, kaakossa sekä luoteessa valli erottui selkeimmillään kumpumaisena muodostumana. Valli tutkittiin koillissektorin osalta ja siitä havaittiin kahdeksan stratigrafista kerrosta (kuva 5). Humuksen ja paikoitellen erittäin ohuen

Kuva 3. Kuopan reunakiveystä koillissektorissa.

Kuva 4. Valokuvamosaiikki Metsokankaan maauunin leikkauksesta.

huuhtoutumiskerroksen jälkeen esiin tuli rikastumiskerros ja edelleen sen alta tiivis vaaleankeltainen maa. Koska tämä kerros vertautui koostumukseltaan – muutamia palaneita kiviä sekä satunnaisesti esiintyneitä hiilenmuruja lukuun ottamatta – kuopan pohjan savikerrokseen, molemmista kerroksista otettujen maanäytteiden fraktiot analysoitiin käsiseulasarjalla. Analyysi osoittaa molempien maanäytteiden olevan koostumukseltaan hyvin samanlaisia. Tästä seuraa, että vallista tavattu tiivis maakerros on luultavasti syntynyt kuoppaa savimaahan kaivettaessa, joskin se on muuttanut podsolisaation takia sittemmin hieman olemustaan. Tulkintaa tukee vaaleankeltaisen maan alta tavattu karkean hiekan kerros, joka käänteisen stratigrafian periaatteen mukaisesti on kuopan yläosaa kaivettaessa pois heitettyä hiekkaa.

Karkean hiekan kerroksen alta paljastui fossiilinen podsolimaannos. Sen yläpinnan muodostaneeseen fossiiliseen humukseen liittyi laajahko hiilikerros, jonka on täytynyt muodostua ennen

kuopan kaivamista. Paikoin hiili erottui hiekkään sekoittuneina pieninä muruina; paikoin se oli säilynyt paremmin. Hiilikerroksesta havaittiin puunsiyitä ja -kappaleita, joiden päälinjat olivat joko luode-kaakko- tai koillis-lounaisuuntaiset. Parhaimmillaan kohtisuorassa toisiansa vasten kulkevat pitkänomaiset puunkappaleet näyttivät jopa olevan ristissä päällekkäin (kuva 6). Ilmiö on varuksella tulkittava jäänteeksi puisesta ristikkorakennelmasta, jonka päälle kuopan kivipanoksen oli alun perin kasattu (ks. myös Vikkula 1993: 21, kuva 3). Tällaisen rakenteen olemassaoloon on myös vedottu, kun on etsitty selitystä kuoppajäännösten pohjalta löytyneille, osittain palaneille puille, jotka vaikuttavat yhdensuuntaisesti asetetuilta (esim. Alakärppä et al. 1997b: 22, Ylimaunu 1999b: 4). Metsokankaalla ristikon sijainti vallin alla edellyttää, että se on joko syntynyt ennen vallia tai sitten ristikkopuiden päät on työnnetty tai kaivettu vallin sisään. Joka tapauksessa raskaan kivipanoksen takia ristikko olisi täytynyt tukea jotenkin. Maavalli on sopinut tähän tehtävään hyvin.

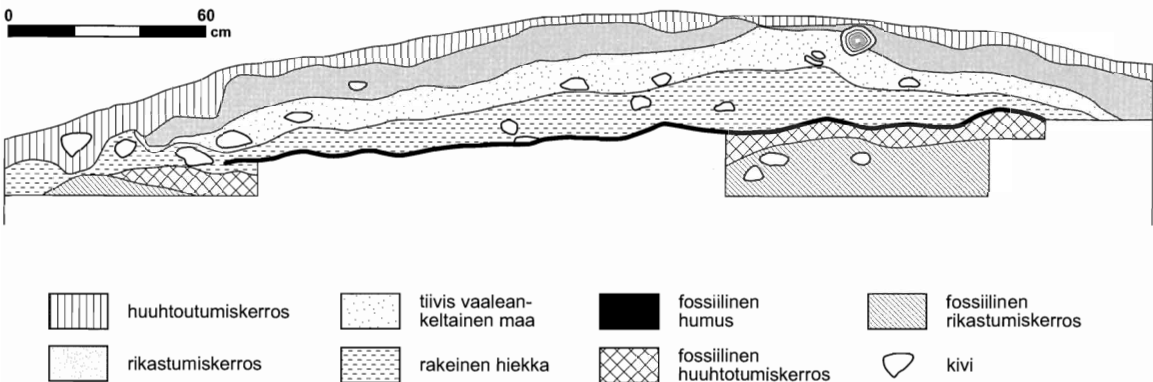
Ennen kaivausta keittokuopan ajoitukseksi oli arvioitu Oulun seudulle vastikään laaditun maankohoamisen referenssikäyrän perusteella (Okkonen 2003: liite 10) noin 1200–1100 eKr. Vallia kaivettaessa havaittu fossiilinen podsolimaannos antoi kuitenkin ensimmäisen viitteen kohteen merkittävästi nuoremasta ikäyksestä, sillä näkyvän podsoliprofiilin muodostumisen on todettu vievän Pohjois-Pohjanmaan alueella noin 400 vuotta (Petäjä-Ronkainen, Peuraniemi & Aario 1992: 10). Tähän näkemykseen sopivat myös kuoppajäännöksestä otettujen hiilinäytteiden ajoitukset. Niistä vanhempi (Beta-184632: cal BC 900–750/700–540) on peräisin kuopan pohjalta tavatusta hiilikerroksesta ja niinpä ajoituksessa on todennäköisesti mukana hieman polttopuiden ikää. Siksi vallin alta, alkuperäiseltä maanpinnalta kerätystä hiilestä tehtyä ajoitusta (Beta-183716: cal BC 790–390) on ehkä pidettävä luotettavampana, mitä muinaisjäännöksen absoluuttiseen ikään tulee. Ajoitus merkitsee sitä, että korkein kohteeseen mahdollisesti liittyvä muinaisrantapinta on 24 m mpy. Lähimmilläänkin se on sijainnut runsaat 200 metriä kuoppajäännöksestä pohjoiskoilliseen

Käyttötarkoituksesta – Spekuloinnin juhlaa

Rasva ratkaisee?

Mihin tahansa tai miten tahansa palaneiden kivien täyttämiä kuoppia sitten käytettiin, oleellista lienee ollut niiden kyky varastoida lämpöä huomattavasti maan pinnalla poltettua liettä kauemmin. Hitaasti vapautunutta lämpöenergiaa voitiin hyödyntää useampaa kuin yhtä tarkoitusta varten. Puiden palamista on voitu säädellä ja kivien lämpövaikutusta pitkittää peittämällä kuoppa turpeella (Okkonen 1993: 11). Kuoppien yhteydestä tehdyt löydöt on tulkittu siten, että kuopat olisivat toimineet lämmönlähteenä raaka-aineita työstettäessä. Laajojen kuoppakenttien kohdalla herää kuitenkin kysymys, mitä materiaalia on tarvittu siinä määrin, että sen osalta puhutaan joskus jopa teollisesta valmistamisesta.

Kuten edellä on todettu, yleisin vastaus tähän kysymykseen on hylkeen traani. Traanilla oli useita käyttötarkoituksia: sitä käytettiin lampuissa polttoaineena, sillä pehmitettiin nahkaa sekä suojattiin puu- ja metalliesineitä (Baudou 1995:

Kuva 5. Leikkauspiirros kuoppajäännöksen vallin stratigrafiasta.

107; Gustavsson 1997: 114). Jo kivikautiset palokiviröykkiöt on liitetty traaninvalmistukseen ja niiden pohjalta on arveltu, että traaniöljyn “massatuotanto” alkoi Pohjanlahden rannikolla viimeistään myöhäisneoliittisella ajalla. Vanhemmalla metallikaudella lisääntyneen traaniöljyn kysynnän ja vaihtokaupan katsotaan johtaneen yhä laajempaan harmaahylkeiden saalistukseen (Ylimaunu et al. 1999: 151–153). Uusi pyyntitapa näkyy harmaahylkeiden luiden yleistymisenä Itämeren keski- ja pohjoisosien rannikkoasuinpaikoilla (esim. Forsten 1974: 56–57, Lahtiperä 1970: passim, Meinander 1954: 142–143). Laajamittainen traaniöljyn tuotanto on myös liitetty metallikauppaan, joka ulottui Venäjälle, Baltiaan ja Keski-Eurooppaan (Ylimaunu et al. 1999: 153). Kuoppien funktiota koskevalle tulkin- nalle on haettu tukea mm. 1500-luvun etnografisesta kuvauksesta Vienanme- reltä, missä jäällä metsästetyt hylkeet kuljetettiin rantaan ja hylkeenrasva sula- tettiin traaniksi suurissa kuopissa kuu- mien kivien avulla (Baudou 1995: 107).

Palaneita kiviä sisältäviä kuoppajään- nöksiä tyyhitellyt Norberg (1996: 16)

katsoo, että kuoppajään- nös, jonka poh- jalla on poltettu tulta, soveltuu parhai- ten saaliseläinten lihan kuivaukseen, ruuanvalmistukseen, sekä asuintilojen – tai saunan – lämmitykseen. Suomes- sa nk. keittokuoppien pohjalta onkin usein löydetty hiiltyneitä, varsin järeitä puita ja vahva kerros hiilensekaista palanutta hiekkaa (esim. Alakärppä et al. 1997b: 23, 27; Korteniemi 2000: 10). Traanin sulattamiseen tätä tyyppiä edustava kuoppajään- nös ei kuitenkaan öljyn syttymisvaaran takia ole sellaise- naan sopiva, mutta ongelmalta on väl- tytty, mikäli tulen on annettu hiipua en- nen traanin asettamista kivien päälle (Ylimaunu 1999a: 130). Toisaalta on esi- tetty, että traania on saatettu sulattaa keraamisessa tai muunlaisessa astiassa kuumien kivien päällä, jolloin rasva ei joutunut maaperään tai kosketuksiin liekkien kanssa (Alakärppä et al. 1997a: 9; 1997b: 27). Tulkin- nan tueksi viitataan kuoppajään- nosten yhteydestä löyde- tyihin keramiikan palasiin (esim. Ala- kärppä et al. 1997b: 22, Okkonen 1993: 10).

Toisaalta maauunien käyttöä traanin- valmistuksessa on perusteltu niistä teh-

*Kuva 6. Hiilty-
nyttä ristikkora-
kennetta kuopan
vallin alta.*

tyjen rasva-analyysien tuloksilla. Niistä tähän mennessä vakuuttavin koskee Harrsjöbackenia, mistä palaneiden kivien välistä löytyneestä orgaanisesta materiaalista tutkittiin sekä rasvat että proteiinit. Koska proteiinipitoisuus ei juuri poikennut vertailunäytteistä, näyte on tuskin peräisin runsaasti proteiinia sisältävästä materiaalista kuten lihasta. Näytteen rasvapitoisuuden (6,2 %) tutkittiin viittaavan paikalla tapahtuneeseen traaniöljyn valmistukseen (Isaksson 1992: 63, 68). Rasva-analyysijä on tehty myös Oulun yliopiston arkeologian laboratorion suorittamien kaivauksien yhteydessä (ks. taulukko 1). Toistaiseksi maanäytteet ovat sisältäneet rasvaa joko hieman suomalaisen maaperän normaalia mineraaliöljypitoisuutta (Assmuth et al. 1992: 101) enemmän tai rasvojen määrä on alittanut maan luontaisen öljypitoisuuden. Viimeksi mainittua ilmiötä selitettäessä on vedottu podsolisaatioon ja bakteeritoimintaan, jotka olisivat hävittäneet rasvamolekyylit. Nämä rasva-analyysit eivät siis tue traaninvalmistusteoriaa, joskaan ne eivät sitä täysin kumoa.

Osasta keittokuoppia on tavattu kohonneita rasva-arvoja. Sekä Iin Raasakan Kiviharjussa (Korteniemi 1999: 8) että Iin Hangaskankaalla (Ylimaunu 1999a: 126-129; Ylimaunu 1999c: 6-7) kuopasta otetun näytteen rasvapitoisuus osoittautui selvästi korkeammaksi kuin häiriintymättömästä maasta otetun

kontrollinäytteen (alle 10 mg/kg). Kuitenkin analyysit osoittivat vain sen, että kuopan rasva- tai öljymäärät voivat olla huomattavasti ympäristöönsä korkeammat. On siis kysyttävä, riittääkö kohonnut rasvapitoisuus todisteeksi traaninvalmistuksesta, mikäli kohde sijaitsee sellaisella korkeudella, että sen ympäristö näyttäisi rekonstruoituna tarjonneen hyvät resurssit hylkeenpyytämiseen. Kohonneet rasva-arvot voivat joka tapauksessa liittyä muuhunkin toimintaan, esimerkiksi lihan tai rasvaisen kalan kuivaamiseen.

Kultillinen naurishauta?

Mulk (1994: 153-158) erottaa, mielestämme perustellusti, suuremmat ja vallien ympäröimät kuopat pienistä, halkaisijaltaan 0,5-1 metrisistä ja matalista kuopista. Suurempaa tyyppiä hän nimittää maauuniksi ja arvelee sitä etnografisten esimerkkien (esim. Nelson 1973: 69, 112) perusteella käytetyn kalan ja lihan kuivaamiseen sekä vuotien savustamiseen. Yhteys vesistöön tai pyyntikuoppiin on hänen mukaansa viite eri käyttöalueisiin, joko kalastukseen tai metsästykseseen. Lämmön ja savun pidättämiseksi, raaka-aineiden suojaksi ja ripustusta varten kuopan ympärille on kohotettu kotamainen rakennelma (ks. Mulk 1994: 154, fig. 5:26), jolla on selkeitä yhtymäkohtia nykyisinkin käytössä olevaan palvisau-naan sisäänlämpiävine kiukaineen (esim.

Taulukko 1. Rasva-analyysija keittokuoppakohteista.

Kohde	Pitoisuus mg/kg	Viite
Kemi/Simo Kortjärvenkangas	57	Alakärppä et al. 1997a, s. 8
Keminmaa Liedakkala Korkiamaa	23	Alakärppä et al. 1997b, s. 27
Ii Raasakka Kiviharju, kuoppa nro 41	75	Korteniemi 1999, s. 8.
Ii Raasakka Kiviharju, kuoppa nro 43	83	Korteniemi 1999, s. 11.
Ii Hangaskangas, hiekka	70	Ylimaunu 1999a, s. 128
Ii Hangaskangas, hiili	93	Ylimaunu 1999a, s. 128

Hankala 1944: 69; Korteniemi 1999: 17). Jopa kymmeniä kuoppajäännöksiä käsitävät kohteet eivät silti välttämättä todista massiivisesta "eines-teollisuudesta". Todennäköisemmin ne ovat syntyneet pitkän ajanjakson kuluessa, vain muutama pyyntikaudessa (Korteniemi 1999: 19).

Myös kuoppien käytöstä ruuanvalmistuksessa on etnografisia esimerkkejä mm. Uudesta Guineasta (Lerche 1970: 195–201) ja Yhdysvalloista (Honigman 1954:39, Linderman 1962: 253). Esimerkit kuvaavat erityisesti lihan valmistamista, mutta kuopat sopivat myös kasviravinnon kypsentämiseen. Haudutettaessa kasveissa säilyvät ravintoaineet, jotka keitetessä haihtuvat. Lisäksi kuoppa varastoi lämpöenergiaa pitkään (Vikkula 1993: 21–23), joten se sopi varsinkin sellaisten kasvien valmistamiseen, joiden kypsyminen kestää kauan. Kasviravinnon valmistaminen voi puolestaan selittää sen, miksi useista Pohjois-Pohjanmaan keittokuoppakohteista ei ole kaivauksissa tehty lainkaan luulöytöjä (mm. Alakärppä et al. 1997a: 5; 1997b: 27; Korteniemi 1999: liite 1; 2000: 14). Päinvastaisia tuloksia on kuitenkin saatu Ruotsin puoleiselta Pohjanlahden rannikolta; missä ruuanvalmistuksen jätteiksi tulkittuja palaneita luita on löytynyt osasta tarkemmin tutkittuja keittokuoppakohteita (Wrede 1995: 30–31). Metsokankaan kuoppaa on kokonsa puolesta kuitenkin pidettävä epäkäytännöllisenä päivittäiseen ruuanlaittoon, sen rakentaminen on näet ollut suuritöinen ja luultavasti myös useamman päivän vaatinut voimainkoetus.

Kuoppien suurta määrää selittää osaltaan Tanskassa tehty koe (Eskildsen 1979: 16), joka osoitti palaneita kiviä sisältävän kuopan tyhjentämisen olevan

huomattavasti hankalampaa—jopa moderneilla välineillä—kuin uuden kuopan kaivamisen. Kuoppien lukumäärän on silti tulkittu johtuvan niiden yhteydestä kulttiin ja rituaaleihin, joissa ne kylläkin toimivat ruuanvalmistuksen välineinä; niiden avulla ruokittiin rituaaliin osallistuneet ihmiset. Tällaisia kuoppakenttiä on tunnistettu lähinnä Etelä-Skandinaviassa, missä niitä yhdistää sijainti korkealla ja hyvin näkyvällä paikalla, yhteys veteen ja asuinpaikkaan sekä vähälöytöisyys (Olsson & Knarrström 1999: 30–31).

Metsokankaan maauni sijaitsee verrattain korkean hiekkaharjanteen juurella, joten sen konteksti on pikemminkin kätkevä kuin korostava. Kuten edellä osoitettiin, kuoppa on rakennettu kohtalaisen kauaksi rannasta. Jäljelle jää vain mahdollinen yhteys asuinpaikkaan. Tämän asian selvittämiseksi kohteen itäpuoliselle alueelle, mitä pidettiin maaston tasaisuuden ja suotuisan maaperän vuoksi sen todennäköisimpänä sijaintipaikkana, rajattiin 35 x 20 metriä laaja tutkimusalue. Alueelle kaivettiin 5 metrin välein yhteensä 36 koekuoppaa, joiden keskimääräinen koko oli 50 x 50 cm ja syvyys 30 cm. Kaikki koekuopat olivat löydöttömiä, joten tässä tapauksessa kohteen välittömään yhteyteen ei näyttäisi liittyvän asuinpaikkapintaa (vrt. Ylimaunu 1999b: 5–7; Okkonen 2001: 30). Edellä kuvattujen kriteerien valossa ajatus Metsokankaan keittokuopan tulkittamisesta rituaaliseen käyttöön liittyväksi tuntuu muutenkin varsin perusteettomalta. Kaivaus oli kieltämättä hyvin vähälöytöinen; vain koillis sektorin vallista löytyi kaksi retusoidun kvartsiesineen katkelmaa. Esineenkatkelmat eivät liitä kohdetta kulttiin tai rituaaleihin, pikemminkin tällaista päätelmää tukisivat uhreiksi tulkittavat löydöt.

Loppulause

Oulun Metsokankaan kuoppajään­nöksen tutkimuksessa paljastui piirteitä, jotka ovat yleisiä maauneiksi nimetyille muinaisjäännöstyypille, mutta myös aiemmista tulkinnoista poikkeavia ilmiöitä. Kuoppajään­nöksen rakenne oli selkeästi havaittavissa kaivausten edetessä. Alarinteessä, kuopan itäpuolella erottui kumpumainen valli, joka oli syntynyt kuoppaa kaivettaessa. Erityistä oli vallin alta paljastunut hiiltyneet ristikkorakenne, joka voi tukea muun muassa Vikkulan esittämää ajatusta kivien asettamisesta kuoppaan jonkinlaisen puuristikon päälle. Kuopan pohjalta, kivipanoksen alta löytynyt noin 10 cm paksu hiilikerrokseen tukee taas teoriaa kivien lämmittämisestä kuopassa poltetun nuotion avulla.

Metsokankaan maauni on kuitenkin erityinen sekä suuren kokonsa että sijaintinsa takia. Toisin kuin rannikon maaunit yleensä se ei kuulu suurempaan kuoppajään­nöskokonaisuuteen. Lisäksi niin maaununin vallista löytynyt fossiilinen podsolimaannos kuin tehdyt radiohiilijoiutuksetkin osoittavat, että kuoppajään­nös on sijainnut lähimmilläänkin 200 metrin päässä merenrannasta. Se ei siis ole rantasidonnainen.

Maaunien käyttötarkoitusta pohdittaessa on yleensä lähde­tyt ajatuksesta, että ne liittyvät jonkinlaiseen "massatuotantoon". Suuren kokonsa takia Metsokankaan kuoppajään­nöksen ei voida katsoa soveltuneen päivittäiseen ruuanlaittoon. Sen yhteydestä ei myöskään löytynyt asuinpaikkaa. Rantasi­donnaisuutensa takia maaunit on usein liitetty meren resurssien, ja erityisesti monikäyttöisen hylkeen, hyödyntämiseen. Kuten aiemmin todettiin, Metsokankaan maauni sijaitsi suhteellisen

kaukana rannasta. Mulkin mukaan suuria kuoppia on saatettu käyttää myös lihan kuivaamiseen sekä vuotien savustamiseen. Maauneja onkin turha yrittää sovittaa ainoastaan yhden käyttötarkoituksen piiriin. Toisistaan niin kokonsa, muotonsa kuin sijaintisakin suhteen poikkeavia kuoppajään­nöksiä on mitä luultavimmin käytetty usealla eri tavalla.

Abstrakt: Kolsmulor och några brända stenar

En jordugn, som undersöktes i Metsokangas i Uleåborg, uppvissade både drag som är typiska för denna fornlämningsstyp och sådana som motsäger tidigare tolkningar. Den ugn som här undersöktes tillhörde inte ett större komplex av groplämningar, ej heller var den belägen i standbrynet, som jordugnar vid kusten vanligtvis är. C¹⁴-dateringar har gett resultatet BC 790–390. Ugnen kan ha använts till olika syften, bl.a. för utnyttjandet av havsresurser eller torkning av kött och hudar.

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

- Hujanen, Sanna & Äikäs, Tiina 2003: Oulu Kiviniemi Metsokangas (OKM-03). Varhaismetallikautisen keittokuopan kaivaukset. Oulun yliopisto, arkeologian laboratorio.
- Ikäheimo, Janne 2001: Oulu Metsokangas. Tutkimuskertomus kaavarunoalueen arkeologisesta inventoinnista. Oulun yliopisto, arkeologian laboratorio.
- Korteniemi, Markku 1999: Iin Raasakan Kiviharju. Vanhemmalle metallikaudelle ajoittuvan kuoppakentän koekaivaus - maaunit 41 ja 43. Oulun yliopisto, arkeologia.
- Korteniemi, Markku 2000: Liminka Jauholaarinkangas S ja NW. Arkeologinen koetkimus Limingan Rantakylän pronssikautisella asuinpaikka-alueella 1999. Oulun yliopisto, yleinen arkeologia 2000.
- Orberg, Erik 1996: Gropanläggningar med uppvärmd sten. Konstruktioner och

funktioner hos skärvtensgropar i Mellannorrlands inland under förhistorisk och historisk tid. C-uppsats i arkeologi. Umeå Universitet 1996.

- Okkonen, Jari 1999: Pudasjärven Hetekylän Ruunaharju. Tutkimuskertomus kesällä 1998 suoritetuista arkeologisista kaivauksista (PH-98). Oulun yliopisto, Arkeologian laboratorio 1999.
- Taskinen, Helena 1986a: Oulu ja Oulunsalo – inventointikertomus, käsikirjoitus Museoviraston arkeologian osaston arkistossa, kopio Oulun yliopiston arkeologian laboratoriossa.
- Taskinen, Helena 1986b: Oulu, Kaakkurin kaava-alue – inventointikertomus, käsikirjoitus Museoviraston arkeologian osaston arkistossa, kopio Oulun yliopiston arkeologian laboratoriossa.
- Wrede, Anja 1995: Tio kokgropar i Västerbottens kustland. Ett försök att utreda kokgroparnas funktion. - uppsats i arkeologi. Umeå Universitet 1995.
- Ylimannila, Seppo 1970: Oulujoen alajuoksun kehityksestä – pro gradu –tutkielma, käsikirjoitus Oulun yliopiston geotieteiden kirjastossa.
- Ylimaunu, Timo 1999c: Ii Pohjois-Ii Hangaskangas. Metallikautinen asuinpaikka. Tutkimuskertomus kartoituksesta ja koekaivauksesta. Oulun yliopisto, arkeologian laboratorio.

Kirjallisuus

- Alakärppä, Jalo & Nuñez, Milton & Ojanlatva, Eija & Okkonen, Jari & Ylimaunu, Timo 1997a: Kemin Aaltokankaan ja Simon Kortejärvenkankaan arkeologiset kaivaukset kesällä 1995. Arkeologiset kaivaukset Kemin seudulla vuonna 1995. *Meteli*. Oulun yliopiston arkeologian laboratorion tutkimusraportti 12:1–19.
- Alakärppä, Jalo & Ikäheimo, Janne & Nuñez, Milton & Ojanlatva, Eija & Ylimaunu, Timo 1997b: Keminmaan Liedakkalan Korkiamaan arkeologiset kaivaukset syksyllä 1995. Arkeologiset kaivaukset Kemin seudulla vuonna 1995. *Meteli*. Oulun yliopiston arkeologian laboratorion tutkimusraportti 12:20–38.
- Assmuth, Timo & Strandgerg, Tapio & Joutti, Anneli & Kalevi, Kirsti 1992: Kemiallisesti saastuneen maaperän tutkimusmenetelmät. *Vesi- ja ympäristöhallinnon julkaisuja*. Sarja A. Helsinki.
- Baudou, Evert 1995: *Norrlands forntid – ett historiskt perspektiv*. S.I.
- Forstén, Ann 1974: Bronze Age Refuse Fauna from Kökar, Åland. *Finskt museum*:56–60.
- Eskildsen, Lise 1979: Jordovne. *Skalk*. Nr. 3:16–17.
- Gustavsson, Kenneth 1997: Otterböte – New Light on a Bronze Age Site in the Baltic. *Theses and Papers in Archaeology* B:4. Tammisaari.
- Hankala, Valma 1944: Somerniemen vanhaa kotitaloutta. *Lounais-Hämeen koti-seutu- ja museoyhdistys. Vuosikirja XIII*:53–84. Forssa.
- Honigmann, J. J. 1954: The Kaska Indians. An Ethnographic Reconstruction. *Yale University Publication in Anthropology*. Nr 51. New Haven.
- Ikäheimo, Janne 2002: Arkeologisista tutkimuksista alisessa Oulujokilaaksossa 1995–2000.
- Ranta, H. (toim.): *Arkeologia Suomessa 1999–2000*:61–77. Museovirasto. Helsinki.
- Ikäheimo, Janne 2004: Re-assessing the Bronze Age of coastal northern Ostrobothnia – the lower Oulujoki river valley. In Goldhahn, J. (ed.): *Proceedings of the 9th Scandinavian Bronze Age symposium*, (2004, painossa): 55–68.
- Isaksson, Sven 1992: Sältranstillverkning i Harrsjöbacken. *Kontaktstencil* 36. Arktisk arkeologi:63–69. Kaarina.
- Lahtiperä, Pirjo 1970: *Metallikautinen asutus Kokemäenjoen suussa II*. Luuaaineiston analyysi. Satakunnan museon kannatusyhdistys. Pori.

- Lerche, Grith 1970: Kogegruber i New Guineas höjland. *Kuml* 1969:195-209. Köbenhavn.
- Linderman, Frank B. 1962: *Plenty-coups, Chief of the Crows*. University of Nebraska Press. Lincoln.
- Lundin, Kerstin 1992: Kokgropar i Norrbottens kustland. Ett försök till tolkning av kokgroparnas funktion. *Arkeologi i norr* 3:139-174. Umeå.
- Meinander, C. F. 1954: Die Bronzezeit in Finnland. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 54. Helsinki.
- Mulk, Inga-Maria 1994: Sirkas - ett samiskt fångstsamhälle i förändring Kr. f. - 1600 e. Kr. *Studia archaeologica universitatis umensis* 6. Umeå.
- Mäki vuoti, Markku 1984: Kempeleen Linnakankaan lapinrauniotutkimus 1983. *Faravid* 7. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja:29-37. Jyväskylä.
- Mäki vuoti, Markku 1986: Kempeleen Linnakankaan löydöistä ja ajoitukselta. *Faravid* 9. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja:25-30. Jyväskylä.
- Mäki vuoti, Markku 1991: Oulun Kaakkurin kalmisto, teoksessa Huurre, M., & Vahtola, J., *Oulujokilaakson historia kivikaudelta vuoteen 1865*: 47-51. Oulu.
- Nelson, Richard K. 1973: *Hunters of the Northern Forest. Designs for Survival among the Alaskan Kutchin*. Chicago.
- Okkonen, Jari 1993: Keminmaan Kiimaan röykkiö- ja asuinpaikkakohteen arkeologiset tutkimukset 1992. *Arkeologian tutkimusraportti* 8. Oulu.
- Okkonen, Jari 2001: Cairns and cultural landscape – an attempt to define Stone Age and Bronze Age land use and territoriality in Ostrobothnia, Finland. *Faravid* 25. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja:23-35. Jyväskylä.
- Okkonen, Jari 2003: Jättiläisen hautoja ja hirveitä kiviröykkiöitä – Pohjanmaan muinaisten kivirakennelmien arkeologiaa. *Acta Universitatis Ouluensis* B52. Oulun yliopisto. Oulu.
- Olsson, Marie & Knarrström, Annika 1999: Hundratals kokgropar på kullen – en plats för fest och rit i Bårslöv? *Populär arkeologi*. Nr 2:30-31.
- Petäjä-Ronkainen, A. & Peuraniemi, V. & Aario, R. 1992: On podzolization in glaciofluvial material in northern Finland. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae*. Series A III.
- Geologica-Geographica 156. Helsinki: Suomen Tiedeakatemia.
- Vikkula, Anne 1993: The Pit Hearth of the Tyttöpuisto Type – a Non-reusable Fireplace? *Fennoscandia archaeologica* X:19-30 Helsinki.
- Ylimaunu, Timo 1999a: Iin Hangaskankaan keittokuopan rasva-analyysi. *Faravid* 22-23. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja:125-130. Jyväskylä.
- Ylimaunu, Timo 1999b: Pohjanrannan metallikaudesta – etnisyysongelma. *Muinaistutkija* 1/99:2-11.
- Ylimaunu, Juha & Ylimaunu, Timo & Okkonen, Jari 1999: Hylkeenpyynnin kehityksestä ja merkityksestä Itämerellä esihistoriallisella ajalla. *Faravid* 22-23. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja:131-158. Jyväskylä.
- Tiina Äikäs & Janne Ikäheimo
Taideaineiden ja antropologian laitos
Linnanmaa
PI 1000
90014 Oulun yliopisto
- FM Tiina Äikäs on tehnyt pro gradu -työnsä keittokuopista Oulujokisuussa, FT Janne Ikäheimo toimii klassillisen arkeologian vs. lehtorina sekä projektinjohtajana Oulun yliopiston yleisen arkeologian oppiaineessa.

Mesoliittinen ja neoliittinen kiviteknologia Räisälä Juoksemajärvi Westend – asuinpaikalla

Oula Seitsonen

Johdanto

Karjalankannaksella sijaitsevaa Räisälä Juoksemajärvi Westendin moniperiodista kivikautista asuinpaikkaa tutkittiin kolmen viikon ajan kesällä 2002. Kaivaus oli ensimmäinen suomalaisten arkeologien suorittama täysimittainen arkeologinen kaivaus Karjalankannaksella toisen maailmansodan jälkeen. Tutkimukset suoritettiin suomalaisvenäläisenä yhteistyönä ja ne toimivat samalla Helsingin yliopiston arkeologian oppiaineen opetuskaivauksena¹. (Halinen 2003; Timofeev et.al. 2003.)

Vuoden 2002 tutkimuksissa kaivettiin kokonaan neoliittinen asumuspainanne², joka oli kaivettu mesoliittisen asuinpaikkakerroksen lävitse. Tässä artikkelissa esitellään kaivauksen isketyin kivimateriaalin analyysien alustavia tuloksia ja vertaillaan mesoliittiseen ja neoliittiseen yhteyteen kuuluvaa kivityöstöteknologiaa. Kohteen laajasta, lähes 8500 iskettyä artefaktia käsittävästä kivimateriaalista on nykyisellään analysoitu tarkemmin teknologian kannalta ainoastaan pienehkö satunnaisotos³ ja kuva kivityöstöstä kohteella tulee epäilyksettä tarkentumaan jatkoanalyysien myötä. Lisäksi kiviteknologiasta saadun kuvan pohjalta pyritään lyhyesti maalaamaan kuvaa elävästä esihistoriallisesta elämästä Juoksemajärvellä ja pohditaan kohteen luonnetta,

asutuksen sedentaarisuutta sekä alueen esihistoriallisten asukkaiden kontakteja eri alueille.

Vuoden 2002 kaivaus ja kohteen asutushistoria

Juoksemajärvi Westendin asuinpaikka löytyi Helsingin yliopiston vuonna 1999 järjestetyssä opetusinventoinnissa. Ensimmäiset löydöt alueelta juontavat kuitenkin yli 90 vuoden takaa. Suorittaessaan kaivauksia Kaukolan Riukjärven ja Piiskunsalmen alueella vuonna 1911 Sakari Pälsi poikkesi myös Räisälässä ja löysi kvartsi- ja pii-iskoksia sekä tyypillistä ja kuoppakampakeramiikkaa koe-kuopasta noin 180 metriä luoteeseen vuonna 2002 tutkitusta asuinpaikan osasta.

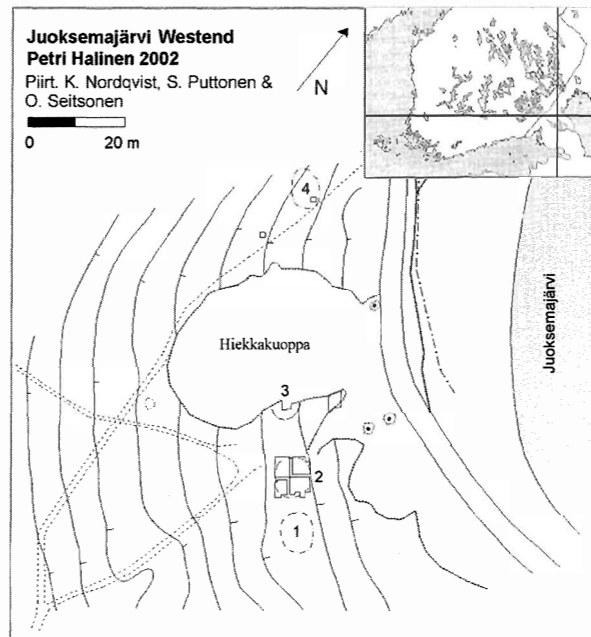
Kesän 2002 tutkimuksissa kaivettiin kokonaan yksi neljästä kohteella siihen mennessä havaitusta asumuspainanteesta (painanne 2, kuva 1). Mahdollisesti asuinpaikalla on sijainnut useampia painanteita, mutta valitettavasti kohteen keskiosa on tuhoutunut hiekanotossa. Lisäksi kaivettiin kolme koe-kuoppaa molemmin puolin kohteen jakavaa hiekkakuoppaa sekä oikaistiin hiekkakuopan puoliiksi tuhoaman painanteen 3 profiili. Tuoreiden kenttätutkimusten ja Pälsin havaintojen pohjalta vaikuttaa siltä, että vuoden 1999 in-

ventoinnissa kahdeksi erilliseksi kohdeeksi (Juoksemajärvi West ja Westend) jaettu Juoksemajärven hiekkainen länsipää on itse asiassa muodostanut esihistoriallisella ajalla yli 200 metriä pitkän yhtäjaksoisen asutusvyöhykkeen. Kohdetta tulisikin tulevissa tutkimuksessa käsitellä yhtenä kokonaisuutena nimellä Räisälä Juoksemajärvi Westend. Kesällä 2005 suoritetussa kohteen uudelleenkartoituksessa havaittiin lisäksi, että koko laajalla asuinpaikalla on kaikkiaan kahdeksan varmaa ja kolme epävarmaa asumuspainannetta. (Seitsonen et.al. 2005.)

Vuonna 2002 tutkittu painanne osoittautui neoliittisen osittain maahan kaivetun nelikulmaisen noin 5,8 x 4 m kokoisen asumuksen jäänteeksi. Asumus oli kaivettu varhaisemman mesoliittisen kulttuurikerroksen lävitse. Näiden kahden asutusvaiheen välillä asutuksessa vaikuttaa olleen katkos tai asutuksen painopiste on siirtynyt toiseen osaan laajaa asuinpaikkaa, sillä ennen asumuspainanteen kaivamista ainakin asutusalueen länsiosa on peittynyt turpeella. Tästä kertoo muun muassa painanteen vallin alla säilynyt fossiilinen huuhtoutumiskerros sekä selväpiirteinen stratigrafia. Kohteelta on yksi mesoliittiseen asutusvaiheeseen liittyvä radiohiiliajoitus 7750 ± 180 BP (Le-6556). (Timofeev et.al. 2003.) Kohteenmuodostumisprosessien tutkimus on osoittanut, että mesoliittinen löytökokonaisuus on varsin suurella varmuudella erotettavissa neoliittisesta (Seitsonen *julkaisematon käsikirjoitus*), mikä on merkittävää kiviesinekokonaisuuden tarkastelun kannalta.

Asumuspainanteen alapuoliselta terasilta löytyi koekuopasta paikalleen hajonnut varhaiskampakeraaminen astia, joka antaa meille osviittaa neoliittisen

asutusvaiheen iästä. Kaivetusta asumuspainanteesta ja alapuoliselta hiekkarantalta löytyi pieniä paloja hienosekoitteista ja ohutseinäistä, todennäköisesti myöhäisneoliittista keramiikkaa. Myöhemmän vaiheen radiohiiliajoitukset sijoittuvat välille 4550 ± 180 - 3370 ± 30 BP (Le-6641 - Le-6643). (ibid.) Ajoitusten sekä moninaisten hiottujen kiviesine- ja keramiikkatyypin perusteella näyttää siltä, että asutuskatkoksen jälkeen kohde on ollut enemmän tai vähemmän tiiviisti käytössä koko neoliittikumien ajan. Tätä tukee vielä entisestään Pälsin koekuopastaan kohteen toisesta päästä löytämä materiaali. Mahdollisesti myös asumuspainannetta on uusiokäytetty eri vaiheissa. Toisiaan seuranneiden neoliittisten asutusvaiheiden jäänteet vaikuttavat olevan jossain määrin päällekkäisiä ja sekoittuneita, mistä johtuen myöhemmästä asutusvaiheesta on mahdotonta erotella tietyn ikäisiä löytökokonai-

Kuva 1. Juoksemajärvi Westendin sijainti ja kohteen kaakkoispään yleiskartta.

suuksia ja sen löytöateriaalia käsitelään karkeasti neoliittisena.

Raaka-aineen käyttö

Sekä mesoliittisessä että neoliittisessä asutusvaiheessa kvartsi on ollut vallitseva kiviraaka-aine (taulukko 1). Myös piitä, kvartsiittia ja eri kivilajeja on hyödynnetty molemmissa vaiheissa; kivilaji-iskosmateriaali on jätetty tämän tarkastelun ulkopuolelle. Piistä lähes kaksi kolmasosaa kuuluu neoliittiseen löytöyhteyteen, kun taas kvartsiittia on käytetty suunnilleen samassa määrin molemmissa asutusvaiheissa. Aineistoon kuuluvasta hienorakeisesta, harmaaraidallisesta kvartsiitista kolme neljännestä kuuluu neoliittiseen yhteyteen. On merkillepantavaa, että läheiseltä pääosin neoliittiseksi ajoittuvalta Räisälän Pitkäjärven asuinpaikalta on löytynyt läheisesti tätä muistuttavasta raaka-aineesta valmistettuja artefakteja (esim. KM 6939:121). Hienorakeisen kvartsiitin alkuperä ei ole nykyisellään selvillä, mutta sen esiintyminen vierekkäisillä esihistoriallisilla vuonoilla sijainneilla asuinpaikoilla saattaa viitata paikalliseen raaka-aineeseen, ja/tai olla merkityksellistä esihistoriallisen ihmisen liikkumisen sekä kontaktien tutkimisen kannalta (vrt. Tallavaara 2003).

hyväksi ainakin moreenin seassa esiintyviä kvartsimukuloita. On kuitenkin muistettava, että juonikvartsia ja jossain muualla ”kuorittuja” kvartsimukuloita on raaka-aineena lähes mahdoton erottaa toisistaan. Sivukiven esiintyminen olisi kohtuullisen varma merkki louhinnasta raaka-aineen hankinnassa, mutta ainakaan nyt analysoidussa otoksessa tästä ei havaittu merkkejä. (Manninen 2003: 47.) Kuorellisten artefaktien määrä on jonkin verran suurempi neoliittisessä vaiheessa (21 %) kuin mesoliittisessä (12 %). Meso-liittiseen kontekstiin kuuluu lisäksi yksi tasoydin, jossa kvartsimukulan tasaista kuorta on käytetty suoraan iskutasona ilman erityisempää valmistelua (8164, kuva 5d).

Moreenin seassa esiintyviä kvartsimukuloita olen havainnut Räisälässä ainakin Juoksemajärven länsipuolitse kulkevan harjumuodostuman hiekkakuopissa. Kuitenkin ne, joita olen kokeillut iskemisen kannalta, ovat lähes poikkeuksetta osoittautuneet esihistoriallista kvartsiaineistoa heikompiletautuisiksi (vrt. Callahan 1987: 59) ja murtumaltaan heikommin ennustettaviksi (vrt. Manninen 2003: 48). Löytöjen luetteloinnin ohessa syntyneen vaikutelman perusteella mesoliittisessä vaiheessa esiintyy neoliittista aikaa enemmän tiivistä

Kvartsiartefakteista analysoitiin satunnaisotos³ raaka-aineen hankintatavan selvittelemiseksi. Otoksessa esiintyneiden kvartsimukulan hioutunutta kuorta sisältävien artefaktien perusteella vaikuttaa siltä, että molemmissa asutusvaiheissa on käytetty

	Mesol.	Neol.	Σ
Kvartsi	3538 98 %	4563 98 %	8101 98 %
Pii	16 0,4 %	34 1 %	50 1 %
Kvartsiitti	62 1,6 %	57 1 %	119 1 %
Σ	3616 44 %	4654 56 %	8270 100 %

Taulukko 1. Raaka-aineen käyttö eri asutusvaiheissa.

kvartsia, jossa on kohtuullisen selkeä murtuma. Tätä ei kuitenkaan ole toistaiseksi systemaattisesti tutkittu.

Ainoassakaan kvartsiittiariefaktissa ei ollut kuorenjänteitä. Tämän perusteella kvartsiittia voisi ajatella hankitun louhimalla, tai mukulat on kuorittu jollain toisella asuinpaikalla tai toisessa osassa Juoksemajärven asuinpaikkaa. Neljässä piartiefaktissa oli havaittavissa mukulan hioutunutta kuorta. Piiraakaine on ollut ilmeisen harvinaista molemmissa asutusvaiheissa ja tuotu asuinpaikalle yksinomaan pitkälle muokattuina teelminä tai valmiina esineinä. Silmämääräisen tarkastelun perusteella kaikki käytetty piikivi näyttää olevan peräisin hiilikautisista, Valdailta Äänisen kautta Vienanmerelle ulottuvista muodostumista (*suullinen tiedonanto* FT Sergey Lisicyn 16.9.2002).

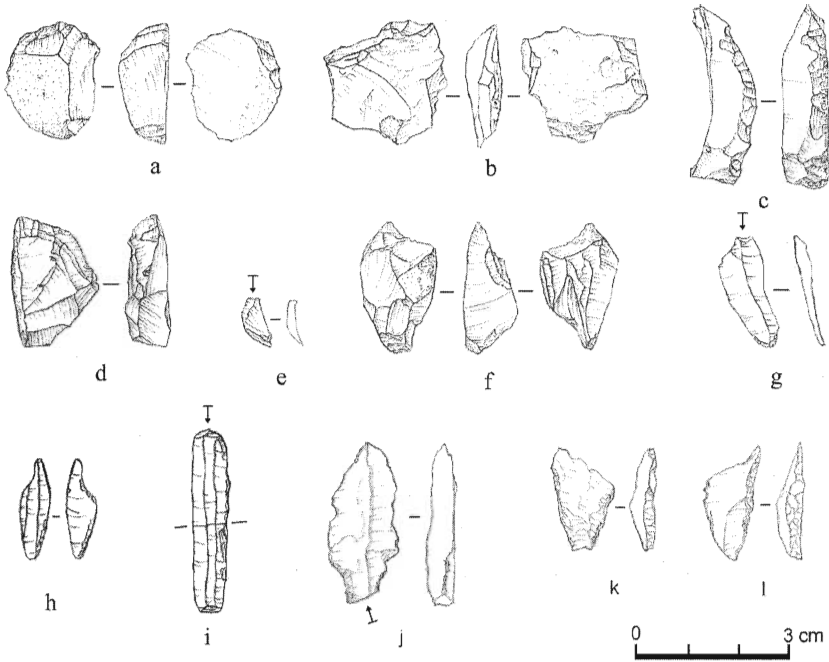
Esinetyypit

Retusoitujen esineiden prosenttiosuudet vastaavat läheisesti toisiaan eri asutusvaiheissa. Kaapimet ovat merkittävin yksittäinen esineryhmä. Kuusitoista kertaa suurentavalla stereomikroskoopilla tarkastellusta otoksesta kvartsikaapimista³ lähes kolmea neljäsosaa oli käytetty jonkin kovan materiaalin muokkaamiseen. Tässä ei ollut havaittavissa merkittäviä eroja asutusvaiheiden välillä. Myös viidestä piikaapimesta neljää on käytetty kovien materiaalien työstämiseen (kuva 2b-d, 2a:ta käytetty pehmeän materiaalin työstöön; vrt. Poplevko 2003). Eri materiaalien muokkaamiseen käytetyt kaapimet eivät näytä ainakaan nyt tutkitun otoksen perusteella muodostavan minkäänlaisia spatiaalisia kokonaisuuksia. Mahdollisesti eri aktiviteettialueilla erilaisten materiaalien muokkaamiseen käytetyt kaapimet on hylätty samoille tunkio-

alueille, myöhemmässä vaiheessa pääasiassa asumuspainanteen seinustoille. Kaavinten käytöstä kertonee painanteen ulkopuolisen tulisijan luota löytynyt piikaapimen teroituskos (kuva 2e)(vrt. Tallavaara 2004).

Löydetyistä esineistä kärjillä voi olla kronologista merkitystä. Mesoliittisesta yhteydestä löytyi yksi kvartsinen ruotokärki (kuva 2j; vrt. Matiskainen 1986: 88-90; Schultz 1990, 1996: 18-19). Kärki on valmistettu retusoimalla ruotokavenus tasoiskoksen proksimaalipäähän. Myös iskoksen distaalipäätä on retusoitu hieman kärkevämmäksi. Lisäksi löytyi kaksi viistoteräistä nuolenkärkeä (kuva 2k-l, vrt. Matiskainen 1986, 1989), toinen asumuspainanteen lattiatasosta ja toinen painanteen sortuneesta seinämästä mesoliittisen ja neoliittisen kontekstin rajapinnasta. Molempien viistoteräisten kärkien leikkaava terä on distaalipäässä ja iskoksen sivut on retusoitu tylsiksi. Kummassakaan ei ole säilynyt itse iskutasoa. Kärjet on mahdollisesti valmistettu niin sanotuista iskoksen keskifragmenteista, jotka ovat jo valmiiksi sopivan mallisia viisto- tai poikkiteräisten nuolten aihioiksi. Esihistoriallinen kivenmuokkaaja, joka on varmastikin ollut perillä kvartsin lohkeamistavoista, on mahdollisesti hyödyntänyt kvartsia iskettäessä syntyviä luontaisia fragmenttityyppisiä esineiden aihioina (vrt. Rankama 2002).

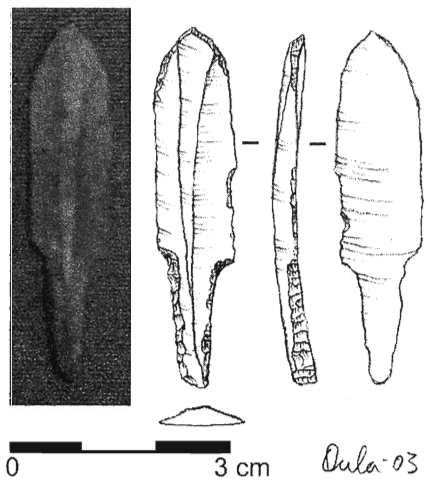
Asumuspainanteen alapuoliselle terasille kaivetusta koekuopasta löytyi mesoliittiseen yhteyteen liittyvä komeasti muotoiltu piiruotokärki (kuva 3). Kärki on muotoiltu tasalevyisestä ja -paksuisesta säleestä. Sen kanta on retusoitu säleen distaalipäähän ja terävä kärki proksimaalipäähän. Kärkeä on retusoitu yksinomaan ventraalipuolelta käsin. Tässä mielessä se eroaa muista tunne-

tuista vastaavista kärjistä, joissa esiintyy useimmiten litteää retussia myös ventraalipuolella (esim. Meinander 1964). Litteän ventraaliretussin tavoitteena on ollut ilmeisesti oikaista säleissä esiintyvää käyryyttä, mihin Juoksemajärven kärjessä ei näytä kiinnitetyn huomiota. Onkin epävarmaa miten käytännöllinen näin käyrä kärki olisi ollut esimerkiksi nuolenkärkenä. Mahdollisesti sillä onkin ollut jokin muu kuin funktionaalinen merkitys yhteisölle, ainakaan kärjessä ei ole havaittavissa minkäänlaisia käyttöjälkiä.

Suomesta tai Karjalankannakselta ei tunneta juurikaan verrattavissa olevia kärkiä, eikä mikään niistä ole löytynyt kiistattomasta yhteydestä. Kärkityyppi todennäköisesti periytyy myöhäispaleoliittisista Swidry-kärjistä (Meinander 1964: 58–59). Vastaavia kärkiä tunnetaan laajalta alueelta Koillis-Euroopasta, muun muassa Virosta, Karjalan tasavalta ja vieläkin idempää Vienanmeren itäpuolelta ja Volgan varsilta. Verrattavissa olevat kärjet ajoittuvat pääasiassa mesoliittiselle ajalle, tosin paikoitellen

Kuva 2. Pii- (a-i) ja kvartsiartefakteja (j-l): a-d, kaapimia (315, 310, 8739, 5443); e, mahdollinen kaapimien teroituskoski (1539); f, bipolaariydin (3597); g-h, retusoitu mikrosäle (8568b, 8769); i, mikrosäle (3296–3297); j, ruotokärki (6222); k-l, viistoteräinen nuolenkärki; j-l kvartsia, muut piitä. (piirt. O. Seitsonen.)

Kuva 3. Piiruotokärki alemmalle terassille kaivetusta koekuopasta (199) (kuva & piirt. O. Seitsonen.)

niiden teko näyttää jatkuneen myös varhaisneoliittikumilla. (esim. Jaanits & Jaanits 1975; Nikitin 1996: kuva 14; Pankrusev 1978: 113; Volokitin 1997: kuva 12; Zhilin & Matiskainen 2003: kuva 88; *suullinen tiedonanto* FT Aivar Kriiska 25.5.2004.) Kirjallisuuden perusteella juuri edellä mainittu litteän ventraaliretussin puuttuminen vertautuu parhaiten joihinkin Karjalan tasavaltaasta tunnettuihin mesoliittikumien lopun ja neoliittikumien alun kärkiin (vrt. Pankrusev 1978a: kuva 5, 1978b: kuva 7; Zhilin 1996). Tämä voisi viitata pikemminkin itäisten kuin eteläisten kontaktien merkittävyyteen.

Piikärjen pituus ja paksuus osoittavat alkuperäisen säleen olleen varsin kookas, yli viisi senttimetrinen. On mahdollisesti merkityksellistä, ettei aineistossa ole yhtään toista piartefaktia, joka vastaisi raaka-aineeltaan tätä kärkeä. Mesoliittisten piytimien puuttuessa kohteelta löytyneet piisäleet saattavat olla vaihtokaupan tulosta (vrt. Holm 2003), tai jos artefakti on valmistettu Juoksemajärvellä, kärjen koko antaa meille vihjeen käytettyjen piytimien koosta. Asukkaat ovat saattaneet ottaa ytimen mukaansa paikalta lähtiessään tai hylätä sen johonkin toiseen osaan asuinpaikkaa.

Erityisesti skandinaaviset tutkijat ovat korostaneet tutkimuksissaan eri kivi-raaka-aineisiin liitetyjä sosiaalisia ja symbolisia merkityksiä (esim. Bang-Andersen 1997; Holm 2003). Varsin kookkaan piikärjen valmistaminen Juoksemajärvellä harvinaisesta raaka-aineesta saattaa viitata piimateriaaliin liitettyyn symboliseen painoarvoon. Eksootisella raaka-aineella on voinut olla merkitystä esimerkiksi sosiaalisen identiteetin korostamisessa.

Iskentäteknologia

Iskentäteknologiaa tarkasteltiin lähinnä ydin- ja iskostyyppien morfologian pohjalta. Eri asutusvaiheisiin liittyvissä ydintyypeissä on joitakin eroja (kuva 4). Valtaosa alasinta vasten isketyistä tasoytimistä, alasantasoytimistä (platform-on-anvil core) liittyy mesoliittiseen yhteeseen (kuva 5a-c). Myös neoliittisesta kontekstista löydetyt alasyntimet voivat löytöyhteyksiensä perusteella liittyä kulttuurikerroksen sekoittumiseen: ne ovat peräisin pääasiassa painanteen vallista ja mesoliittisen kerroksen läpi kaivettujen kuoppien tuntumasta. Tämänkaltaisten ytimien on ajoittain esitetty olevan liitettävissä säleteknologiaan (esim. Schultz 1990: 8-9) ja monien iskuarvet vihjaavatkin säletuotantoon (kuva 5a-c). Iskuarvet voivat kuitenkin johtaa harhaan kvartsiraaka-aineelle tyypillisen fragmentoitumistavan johdosta: yksittäinenkin iskos saattaa tuottaa näennäisesti useasta iskusta peräisin olevan näköisiä arpia (esim. Siiriäinen 1981). Kuitenkin ainoa aineistossa havaittu selkeä mikrosäleydin liittyi mesoliittiseen asutusvaiheeseen, ja monien alasantasoytimien iskuarvet ovat hyvin todennäköisesti säletuotannon tulosta. Myös yli kaksi kolmasosaa kvartsisäleistä ja kaikki piimikrosäleet ovat liitettävissä tähän vaiheeseen.

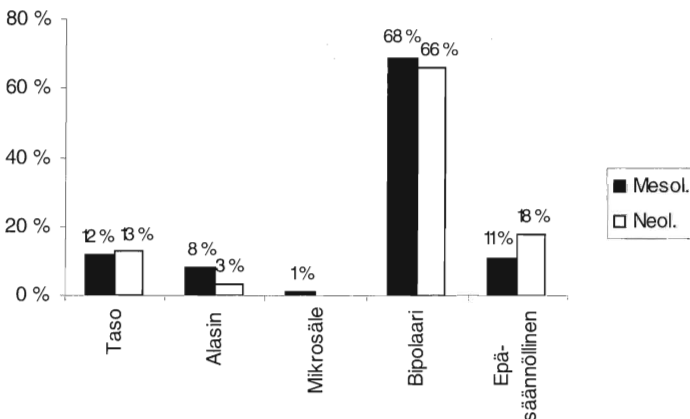
Bipolaariytimiä ja kädessä pidettyjä tasoytimiä (freehand platform core) on käytetty molemmissa asutusvaiheissa varsin toisiaan vastaavassa määrin. Bipolaariset ytimet muodostavat ehdottoman enemmistön ytimistä läpi kohteen käyttöajan. Tämä poikkeaa selvästi ajoittain kvartsitutkimuksessa esitetystä oletuksesta, että bipolaari-iskentä olisi erityisesti mesoliittikumiiin liittyvä iskentämenetelmä (esim. Lindgren 2004).

Epäsäännölliset, useammasta suunnasta iskeskellyt ytimet, joissa aiempien iskujen arpia on käytetty iskutasona ilman erityisempää valmistelua, ovat hieman yleisempiä neoliittisessä vaiheessa.

Iskentäteknologian tarkastelu ainoastaan ydintyyppien pohjalta voi vääristää iskennästä saatua kuvaa suurestikin. Tämän takia on tarpeellista sisällyttää teknologiseen analyysiin myös iskujäte: iskokset, säleet ja niiden fragmentit. Eri iskentämenetelmät jättävät oman tyypillisen jälkensä iskentäjätteeseen: esimerkiksi iskutasonjäännöksen morfologia ja iskoksen murtuma- sekä päättymistapa voivat antaa vihjettä käytetystä menetelmästä (esim. Andrefsky 1998; Callahan et al. 1992; Rankama 1997). On kuitenkin muistettava, että morfologis-teknologisen luokittelu on aina jossain määrin subjektiivista, ja morfologisesti samalaisia kappaleita voi ajoittain syntyä satunnaisesti kaikkia iskentämenetelmiä käyttäen (Manninen 2003: 31). Kvartsi-tutkimuksessa on tärkeää olla perehtynyt myös kvartsiraaka-aineelle luonteenomaiseen fragmentoitumiseen (Rankama 2002).

Koko jättemateriaalin analysoiminen ei ole ollut mahdollista tässä vaiheessa, minkä takia seuraavassa esitetty perustuu ainoastaan pieneen satunnaisotokseen koko aineistosta. Tämän takia tuloksiin on suhtauduttava hivenen varauksellisesti. Otos kokonaisista iskoksista, joiden iskentätapa oli määriteltävissä, osoitti, että tasoiskennässä syntyneet iskokset muodostivat enemmistön molemmissa asutusvaiheissa (mesol. 67 %, neol. 56 %), vaikka bipolaariytimet muodostavat selkeästi suurimman ydinryhmän. Vastaava epäsuhta eri iskentämenetelmiin liittyvien iskosten ja ydinten suhteen on havaittu myös useilla muilla kohteilla Suomessa ja Ruotsissa (esim. Lindgren 1994: kuva 3; Olofsson 2003: 57; Rankama 2002: 85; Rähälä 1998, 1999).

Bipolaariydinten suhteessa suuremman osuuden selitykseksi on usein tarjottu sitä, että iskentäprosessi etenisi moniulotteisesti tasoiskennän kautta bipolaari-iskentään ytimen koon pienentyessä, jolloin bipolaariytimet olisivat yliedustettuina lopullisessa säilyneessä aineistossa. Pohjoismaiseen kivitekno-

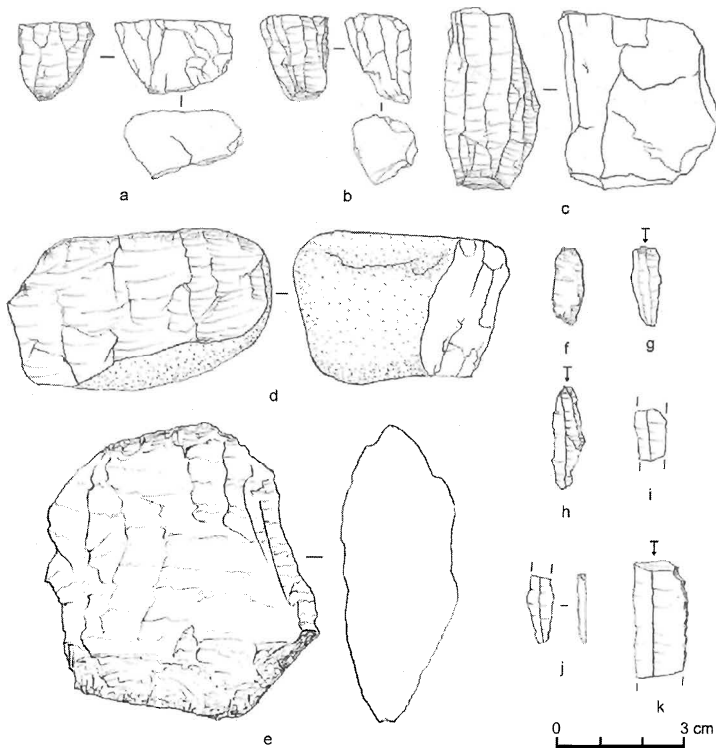

Kuva 4. Kvartsiytimet (216 kpl).

logiakeskusteluun tämän teorian toi varsinaisesti Errett Callahan (1987) (myös Knutsson 1988), mutta paikoin vastavaa on esitetty epäsuorasti jo 1970-luvulta alkaen (esimerkiksi Itä-Afrikassa Phillipson 1976: 25; Siiriäinen 1984: 75). Toisaalta bipolaariydinten suureen määrään voi vaikuttaa myös se, että bipolaarisesti isketyt ytimit halkeavat helposti useaan kappaleeseen iskennän kuluessa. Jokaista näistä kappaleista on mahdollista työstää edelleen bipolaarisesti. (Rankama 2002: 86.) Tasoiskennässä näin ei tavallisesti pääse käymään, tosin alasintasoiskentä voi omien kokemusteni perusteella olla poikkeus tästä.

Teoriaa kiveniskemisen etenemisestä tasoiskennän kautta bipolaari-iskem-

tään tarkasteltiin Juoksemajärven aineistossa ydinten koon avulla (vrt. Räihälä 1998). Myös iskosten ja niiden fragmenttien koko huomioitiin teknologisesti analysoidun satunnaisotoksen osalta. Iskoksen pituus ei kuitenkaan välttämättä kerro suoraan käytetyn ytimen koosta. Iskos voi irrota iskettävästä kappaleesta vain osalta sen mitasta, ja lisäksi esimerkiksi tasoiskosten on todettu fragmentoituvan bipolaarisia herkemmin. Toisaalta tasoiskosten suurempi fragmentoitumisprosentti saattaa joissain tapauksissa selittää myös tasoiskennän hallitsevuutta aineistoissa: yhdellä iskulla syntyy iskoksen fragmentoitua useampia potentiaalisesti tasoiskokseksi tunnistettavia kappaleita. Tämä vääristymä on otettavissa huomi-

Kuva 5. Kvartsiytimiä ja säleitä: a-c, alasinytimiä (3844a, 5841a, 8003); d, tasoydin (8164); e, bipolaariydin (4424); f-m, mikrosäleitä, niiden katkelmia ja retusoidun säleen katkelma (5819, 5684, 5817, 6688, 3921, 40; f= bipolaarisäle)(piirt. O. Seitsonen).

oon tarkastelemalla fragmenttien lisäksi erikseen kokonaisten taso- ja bipolaari-iskosten määrällisiä suhteita. (Rankama 2002: 85–86.)

Mesoliittisessa yhteydessä ainakaan ydinten ja iskosten koko ei suoraan tue esitettyä teoriaa iskemisen etenemisestä: löytöaineistossa havaittiin pari bipolaariydintä (esim. kuva 5e) ja joitakin bipolaari-iskoksia, jotka ovat selvästi suurempia kuin aineistossa havaitut tasoytimet tai -iskokset. Tasoiskosten fragmenteissakaan ei havaittu merkittävästi bipolaarisia suuremmasta koosta kertovia kappaleita. Vaikuttaakin siltä, että mesoliittisessa asutusvaiheessa iskentä on saattanut alkaa suoraan bipolaarisella menetelmällä (vrt. Rankama 2002: 86, viittaus Hertell & Manninen *in press*, jonka mukaan Kristiinankaupungin Räväsénin kvartsiaineistosta on tehty vastaavanlaisia havaintoja).

Bipolaari-iskentää on esitetty käytetyn erityisesti silloin, kun on haluttu maksimoida raaka-aineen käyttö (esim. Andrefsky 1998: 196; Shott 1999). Tämä ei vaikuta todennäköiseltä runsaana maastossa esiintyvän kvartsin osalta. Eräs mahdollisuus olisi, että bipolaariytimet liittyisivät talviaikaiseen kiveniskentään, jolloin rajallisesti saatavilla olevan raaka-aineen käyttö olisi pyritty

maksimoimaan. Toisaalta pienten bipolaariydinten ja -iskosten alkuperäksi on esitetty myös lasten suorittamia iskentäkokeiluja ja -harjoittelua (Knutsson 1986). Koska valtaosa löytyneistä bipolaariytimistä on kuitenkin järjestelmällisesti kooltaan pieniä, niiden koko saattaisi olla pätevämmän selitettävissä muilla, esimerkiksi funktionaalisilla perusteilla (vrt. Knutsson 1986; Seitsonen 2004a: 79).

Osassa mesoliittiseen löytöyhteyteen kuuluvista kvartsimikrosäleistä on havaittavissa bipolaari-iskennän tunnusmerkkejä (kuva 5f). Vastaavia bipolaarisäleitä on havaittu myös muilla suomalaisilla mesoliittisilla kohteilla (esim. Schultz 1990). Bipolaarinen iskentä soveltuu hyvin tämänkaltaisten litteiden ja suorien kappaleiden tuottamiseen (esim. Flenniken 1980; Lindgren 2004), mutta bipolaarisäletuotantoon liittyvän kokeellisen arkeologisen tietämyksen puuttuessa on epävarmaa voiko säletuotanto olla ollut bipolaari-iskennän pääasiallinen tavoite (Seitsonen 2005: 116).

Kenties taso- ja bipolaari-iskentä ovat olleet mesoliittisessa vaiheessa jossain määrin rinnakkaisia iskentämenetelmiä, joilla on tuotettu tietynlaisia molemmille iskentätavoille tyypillisiä iskoksia tiettyjä käyttötarkoituksia varten. Mahdollisesti

	Tyyppi		min.	maks.	Σ
Mesoliittinen	Bipolaari	p	16,5	71,8	76
		l	7,2	72,5	
	Taso- ja alasin	p	18,7	48,3	23
		l	7,5	65	
Neoliittinen	Bipolaari	p	13,8	45,4	78
		l	7,9	30,4	
	Taso- ja alasin	p	23,1	59,2	19
		l	19,4	62,5	

Taulukko 2.
Kvartsiydinten koot eri asutusvaiheissa (p=pituus, l=leveys).

sesti pienet bipolaariytimet voisivat olla liitettävissä juuri mikrosälemäisten teritteiden tuottamiseen esimerkiksi luukärkiin (esim. Lindgren 2004). Yhdessäkään piisäleessä ei havaittu bipolaarisen iskennän merkkejä, vaan kaikki mesoliittiset piirtefaktit on tuotettu tasoiskennällä. Myös kvartsimikrosäleitä on tuotettu taso- ja alasintasoiskennällä.

Mesoliittisesta vaiheesta poiketen neoliittisessa asutusvaiheessa bipolaariytimet ovat keskimäärin pienempiä kuin tasoytimet. Sekä taso- että bipolaari-iskokset ovat varsin samankokoisia, mutta löytökokonaisuudessa havaittiin joitakin tasoiskoksen fragmentteja, jotka olivat kookkaampia kuin kokonaiset bipolaari-iskokset keskimäärin. Näiden pohjalta vaikuttaisi, että neoliittisessa vaiheessa iskentä on voinut edetä esitetyllä tavalla tasoiskennästä bipolaari-iskentään. On kuitenkin muistettava, että neoliittinen löytökokonaisuus edustaa sekoittunutta jäämistöä useista neoliittisista asutusvaiheista.

Neoliittisessa vaiheessa piitä on työstetty sekä taso- että bipolaari-iskennällä, toisin kuin varhaisemmassa asutusvaiheessa. Tästä kertoo iskosmorfologian lisäksi ainoa aineistoon kuuluva piidyin, haljennut bipolaariydin (kuva 2g). Mahdollisesti neoliittisessa piintyöstössä raaka-aineen käyttö on pyritty maksimoimaan bipolaari-iskennällä, sillä piikivi vaikuttaa olleen varsin harvinaista koko asuinpaikan käyttöiän. Kvartsiittia on muokattu molemmissa asutusvaiheissa ydinten ja iskosmorfologian perusteella sekä taso- että bipolaarimenetelmällä. Ainoa edellä mainitusta hienorakeisesta harmaasta kvartsiitista isketty ydin liittyi neoliittiseen yhteyteen.

Eri asutusvaiheisiin liitettävissä olevassa iskentäteknologiassa on havaittavissa yleisellä tasolla joitakin selviä eroavuuksia. Mesoliittisessa vaiheessa iskennän päämääränä vaikuttaa olleen tuottaa toisaalta säännöllisiä ohuita mikrosäleitä ja sälemäisiä iskoksia, joita on voitu hyödyntää vaikkapa teritteinä luukärkiin, ja toisaalta paksumpia kappaleita, joita on voitu käyttää aihioina esimerkiksi kaavinten valmistuksessa. Tämä on ollut riippumatonta käytetystä raaka-aineesta. Kuitenkin useat mesoliittisista mikrosäleistä on valmistettu selkeämmin lohkeavista kvartsiladuista, muun muassa vuorikristallista. Vaikuttaakin siltä, että kivityöstäjä on tietoisesti hyödynnänyt niin sanottuja parempia kvartsilatuja näiden tuottamiseen, kuten myös Schultz (1990: 12) on tutkimuksissaan ehdottanut. Neoliittisessa vaiheessa on syntyneen mielikuvan perusteella pyritty tuottamaan pääasiassa tasoiskennällä paksuhkoja ja suuria iskoksia. Bipolaarisesti tuotettuja kappaleita ei näytä käytetyn kummassakaan vaiheessa samassa määrin retusoitujen esineiden valmistukseen kuin tasoiskettyjä.

Elämää kivikauden Juoksemajärvellä

Arkeologisia kiviaineistoja tutkiessa on aina pyrittävä pitämään mielessä, että tutkimuksen kohde eivät ole kivet sinänsä, vaan ihmiset niiden takana. Kiviteknologia onkin pohjimmiltaan esihistoriallisen ihmisen käyttäytymisen tutkimusta (Rankama 2002).

Kuten olettaa saattaa, Juoksemajärven länsipään esihistorialliset asukkaat vaikuttavat tunteneen elinympäristönsä perusteellisesti. Tästä kertoo muun muassa läheisen harjumuodostuman alueella tavatuista murtumaltaan epäselvem-

mistä kvartsilaaduista poikkeavien raaka-ainelähteiden, mahdollisesti kvartsilouhosten, tuntemus. Raaka-aineen hankkimiseen louhimalla saattaa viitata savukvartsin ja vuorikristallin esiintyminen (Rajala 1996: 25). Myös Ruotsissa on havaittu, että kivikautisilla kohteilla esiintyviä parempia kvartsilaatuja kohtaa harvoin maastossa (Callahan 1987: 59). Tämä viittaa kivikauden ihmisen asuinympäristönsä hyvään tuntemukseen ja samalla tietämykseen raaka-ainelähteiden sijainnista.

Moreenissa esiintyviä kvartsimukuloita on hyödynnetty raaka-aineena läpi asuinpaikan käyttöajan. Mahdollisesti raaka-ainemukuloiden kokeilu on suoritettu niiden hankintapaikalla tai toisessa osassa asuinpaikkaa, samoin kuin pääosa mukulan "kuorimisesta". Näistä ei löytöaineistossa ole juurikaan merkkejä, tai sitten louhosten merkitys raaka-ainehankinnassa on ollut varsin suuri.

Esihistoriallinen yhteisö on saattanut liittää tuntemiinsa parempiin raakaainelähteisiin, samoin kuin ulkoisesti maitokvartsista eroaviin kvartsilautuihin ja näistä valmistettuihin esineisiin funktionaalisen arvon ohella myös esimerkiksi symbolisia merkityksiä. Kvartsiin sen ulkoisten ominaisuuksien perusteella liitetystä merkityksistä on olemassa etnografisia esimerkkejä eri puolilta maailmaa. (kts. esim. Manninen 2003: 38.) Ennustettavammin murtuvia ja ulkoasultaan eroavia kvartsilautuja kuten vuorikristallia ja savukvartsia näytetään suosittu erityisesti mikrosälemäisten kappaleiden valmistuksessa. Kenties näihin samoin kuin piimikrosäleisiin on liitetty muitakin kuin yksinomaan funktionaalisia merkityksiä (vrt. Holm 2003). Mikrosäleiden ohella alemman terassin koekuopasta löydyntynyt piikärki voisi viitata eksoottiseen raaka-ai-

neeseen liitettyyn symboliarvoon. (vrt. Carlsson 2003.)

Piikaavinten elinkaaresta neoliittisessa vaiheessa kertovat painanteen ulkopuolisen tulisijan ääreltä löydyntynyt teroituskos sekä eri materiaalien työstämiseen käytettyjen kaavinten hylkääminen samalle alueella painanteen kaakkoispäähän. Teroituskos vaikuttaa olevan peräisin pehmeän materiaalin työstöön käytetystä artefaktista. Sen löytyminen painanteen ulkopuolella on varsin ymmärrettävää, jos ajatellaan kaavinta käytetyn esimerkiksi kohtalaisen sofkuiseen nahkojen muokkaamiseen (vrt. Rankama 2002: 104; Tallavaara 2004).

Piikiven esiintyminen läpi kohteen käyttöajan kertoo asukkaiden yhteyksistä kauempana sijaitseville alueille. Raaka-aineen todennäköinen alkuperä hiilikautisten muodostumien alueella, sekä mesoliittisessa vaiheessa esiintyvät säännölliset mikrosäleet, piiruotokärki ja tietyt ydintyyppit (vrt. Pankrusev 1978a: kuva 17) kertonevat kulttuurisista kontakteista ilmeisesti pääasiassa Laatokan itäpuolisille alueille. Meso-liittikummin tutkimuksessa itäiset yhteydet ovat viime aikoina usein tahtoneet jäädä eteläisten kontaktien varjoon. On kuitenkin muistettava, että pohjoisilla alueilla Vienanmeren itäpuolella ja vieläkin kauempana idässä on asuttu jo paleoliittisella kaudella (esim. Pavlov 1997; Pitulko et al. 2004). On varsin todennäköistä, että osa maamme jääkauden jälkeisestä pioneeriasutuksesta erityisesti maan itä- ja koillisosissa juontaa juurensa itäisistä lähtökohdista. Yhteydet eri lähtöalueille saattavat olla säilyttäneet merkityksensä myöhempinäkin vuosisatoina ja -tuhansina. Osittain eteläisen ilmansuunnan korostuminen tutkimuksessa voinee johtua tutkijoiden kielellisistä rajoituksista ja siitä, että

mesoliittikumien tutkimustilanne potentiaalisilla itäisillä lähtöalueilla on nykyisellään varsin sirpaleinen ja vaatii runsaasti lisättyä.

Molemmassa asutusvaiheissa piiraakaainetta voisi ajatella hankitun jonkinlaisen rituaalisen vaihdantaverkoston kautta. Tämän kaltaisten tekijöiden tutkiminen vaatii kuitenkin taustakseen analyyskejä useilta asuinpaikoilta paikallisella tasolla. Tulevina kesinä suoritettavissa kaivauksissa kertyvän aineiston myötä myös sosiaalisten tekijöiden tutkiminen toivon mukaan mahdollistuu aiemmasta poikkeavalla tavalla.

Mesoliittisessa vaiheessa iskentäprosessi on raaka-aineen hankinnan ja valmistelun jälkeen voinut alkaa iskijän valinnan mukaan vaihtoehtoisesti bipolaari- tai tasomenetelmää käyttäen. Eri iskentämenetelmillä on mahdollisesti pyritty tuottamaan morfologialtaan poikkeavia iskoksia, bipolaarisesti ohuita ja suoria mikrosälemäisiä teritteitä luuesineisiin, ja tasoiskennällä kookkaampia aihioita esimerkiksi kaavinten valmistamiseen. Juoksemajärven piiartefaktit osoittavat myös piitä hyödynnetyn vastaavalla tavalla milloin mahdollista.

Osa kvartsisäleistä on saatettu tarkoituksella katkaista lyhyemmiksi ja suuremmiksi kappaleiksi (kuva 5i-k). Näin on voitu välttää erityisesti tasoisketyissä säleissä usein esiintyvä käyryys, ja helpottaa artefaktien istuttamista vaikkapa luukärkiin tehtyihin uurteisiin. Mikrouurrintekniikasta (microburin technique) ei havaittu mitään merkkejä analysoidussa aineistossa, toisin kuin Schultz (1989) on todennut omissa tutkimuksissaan, vaan kaikki katkelliset kvartsisäleet ovat yksin-

kertaisesti taittamalla lyhentyneitä (vrt. Seitsonen 2005: 117). Tästä johtuen ainakin osa katkelmista voi olla liitettävissä myös kohteenmuodostusprosesseihin.

Viitteitä kvartsi-iskosten tai -säleiden käytöstä luuesineiden terittämiseen mesoliittikumilla on saatu Antrean verkkolöydön yhteydestä (KM 6688, Pälvi 1920: 12). Löytökokonaisuuteen kuuluneen luukärjen reunan uurteeseen oli löydettyä 3–4 kvartsin sirpaletta mustaan sideaineeseen. Valittavasti nämä kvartsit irtosivat löytäjän Antti Virolaisen eli "Ämm-Mati Antin" kuivattaessa löytöjään uunin takana, eikä niistä ole säilynyt jälkipolville tarkempaa kuvausta. (Huurre 2003: 172.) Tämä yksittäinen löytö kertonee osaltaan (pii)mikrosäleillä luuesineensä terittämään tottuneen väestön sopeutumisesta alueemme piittömään ympäristöön jo varhaismesoliittikumilla. Juoksemajärven todennäköisesti pari vuosituhatta myöhäisemmäksi ajoittuva asuinpaikka voi osaltaan kuvata teknologisen tradition ja mahdollisesti myös vanhojen kontaktiverkoston säilymisestä mesoliittikumien jälkimmäiselle puoliskolle asti. Kvartsimikrosäletuotanto ja -käyttö vaativat kuitenkin osakseen runsaasti lisähuomiota tulevissa tutkimuksissa.

Neoliittiseen aikaan liittyvä löytöaineisto on peräisin useista päällekkäisistä ja sekoittuneista neoliittisista asutusvaiheista, eikä siitä näin ollen voi tehdä kovin varmoja johtopäätöksiä. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että neoliittinen kiviteknologia poikkeaa mesoliittikumilla käytetystä. Raaka-aineen hankinnassa moreenikivillä on mahdollisesti ollut suurempi merkitys kuin aiemmin, eikä ainakaan kaikkia samoja parempilaatuisen kvartsin lähteitä ole tunnettu tai hyödynnetty kuin aiemmin.

Kiventyöstäjien pääasiallisena tarkoituksena näyttää olleen tuottaa tasoiskennällä kookkaampia kappaleita retusoitujen esineiden, esimerkiksi kaavinten, aihioiksi. Myös bipolaarisesti iskettyjä artefakteja on hyödynnetty, mutta näitä ei näytetä yhtä usein retusoidun.

Runsaan kvartsiaineiston perusteella Juoksemajärven kohde on saattanut ollut käytössä molemmissa asutusvaiheissaan ainakin kesällä, jolloin on ollut mahdollista harrastaa kiventyöstöä runsaassa mitassa ulkotiloissa, ja hyödyntää sekä moreenikivilähteitä että louhoksia. Toisaalta raaka-ainetta on voitu myös yhtä hyvin kerätä talteen talven varalle, eivätkä kivikautiset asukkaat välttämättä ole kokeneet mahdottomaksi kiventyöstöä myös pikkupakkasessa. Pienet bipolaariytimet saattaisivat olla mikrosälemäisten terien tuottamisen lisäksi liitettävissä talvisiin raaka-aineen säästöpyrkimyksiin. Myös neoliittiseksi ajoittuva asumuspainanne voi liittyä talviaikaiseen asutukseen. Samaan saattaa viitata se, että kiveä on työstetty myös painanteen sisällä tulisijan ympärillä. Vaikuttaisikin, että ainakin neoliittisena aikana kohde on ollut ympärivuotisessa käytössä. Kohteen vuodenaikaisuudesta tullaan saamaan tarkempaa tietoa, kun laajan luumateriaalin analyysit valmistuvat (*suullinen tiedonanto* HuK Sanna Puttonen 12.6.2005).

Löytöaineiston ja rakenteiden perusteella asuinpaikka vaikuttaa toimineen molemmissa asutusvaiheissa perusleirityyppisenä, toistuvasti tai yhtäjaksoisesti käytettynä kohteena. Asutuksen keskittyminen samoille paikoille läpi kivikauden on viimeaikaisten inventointien perusteella osoittautunut luovutetun Karjalan alueella tyypilliseksi piirteeksi (Mökkönen et.al. *in press*; Seitsonen

2004b). Juoksemajärvestä etelään sijaitsee useita neliökilometrejä kattava alue, jolle on keskittynyt laajoja, useita satoja metrejä rantaviivasta kattavia asuinpaikkoja, joista monissa esiintyy viimeistään neoliittisessä vaiheessa myös asumuspainanteita. Nämä kylämäiset asumuspainannekohteet sijoittuvat pääasiassa muinaisten vuonojen lahdelmiin ja pohjukoihin, kuitenkin paikkoihin, joista sekä sisämaahan että saaristoon johtavat vesiväylät ovat olleet helposti tavoitettavissa. Ylipäänsä ne asettuvat vastaavanalaiseen miljööseen kuin reilu 10 kilometriä pohjoiseen sijaitsevan Kaukolan Riukjärven ja Piiskunsalmen "kivikautisen keskuksen" asuinpaikat. Luonteenomaista näille laajoille kohteille on, että ne eivät ole suoranaisesti rantasidonmaisina, vaan sijoittuvat ylempille terasseille rantavyöhykkeen läheisyyteen. (Mökkönen et.al. *in press*.) Myös Juoksemajärven länsipään asutus on levittäytynyt sekä mesoliittisessä että neoliittisessä vaiheessa itse rantavyöhykkeen lisäksi joitakin metrejä ylempänä sijaitsevalle toiselle terassille, jolla asuinpainanteet sijaitsevat, ja paikoin myös taustalla sijaitsevalle rinteelle.

Juoksemajärven tapaustutkimus ja Räisälän inventointihavainnot osoittavat, että pääosin samat alueet ovat olleet intensiivisimmän toiminnan keskuksina mesoliittikumilta alkaen. Myös Riukjärven ja Piiskunsalmen alueelta on inventoinneissa ja erityisesti paikallisen opettajan Vitaliy Sokolevin aktiivisuuden ansiosta löydetty viime vuosina merkkejä mesoliittisesta toiminnasta, pääasiassa samoilta alueilta kuin missä laajat, klassiset neoliittiset kohteet sijaitsevat. Sokolevin keräämien löytöjen perusteella mesoliittinen kiviteknologia Kaukolan alueella on muistuttanut suuresti Juoksemajärvellä käytettyä esimerkiksi säletekniikan ja ydintyyppien osal-

ta. Neoliittisella kaudella alueiden välisen kontaktien merkitys tuntuu entisestään korostuvan, mutta tätä ei ole toistaiseksi tutkittu systemaattisesti.

Kaukolan kohteet ovat olleet varsin vaihtomasti saavutettavissa vesiväyliä myöten Räisälän alueelta. Mahdollisesti Kaukolan ja Räisälän vierekkäiset kiinteämpään asutukseen viittaavat asuinpaikkakeskittymät saattavat kuvastaa rinnakkaisten nautinta-alueiden sydän-alueita, joilta on liikuttu logistisilla retkillä vuonoja myöten saaristoon ja sisämaahan. Näiden lähekkäisten kiinteämmän asutuksen alueiden voi olettaa olleen säännöllisesti yhteydessä toisiinsa. Yhteyksien luonne on epäilemättä muuttunut useastikin esihistorian kuluessa, ja eri ryhmien väleillä on solmittu ja rikottu rauhanomaisia liittolais- ja ystävyyssuhteita sekä ratkottu konflikteja. Materiaalisella kulttuurilla on varmastikin ollut merkittävä rooli identiteetin ja kulttuuristen yhteyksien visuaalisena ilmentymänä. (Carlsson 2003.)

Yhteenveto

Artikkelissa kuvataan alustavia tuloksia Räisälä Juoksemajärvi Westendin pitkäkään käytössä säilyneen kivikautisen asuinpaikan isketyn kiviesineistön analyyseistä. Teknologisten muuttujien osalta tutkimus on vasta alullaan ja tulokset tulevat varmasti tarkentumaan jatkossa. Kohteen eri asutusvaiheisiin liittyvissä kiviesinekokonaisuuksissa on kuitenkin nyt jo havaittavissa joitakin selviä teknologisia eroja.

Mesoliittisella kaudella bipolaarista ja tasoiskentää näytetään käytetyn rintarinnan morfologialtaan erilaisten kappaleiden tuottamiseksi. Sekä bipolaari- että tasoiskennällä on tuotettu ohuita ja suo-

ria luukärkien teritteiksi sopivia sälemäisiä kappaleita. Maastamme ei ole harmillista kyllä löydetty Antrean verkkolöydön lisäksi muita suoria merkkejä kvartsiteritteistä luuesineissä viime aikoina aktivoituneista suotutkimuksista huolimatta (esim. Matiskainen 2002; *suullinen tiedonanto* museonjohtaja Lauri Pohjakallio 8.4.2005). Näyttääkin siltä, että ainakaan Etelä-Suomen suot eivät säily luuesineistöä parhaalla mahdollisella tavalla. Tulevaisuudessa voisi olla syytä pyrkiä paikantamaan kivikautisia suonalaiskohteita myös Karjalankannakselta, missä ainakin Antrean suolöydön perusteella luuesineistö säilyy paremmin.

Neoliittisessa vaiheessa kivityöstö näyttää keskittyneen pääosin kookkaampien, esimerkiksi kaavinten aihioiksi sopivien kappaleiden tuottamiseen tasoiskennällä. Myös bipolaariskentää on käytetty, mutta sillä tuotettuja kappaleita ei ole läheskään yhtä usein valittu retusoitavaksi kuin tasoiskettyjä. Valitettavasti myöhemmän vaiheen löytöaineisto on peräisin useista päällekkäisistä ja sekoittuneista neoliittisista asutusvaiheista, eikä siitä näin ollen voi tehdä kovin varmoja johtopäätöksiä.

Tulevina kesinä suoritettavien kaivauksien myötä Räisälän ja naapurikuntien alueelta kertyvä löytöaineisto mahdollistaa toivon mukaan esimerkiksi kiviesineistöön liitettyjen sosiaalisten merkitysten sekä ihmisen ja raaka-aineen liikkumisen tarkastelun. Myös tietyn aikaista teknologiaa on syytä tarkastella paikallisella tasolla sen sijaan, että tehdään vertailuja monesti kaukana toisistaan sijaitsevien harvojen analysoitujen kohteiden välillä.

Kiitokset

Kiitokset Petri Haliselle ja edesmenneelle tohtori Vladimir Timofeeville aineiston luovuttamisesta tutkimuskäyttöön. Lisäksi kiitokset Helsingin yliopiston arkeologian oppiaineen kiviteknologian opintopiirille rakentavista keskusteluisista sekä ajatusten herättämisestä kivi-teknologiasta.

Abstrakt: Mesolitisk och neolitisk stenteknologi vid boplatsen i Räisälä Juoksemajärvi Westend

Artikeln presenterar de preliminära resultaten av det slagna stenmaterialets analys från boplatsen i Räisälä Juoksemajärvi Westend. Under mesolitikum verkar det som om man använt både bipolär och plattformsmetod vid sidan av varandra för att producera morfologiskt olika föremål. Med plattformsmetoden har man tillverkat främst tjocka ämnen. Av dem har man vidare tillverkat retuscherade föremål. Med hjälp av både den bipolära metoden och städmetoden har man gjort tunna och raka spån, vilka t.ex. lämpar sig som spetsar inuti bensspjuten. Under neolitikum verkar det som om stenteknologin har koncentrerat sig på att producera större ämnen med hjälp av plattformsmetoden. Sådana ämnen passar t.ex. för att tillverka skrapor. Under neolitikum har man också använt bipolärmetoden, men de ämnena har inte lika ofta använts för retuschering som plattformsmetodens ämnen har.

¹ Projektin johtajana toimi professori M. Lavento. Suomalaiselta puolelta kenttätöitä johti FL P. Halinen ja Venäjän Tiedeakatemi-an puolelta FT V. Timofeev. Kaivauksella työskentelivät FT S. Astahov, D. Gerasimov, L. Harjanne, A. Koivisto, FT S. Lisicyyn, R. Mäki, K. Nordqvist, S. Puttonen, O. Seitsonen, H. Sinisalo sekä R. Tedor. Lisäksi kaivauksen otti osaa 21 suomalaista arkeologian opiskelijaa. Löytöaineistoa säilytetään Pietarissa Venäjän tiedeakatemi-an Materiaalisen kulttuurin historian instituutissa.

² Asumuspainanne ei ole kaivaushavaintojen perusteella ollut käytössä mesoliittisella kaudella (Halinen 2003; Timofeev et al. 2003), vaikka tämän suuntainen erheellinen tieto onkin julkaistu (Mökkönen et al. in press).

³ Kiviesineistön typologisen luokittelun ovat suorittaneet Petri Halinen ja Oula Seitsonen. Tutkimusrahoituksen puutteen vuoksi laajasta kvartsiaineistosta on ollut mahdollista analysoida tarkemmin teknologisten muutujien osalta ainoastaan vähäinen satunnaisotos kokonaisista iskoksista (400 kpl, puolet molemmista asutusvaiheista). Kvartsi-kaapimista tutkittiin käyttöjälkien osalta satunnaisotos (20 kpl, puolet molemmista asutusvaiheista), piikaapimista kaikki. Teknologiset ja käyttöjälkianalyysit on tehnyt Oula Seitsonen Pietarissa 7.-8.5.2004. Tarkemmat tiedot analysoidusta aineistosta ovat saatavissa kirjoittajalta.

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

- Halinen P. 2003: *Räisälä Juoksemajärvi Westend, the Karelian Isthmus, Russia - Excavations at a Stone Age Dwelling Site 30/5-19/6 2002, conducted by Petri Halinen*. Kaivauskertomus, Helsingin yliopisto, arkeologian oppiaine.
- Manninen M.A. 2003: *Chaîne opératoire - analyysi ja kvartsi*. Esimerkkinä kvartsiniskentäpaikka Utsjoki Leaksägoadejohka 3. Pro grady -työ, Helsingin yliopisto, arkeologian oppiaine.
- Seitsonen O. 2004a: *Lithics after Stone Age - Wadh Lang'o case study*. Pro grady -työ, Helsingin yliopisto, arkeologian oppiaine.
- Seitsonen O. 2005: *Stone Age sequence, lithic technology, and ancient lake level changes in the North Tanzanian Rift Valley area*. Lisensiaatintutkimus. Helsingin yliopisto, arkeologian oppiaine.
- Seitsonen O., Kunnas O., Nordqvist K., Puttonen S. & Gerasimov D. 2005: *Lake Pyhäjärvi area survey 5.-12.8.2005*. Inventointikertomus, Helsingin yliopisto, arkeologian oppiaine.
- Tallavaara M. 2003: *Nodulianalyysi arkeologin apuna - Analyysin sovellus Rääkkylän Vihin piiaineistoon*. Seminaarityö, Helsingin yliopisto, arkeologian oppiaine.

Tallavaara M. 2004: *Rääkkylän Vihin kampakeraamisen ajan asuinpaikan piikaapimien käyttöjälkitutkimus*. Seminaarityö, Helsingin yliopisto, arkeologian oppiaine.

Kirjallisuus

- Andrefsky W Jr. 1998: *Lithics. Macroscopic approaches to analysis*. Cambridge.
- Bang-Anderssen S. 1997: Why all these white shiny stones? On the occurrence of non-flint lithic material on Mesolithic island sites in south-western Norway. Holm L & Knutsson K. (toim.): Proceedings from the third flint alternatives conference at Uppsala, Sweden, October 18–20. 1996. *Occasional papers in archaeology* 16: 39–54.
- Broadbent N. 1979: Coastal resources and settlement stability. A critical study of a Mesolithic site complex in northern Sweden. *Aun* 3.
- Callahan E. 1987: An evaluation of the lithic technology in Middle Sweden during the Mesolithic and Neolithic. *Aun* 8.
- Callahan E., Forsberg L., Knutsson K. & Lindgren L. 1992: Fraktusbilder. Kulturhistoriska kommentarer till det säregna sönderfallet vid bearbetning av kvarts. *Tor* 24: 27–63.
- Carlsson T. 2003: Expressing identities – Contact as a social strategy during the Mesolithic. Samuelsson C. & Ytterberg N. (toim.): Uniting sea, *OPIA* 33: 43–49.
- Flenniken J.J. 1980: *Replicative systems analysis: A model applied to the vein quartz artefacts from the Hoko River site*. A dissertation submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, Washington State University, Department of anthropology.
- Holm J. 2003: Quartz, microblades and the meaning of life. Samuelsson C. & Ytterberg N. (toim.): Uniting sea, *OPIA* 33: 43–49.
- Jaanits L. & Jaanits K. 1975: Frühmesolithische Siedlung in Pulli. *Eesti Nsv akadeemia toimitised* 1975: 64–70.
- Knutsson K. 1986: Några ord om barn, stötskantkärnor och Pièces Esquillées. *Fjöltnir* 5: 29–39.
- Knutsson K. 1988: Making and using stone tools. The analysis of the lithic assemblages from Middle Sweden sites with flint in Västerbotten, northern Sweden. *Aun* 11.
- Larsson L. 2003: Introduction. Session VII: Ritual and Symbolic Behavior. Larsson L., Kindgren H., Knutsson K., Loeffler D. & Åkerlund A. (toim.): *Mesolithic on the Move. Papers presented at the Sixth International Conference on the Mesolithic in Europe, Stockholm 2000*: 463–466.
- Lindgren C. 1994: Ett bipolärt problem – om kvartsteknologi under mesolitikum. Aktell Arkeologi IV. *Stockholm archaeological reports*, nr. 29: 77–86.
- Matiskainen H. 1986: Beiträge zur Kenntnis der mesolithischen Schrägschneidepfeile und Mikrolithen aus Quarz. *Iskos* 6: 77–98.
- Matiskainen H. 1989: The chronology of Finnish Mesolithic. Bonsall C.(ed.): *The Mesolithic in Europe. III International Mesolithic Symposium, Edinburgh 1985*: 379–390.
- Meinander C.F. 1964: Kommentarer till spånpilens historia. *Suomen Museo* 1962: 39–61.
- Mökkönen T., Lavento M. & Halinen P. *in press*: Neolithic Sites in Various Environments on the Karelian Isthmus. Julkaistaan teoksessa *Fenno-Ugri et Slavi* 2004.
- Nikitin V.V. 1996: *Kamennii vek Meriiskogo kraja*.
- Pankrusev G.A. 1978a: *Karjalan mesoliittinen ja neoliittinen kausi 1. Mesoliittinen kausi*. Leningrad.
- Pankrusev G.A. 1978b: *Mezolit i neolit Karelii 2. Neolit*. Leningrad.
- Pavlov P. J. 1997: Paleolit. *Arheologija*

- Respubliki Komi. Moskova.*
- Phillipson D.W. 1976: Prehistory of Eastern Zambia. *Memoir number six of the British Institute in Eastern Africa.* Nairobi.
- Pitulko V. V., Nikolsky P. A., Giryva E. Yu., Basilyan A. E., Tumskey V. E., Koulakov S. A., Astakhov S. N., Pavlova E. Yu. & Anisimov M. A. 2004: The Yana RHS Site: Humans in the Arctic Before the Last Glacial Maximum. *Science* 2004, 303: 52–56.
- Poplevko G.N. 2003: Kompleksnoje issledovanie nekotoryh vidov kamennih materialov stojanki posnegno mezolita i neolita Bolshoje Zavetnoje 4 na Karelskom Peresheike (Leningradskaja Obl.). *Neolit – eneolit Juga i neolit Severa Vostotsjnoi Evropi.* Pietari.
- Rajala U. 1996: Kvartsiartefaktien ja asuinpaikan ympäristön välisestä suhteesta – Esimerkki Kiukaisten kulttuurin ajalta. *Muinaistutkija* 4/1996: 22–32.
- Rankama T. 2002: Analyses of the quartz assemblages of houses 34 and 35 at Kauvonkangas in Tervola. Ranta H.(ed.): *Huts and houses. Stone Age and Early Metal Age buildings in Finland:* 79–108. Jyväskylä.
- Schultz H.-P. 1990: On the mesolithic quartz industry in Finland. *Iskos* 9: 7–23.
- Schultz H.-P. 1996: Pioneerit pohjoisessa. Suomen varhaismesoliittinen asutus arkeologisen aineiston valossa. *Suomen Museo* 1996: 5–32.
- Seitsonen O. 2004b: Viipurin Häyrynmäen kivilautinen asuinpaikka. *Muinaistutkija* 1/2004.
- Siiriäinen A. 1984: *Excavations in Laikipia. An archaeological study of the recent prehistory in the Eastern Highlands of Kenya.* Helsinki.
- Siiriäinen A. 1981: Problems of the Fennoscandian Mesolithic. *Finskt Museum* 1977: 5–31.
- Taçon P.S.C. 1991: The power of stone: symbolic aspects of stone use and tool development in Western Arnhem Land, Australia. *Antiquity* 63: 192–207.
- Timofeev V.I., Gerasimov D.V., Lisicyn S.N., Halinen P. & Lavento M. 2003: *Issledovanija stojonka kamennogo veka na ozero Bolshoe Zavetnoe.* AO-2002. Moskova.
- Volokitin A.V. 1997: Mezolit. *Arheologija Respubliki Komi.* Moskova.
- Zhilin M.G. 1996: The western part of Russia in the Late Palaeolithic – Early Mesolithic. Larsson L. (toim.): The earliest settlement of Scandinavia and its neighbouring areas. *Acta Archaeologica Lundensia, series 8, no. 24:* 237–284.
- Zhilin M.G. & MatisKainen H. 2003: Deep in Russia, deep in the bog. Larsson L., Kindgren H. & Knutsson K. (toim.): *Mesolithic on the move:* 694–702.

Oula Seitsonen

oula.seitsonen@helsinki.fi

Kirjoittaja aloittaa 1.1.2006 Helsingin yliopiston arkeologian oppiaineen assistenttina.

Hiljainen todistaja. Limingan Värminkosken kuppikiven ajoituksen pohdintaa

Risto Nurmi

Johdanto

Ryhmä pieniä lapsia leikkii pellon keskellä suurella kivellä. Kivessä on kaksi pientä sileää pyöreää kuoppaa joissa pyöritellään peukaloita ja yritetään samalla keksiä syitä niiden synnylle. Isoäiti saapuu paikalle ja kertoo: ”*Ennevanahaa niihim pantiiv vilijaa uhuriksi jumalille.*” ”*Niin tai sitte ku täson ollu talo, nii ser räystäältä tippunuv vesi on ne kulutanu.*”: vastaa pulska pellavapää. Varhaisimmat muistikuvani tästä Limingan Värminkosken Laurin tilan pellolla sijaitsevasta kuppikivestä ovat siis varsin kaukaa. Olin jo silloin hanakka esittämään asioille järkiselityksiä.

Nyt, lähes 20 vuotta myöhemmin, syvennyksen samaisten kuppien syntyyn, lähinnä syntyäikaan, vertaamalla kiveä ja sen ympäristöä jo tunnettuihin vastaaviin muinaisjäännöksiin. Kivi on ollut paikallisten tiedossa jo kauan, mutta muinaisjäännosrekisteriin se on päässyt vasta hiljattain. Kuppikivien tutkiminen on ollut Suomessa varsin vähäistä: yksi pro gradu -työ (Tvauri 1995) ja erinäinen määrä muinaisjäännosryhmää käsitteleviä artikkeleita tai sivumainintoja suurempien teosten yhteydessä. Tutkimusten tulokset heittelevät kuppikivien ajoitusta milloin mihinkin suuntaan aina ajanlaskun alusta myöhäiskeskiajalle.

Kivien alkuperäisestä käyttö-tarkoituksesta on esitetty monenlaisia toinen toistaan heikommalla pohjalla olevia tulkintoja. Ainoa varma asia lie-nee se, että kuppikivet ovat varmasti keinotekoisia ja muutamaa, yleensä ilmi tullutta, poikkeusta (esim. Dahlbom 1995: 18; Miettinen 1997: 19) lukuun ottamatta, todella vanhoja, siis vähintään keskiaikaisia.

Kuppikivi lyhyesti

Kuppikivi on yleensä suuri maakivi, mutta koko ei ole määräävä tekijä. Se voi olla miehennostannainen, tai yli 20 metrinen siirtolohkare. Kuppeja on tehty myös kalliopinnoille. Kupit sijaitsevat yleensä kiven yläpinnalla (Tvauri 1995: 27–28). Ei silti ole mitenkään harvinaista, että niitä on tehty kiven pystysuurille pinnoille (Norrman ja Saukkonen Tvaurin 1995: 47–48 mukaan). Kupit ovat tavallisesti halkaisijaltaan 3–10 cm ja 0,5–5 cm syviä pyöreäpohjaisia syvennyksiä. Suppilopohjaiset ja soikeat ovat harvinaisempia. Hyvin säilyneissä kuppikivissä on nähtävissä kupin hioutunut pohja, vaikkakin useimmiten kivi on eriateisesti rapautunut. (Tvauri 1995: 32–33). Kuppien määrä kivissä vaihtelee yksikuppisesta toiselle sadalle. Yli satakuppiset tosin ovat harvinaisia. (Kivikoski 1966: 79).

Kuppikivien alkuperäisestä käyttötarkoituksesta on viitteitä kansanrunoudessa ja perimätiedossa, jotka kertovat pääsääntöisesti uhritoimituksista (Hautala 1960: 99; Huurre 1971: 35–36; Niemimaa 1938: 47–48, 50). On kuitenkin osoitettu, että perimätieto voi yhtä hyvin olla sekundääristä. Usein paikalliskertomuksissa kerrotaan kivelle uhraamisesta mainitsematta onko kyseessä luontainen uhrikivi vai keinotekoinen kuppikivi. Kupprien valmistamisesta niissä ei koskaan kerrota. Siksi pidetäänkin todennäköisenä, että nykyään esitetyt uhraustarut ovat sekundäärisiä, eikä niillä ole suoraa yhteyttä kuppikivien alkuperäiseen käyttöön. Kuppikiville ja luontaisille uhrikiville uhraamisessa ei esiinny sellaisia eroja, jotka antaisivat kupeille erityisen merkityksen. (Hautala 1960: 97–98, 109; Simola et al. 1984: 14; Tvauri 1995: 48–49; Äyräpää 1943: 189, 195–196). Uskonnollisen tarkoituksen lisäksi mm. Viron kuppikiville on esitetty astronomisia ja metallurgisia käyttötarkoituksia. Nämä poikkitieteelliset keskustelut katosivat 80-luvun alussa yhtä nopeasti kuin olivat ilmestyneet (Tvauri 1995: 11–12).

Kuppikivi on tutkimuskohteena hyvin epäkiitollinen. Itse kiven muoto ja koko vaihtelee hyvin paljon, vaikka kupprien tekijät näyttävätkin suosineen kiviä joissa on vaakasuora ja tasainen yläpinta (Tvauri 1995: 27–28). Kivet sijaitsevat nykyään monissa eri ympäristöissä: kalmistoilla, pelloilla, keskellä asutusta tai aivan umpimetsässä, (Kivikoski 1966: 79–80; Tvauri 1995: 60.) joten niitä ei voi yhdistää tiettyyn toiseen muinaisjäännöstyyppiin. Arkeologiset tutkimukset kuppikivien ympäristössä eivät ole myöskään antaneet juuri mitään niiden alkuperää valaisevaa (Tvauri 1995: 40–48).

Euroopan ja Skandinavian kuppikivet on ajoitettu Suomen kuppikiviä vanhemmiksi ja kulttuurivirtauksen olettaankin tulleen Suomeen tätä kautta. Vanhimmat kupit Euroopassa ovat neoliittiselta kiviltaudelta. Skandinaviassa kuppeja on pronssikaudella hakattu megaliittihautojen kivipaasiin ja kalliopiirroksiin. Varsinaiset kuppikivet on Ruotsissa ajoitettu rautakautisiksi. Suomen, kuten myös Viron, kuppikivet ovat korkeintaan rautakautisia. (Esim. Kivikoski 1966: 79–82). Suomen kuppikivet ajoitetaan pääsääntöisesti kolmelle eri ajanjaksolle: rautakaudelle, keskiajan alkuun tai nykyaikaan. Joidenkin, erityisesti kalliopinnoille hakattujen kupprien kohdalla on pohdittu myös mahdollista pronssikautista ajoitusta (Lehtosalo-Hilander 1988: 132). Kalmistosidonnaiset kuppikivet on yksimielisesti ajoitettu kalmiston mukana rautakautisiksi. Viron kuppikiviä pidetään yleisesti rautakautisina. Ne sijoittuvat Viron rautakautisille viljelyalueille ja hyvin usein keskelle asuinpaikkaa. (Tvauri 1995: 60). Suomessa levintä on hieman ongelmallisempi. Kiviä on kyllä rautakautisilla viljelyalueilla, mutta myös rautakautisilla kalmistoilla ja alueilla jossa ei ole merkkejä rautakautisesta asutuksesta saatikka viljelystä (Huurre 1971: 35; Tvauri 1995: 60). Pysyvän asutuksen on tulkittu tulleen näille alueille myöhemmin. Liminka sijaitsee juuri tällaisella ongelma-alueella. Sen pysyvän asutuksen katsotaan syntyneen vasta 1300-luvulla (Vahtola 1977: 92).

Värminkosken kiven strategiset mitat ja ympäristö

Kivi sijaitsee Limingan Värminkoskella Laurinperän kylässä Laurin tilan pellolla noin 50 metrin päässä nykyisestä päärakennuksesta. Kivi on tasalakinen, viisikulmainen, halkaisijaltaan noin kak-

si metriä ja siitä on maan pinnan yläpuolella tällä hetkellä noin 70 cm (Nurmi 2000). Maata on poistettu hiljattain pellon muokkauksen yhteydessä kiven ympäriltä keskimäärin 20 cm. Lisäksi kiven lounaiskulmalla on ollut kasattuna peltokiviä, jotka ovat tuhonneet osaltaan jäkäläkerroksen. Kiveä on yritetty vastikään siirtää niin että kiven lounaiskulma on kärsinyt pieniä vaurioita. Vaikkei tiedetäkään kuinka syvälle maan alle kivi ulottuu, voidaan koekuopasta havaittujen kerrostumien perusteella sanoa, että kivi on todennäköisesti sillä paikalla, jonne jääkauden vetäytyvä jäätikkö sen jätti.

Kiven tasaiselle, hieman viettävälle, pinnalle on sen korkeimpaan kohtaan tehty kaksi pyöreäpohjaista kuppia (kuva 1). Kupit ovat noin 13 cm etäisyydellä toisistaan. Kuppien halkaisija on noin 4–5 cm ja syvyys 1,5 cm. Kuppien pohjat ovat hyvin hioutuneet. Kuppien ylälaidat ovat epätasaiset ja jäkälän peitossa. Alempana kiven pinnalla on kolmas kuoppa, joka on suorakaiteen muotoinen ja pahoin rapautunut. Kuoppa on mitoiltaan 3 x 6 cm ja sen syvyys on 1,5 cm. Lisäksi sen vieressä on puolikaaren muotoinen syvennys. Molemmat ovat todennäköisesti luonnollisen rapautu-

misen tulosta. Mikäli ne ovat ihmiskäden työtä, ne todennäköisesti kuuluvat eri yhteyteen kuin kiven ylemmät kupit, jotka ovat huolellisemmin viimeistelyjä.

Kivi sijaitsee pellolla. Ei sen korkeimmalla kohdalla, vaan matalan kummun juurella, jota on hiljattain tasoitettu. Ennen maanpoistoa kummulla kiven vieressä oli näkyvillä parin metrin pätkä rakennuksen kivijalkaa. Paikalla on nähtävissä suorakaiteen muotoinen alue, jossa heinä kasvaa hieman ympäristöönsä korkeammaksi osoittaen paikalla olleen rakennuksen mitat ja sijainnin. Kivi on kuitenkin useamman metrin päässä rakennuksen paikalta, eli se ei voi olla osa kivijalkaa tai porraskivi. Tämä seikka samalla kumoaa lapsuudessa esittämäni hypoteesin. Parikymmentä metriä kives-tä koilliseen on sijainnut pieni lampi, joka on ajan myötä täytetty pellolta kerätyillä kivillä. Kuppikivi sijaitsee pohjoisen jokitorman päällä noin 50 metrin päässä joesta joka virtaa noin 4–5 metriä syvässä uomassa. Maaperä on savikkomaata ja puusto kuusivoittoista sekametsää (Soini & Virri 1968: 9). Alueella on nykyään vain pieniä peltotilkkuja, mutta ympäröivä alue on joskus ollut kokonaan peltomaata, sillä minne tahansa ympäristön metsään me-

Kuva 1. Lähikuva kupeista (Oulun yliopiston arkeologian laboratorion dia 23237)

neekin, maastossa näkyvät vanhat pelto-ojat. Laurin tila sijaitsee noin 30 metriä meren pinnan yläpuolella. Alue on topografisesti ylempänä kuin varsinainen Limingan peltolakeusalue. Vanhalle rantavallille, Muhoksen muodostuman reunalle, on matkaa noin 1,5 km itään. Siellä korkeus putoaa nopeasti noin 10 metriin.

Värminkosken kiven eteläpuolelle tehtiin inventoinnin yhteydessä edellä mainittu koekuoppa, jolla haluttiin saada viitteitä siitä oliko kivi kalmis-tosidon-nainen. Kuopasta ei tullut mitään löytöjä eikä kerroksissa ollut merkkejä maan muokkaamisesta. Tilan mailta ei myöskään koskaan ole löytynyt mitään kalmistoon liittyvää vaikka kiven ympäristöä on muokattu nykymaalou-den koneilla jo vuosikymmeniä. Koska siis Värminkosken kuppikivi ei ole kalmistosidonnainen, sen ajoitusta täytyy verrata muihin Suomen kuppikiviin ja niiden ajoituksiin. Kivessä itsessään ei ole kuppeja ajoittavaa tekijää. Jotain voitaisiin ehkä saada esiin eroosio- tai termoluminesenssijaoituksella (Miettinen 1997: 21–22). Tässä artikkelissa kuitenkin käsitellään Värminkosken kuppikiven ajoitusta sijainnin perusteella

Avaimena Kerimäki

Kerimäen alueen kuppikivikeskittymä on ollut tutkijoiden kiinnostuksen kohteena jo kauan, sillä se poikkeaa kuppikivien muusta levinnästä. Kaikki Suomen perusteellisemmat tutkimukset koskevat Kerimäen kuppikiviä (Simola et al. 1984; Lehtinen & Kirkinen 1998). Pääosin Suomen, ja ennen kaikkea Viron, kuppikivet sijoittuvat rautakautisille asuinpaikoille ja Suomessa hyvin usein kalmistoille (Tvauri 1995: 64–65). Ongelmana Kerimäen tapauksessa on se, ettei alueella ole minkäänlaisia jälkiä

rautakautisesta asutuksesta (Sepänmaa Lehtisen & Kirkisen 1998: 59 mukaan). Alueen asutuksen katsotaan syntyneen 1200-luvulla (Gebhard ja Pärnänen Hautalan 1960: 113–114 mukaan).

Värminkosken kuppikivi sijaitsee täsmälleen samanlaisella maaperällä kuin Kerimäen kuppikivet, kuusivoittoisella moreeniharjulla (Simola et al. 1984: 17,21). Maaperä on lisäksi savikkomaata, joille Suomen kuppikivet enimmäkseen sijoittuvat (Taavitsainen 1990: 67–68). Kerimäen kivet sijaitsivat suurimmaksi osaksi ns. vedenkoskemattomalla alueella, eli yli 105 metriä meren pinnan yläpuolella (Simola et al. 1984: 21). Värminkosken kiven sijainti pellolla vastaa myös Kerimäen kiviä, samoin kuppien koko (vrt. Lehtinen & Kirkinen 1998: 57). Yksi merkittävä poikkeus kuitenkin on. Kerimäen kivien sijainti noudattelee tiukasti nykyisten, keskiaikaista perua olevien, kylien sijainteja (Simola et al. 1984: 14). Tällä perusteella Lehtinen ja Kirkinen ajoittivat Kerimäen kivet keskiaikaan (Lehtinen & Kirkinen 1998: 77). Värminkoski ei koskaan ole ollut varsinainen kylä. Asutuksen määrä on toki kasvanut pitkin Liminkajoen rantaa etenkin viime vuosikymmeninä. 1600- ja 1700-luvun kartoissa Värminkoskelle on merkitty vain yksi tila. (Claes Claessonin kartta Salon ja Limingan pitäjistä 1653 [esim. Liminka 1477–1977 1977]; S. G. Hermelinin Oulun läänin kartta 1798 [esim. Huurre; Vahtola 1991]). Laurin tila oli jo 1700-luvun lopussa iso tila. Tähän viittaavat vanhan päärakennuksen kivijalan koko ja tilalta 1930-luvun lopulla löydetty viiden ploomurahen kätkö¹.

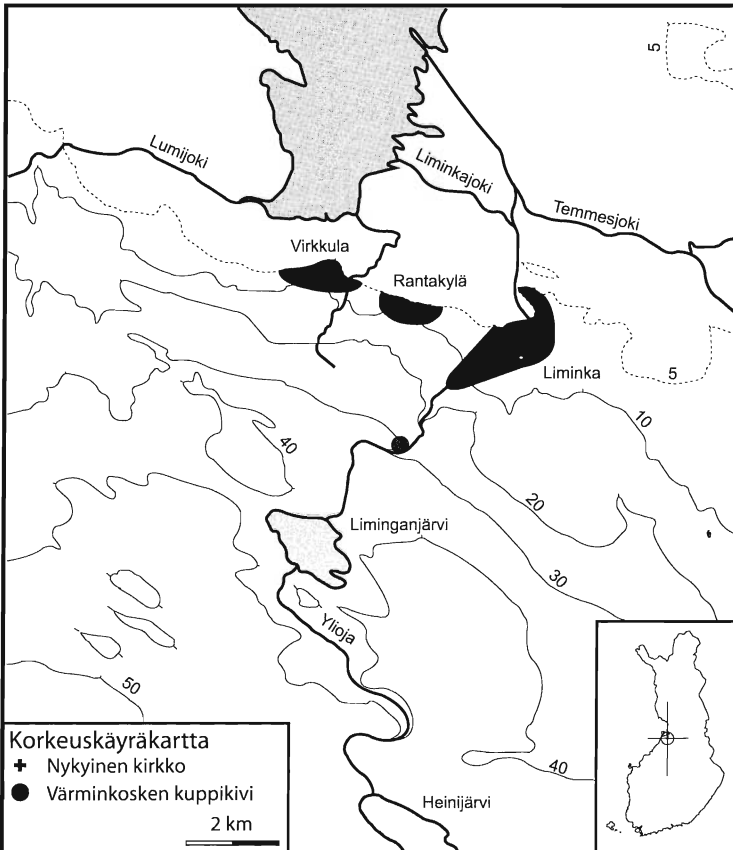
Limingasta ei tunneta yhtään rautakautista asuinpaikkaa ja Limingan keskiajalla syntyneet kylät, Kirkonkylä, Rantakylä ja Virkkula sijaitsivat useam-

man kilometrin päässä Värminkoskelta lähempänä meren rantaa noin 5-10 metriä meren pinnan yläpuolella (Vahtola 1977: 91). Näiden kylien asutuksen tulkitaan syntyneen hedelmällisten ranta- niittyjen läheisyyteen 1300-luvulla, jolloin alue on alkanut olla riittävän kuivaa ja asuinkelpoista (Vahtola 1977: 92). Tällä alueella maaperä on täysin erilainen kuin Värminkoskella. Limingan laakio muodostuu Perämeren meri- ja järvi- vaiheiden aikaisista pohjasedimenteistä, sekä Muhoksen muodostumasta, kun taas Värminkosken alue on peruskallion päälle jääkauden aikana kerrostunutta moreenia (esim. Siira 1977: 16-19).

Taavitsainen (1990: 68) katsoo Hämeen seudun kuppikivien liittyvän kiinteänä

osana kaskeamisperinteeseen, joka saattaa olla peräisin jo rautakaudelta, vaikka merkittävä osa Hämeen kuppikivistä on kalmistosidonnaisia. Savon, ja sitä kautta Kerimäen seudun, tiedetään olleen hämäläisten kaskiviljelijöiden nautinta- aluetta. Paleoekologiset tutkimukset Kerimäellä ovat antaneet merkkejä mahdollisesta kaskiviljelystä merovingiajalla 600-800 jKr (Simola et al. 1984: 17).

Vahtola (1977: 95-96) esittää Limingan historiaa käsittelevässä tutkimuksessa löytäneensä Värmi-sanalle vastaa- vuuksia suppealta alueelta Päijänteen länsipuolisesta Hämeestä. Toisena vaihtoehtona hän pitää yhteyttä ruotsin kiel- n sanaan värme, joka merkitsee vär- m- lantilaista. Vahtola otaksuu jonkun

Kuva 2. Harmaat alueet kuvaavat Limingan keskiaikaisen asutuksen leviintää. Viiden metrin korkeuskäyrä kuvaa karkeasti keskiajan lopun (n. 1500) rantaviivaa. (Claes Claessonin vuoden 1653 kartan mukaan Vahtola 1977: 91; Pohja: Topografiset kartat 1:100 000)

Värmi-nimisen asuneen kosken rannalla. Nimi ei kuitenkaan välttämättä merkitse juuri asumista. Nimi voi viitata myös jonkin tasoiseen omistus- tai nautintaoikeuteen. Liminka ei ole paljoa kauempana Hämeestä kuin Kerimäen seutukaahan, mutta kylläkin paljon pohjoisempaan. Meren läheisyys on silti voinut luoda riittävän leudot ilmasto-olosuhteet kaskiviljelylle rautakaudella. Tuluskivien levinnän perusteella on tulkittu, että Pohjanmaa on kuulunut kaskiviljelyn piiriin jo rautakaudella (Kivikoski 1961: 136–137; ks. myös Taavitsainen 1990: 50–51). Lisäksi on huomioitava, että Vahtolan (1999: 110) mukaan Peräpohjan keskiaikaisten pirkkalaisten verolappalais-käsite on hämäläistä perintöä. Täten voidaan Värminkoskea pitää todennäköisemmin hämäläisenä kaukokaskikohteena, sillä savolainen asutusvirtaus alkoi vasta 1500-luvulla (Vahtola 1977: 98). Tämä ei tietystikään suoraan osoita, että hämäläiset olisivat kaskenneet Liminkaa, mutta se olisi olosuhteiden puitteissa ollut mahdollista.

Yhteys keskiajan asutukseen

Värminkosken kiveä ei voida varmuudella sijoittaa keskiaikaiseen viljelysmaahan, koska ei voida osoittaa, oliko alue viljeltyä vielä keskiajalla. Kuten edellä mainittiin, tunnetut keskiaikaiset kylät viljelyksineen sijaitsivat alempana laakiolla (kuva 2) (Vahtola 1977: 91–92). 1500-luvun lopun verotuslähteissä kyläkin mainitaan Ylin kantatila, joka voi viitata joen yläjuoksulle (Valtionarkiston tilikirjat 4534–4819 Vahtolan 1977: 117 mukaan). Nykyinen Ylin tila sijaitsee noin puoli kilometriä Laurin tilasta yläjuoksulle päin. Tätä ja arkistolähteessä mainittua Ylin tilaa ei kuitenkaan voida osoittaa samaksi. Mikäli kuppikivien teko ja käyttö olisi tullut Liminkaan kes-

kiaikaisen asutusvirtauksen mukana, olettaisi niitä esiintyvän todennäköisemmin vanhojen kylien alueella. Sieltä niitä ei ole todettu. Vaikka laakion maaperä on erilainen kuin Värminkoskella, ei laakiollakaan ole sopivista kivistä pulaa.

Suomessa kuppikivet esiintyvät tyypillisesti tiheinä keskittyminä (Tvauri 1995: 26). Näistä Vanaja-Hämeen ja Etelä-Pohjanmaan keskittymät sijaitsivat pääosin kalmistoilla, kun taas Kerimäen seudulta ei tiedetä yhtään kalmistoa, vaikka kuppikiviä on rekisteröity yli 50 kpl (Tvauri 1995: 26, 64–65). Jos siis Limingan kuppikivi sijoittuisi keskiaikaisen asuttamisen yhteyteen, samoin kuin Kerimäen kuppikivien tulkitaan liittyvän alueen keskiaikaiseen asutukseen, tulisi täältäkin löytyä varsin tiheä keskittymä. Tai ainakin kiven tulisi sijaita alempana laakiolla keskiaikaisen asutuksen yhteydessä. Tosin ei pystytä todistamaan etteikö Värminkoskella olisi ollut jonkinlaista asutusta jo 1300–1400-luvulla. Liminka kasvoi asutuksen alettua varsin nopeasti Pohjanmaan suurimmaksi pitäjäksi (Vahtola 1977: 117).

Modernia taidetta?

Monet kuppikivet, niin erillään esiintyvät kuin suuremmassa keskittymässäkin sijaitsivat, ovat osoittautuneet myöhäisiksi, vasta 1900-luvulla tehdyiksi (esim. Dahlbom 1995: 18; Miettinen 1997: 19). Erityisesti lähellä merenpintaa sijaitsivat kivet ovat saaneet kyseisen tuomion, tai on pystytty todistamaan, etteivät ne sijaitsi alkuperäisellä paikallaan (Tvauri 1995: 57–59). Etenkin Tvauri (1995) pystyy näin poistamaan teorialleen liian matalalla sijaitsivat kivet. Pitkään Suomen pohjoisimpana esiintymänä pidetyn Tornion Ala-Raumon kuppikiven ajoitusta ei voida pitää täysin varmasti esihistoriallisena.² Värminkosken kivi ei

sijaitse alueella, josta löytyy alkuperäisiä kuppeja malliksi myöhemmille tekijöille. Tämä tarkoittaa, että tekijä on tuonut mallin mukanaan tullessaan paikalle tai käydessään siellä. Kiven kupit ovat lisäksi hyvin huolellisesti tehtyjä ja vastaavat Suomen kuppikivien perustyyppiä. Vaikka kupprien pohja on sileä ja jäkälätön, on kupprien yläreuna noin senttimetrin matkalta jäkälöitynyt. Lisäksi tiedetään, että kupit olivat kivessä jo vuonna 1938, kun nykyinen suku muutti tilalle.

Mikään edellä mainituista seikoista ei sulje pois ettei kuppeja olisi voitu tehdä 100–200 vuotta sitten. Aika riittäisi hyvin jäkälän muodostumiseen. Kupprien pohjat ovat usein jäkälättömiä, vaikkei niihin olisi koskettukaan. Makaava vesi ja linnut saattavat estää tehokkaasti pohjien peittymisen (Simola et al. 1984: 14). Eri asia on sitten mikä olisi ollut sen ihmisen motiivi, joka kupit teki ja mistä hän sai innoituksensa ja mallin. Olisi liian hyvä sattuma, että kupit olisi tehty sattumalta juuri tyyppillisen malliseksi, varsinkin kun kupit on selvästi tehty huolella.

Yhteenveto

Tutkimusaineiston perusteella ei voida sanoa varmaa sanaa kiven ajoituksesta. Mitenkään laajamittaista kuppikivien teko, tai siihen liittyvä toiminta Limingassa ei ole kuppikiven syntyajanä ollut, sillä kivi on alueen ainoa tunnettu yksilö. Kiven sijainti vastaa suuresti Kerimäen seudun kuppikivien sijainteja. Niistä on olemassa kaksi eri ajoitusvaihtoehtoa, merovingiaika ja 1200-luku. Verrattaessa Limingan kiveä näihin ajoitusperusteisiin kallistuu vaaka vanhempaan ajoitukseen, sillä myöhempi ajoitus perustuu kyläsidonnaisuuteen. 1600–1800-lukuja ei tietysti-

kään voida sulkea pois mahdollisina ajoituksina. Alueella on tuolloin ollut jo asutusta. Tätä ajankohtaa ei kuitenkaan pysty millään todistamaan sen enempää oikeaksi kuin vääräksiään. Paleogeologiset tutkimukset läheisen Liminganjärven pohjasedimenteistä voisivat antaa lisäaineistoa, samoin Miettisen esittämät eroosioajoitus ja termoluminesenssimenetelmä. Niitä odotellessa täytyy vain tyytyä siteeraamaan FL Markku Korteniemen kerran maastossa lausua: "Voi kunpa tuo kivi osaisi puhua."

Abstrakt: Det tysta vittnet. Diskussion kring dateringen på skålgropsstenen från Värminkoski i Limingo.

Artikeln behandlar problemen kring dateringen av skålgropsstenen från Värminkoski i Limingo. Stenen är en stor jordfast sten, som har två gropar, ca 5 cm i diameter, på den högsta delen av den flata översidan. Genom att jämföra stenen från Värminkoski och dess omgivning med andra finska skålgropsstenar samt genom att undersöka deras datering, kan man påvisa att 800 e. Kr. är den mest sannolika dateringen för skålgropsstenen. Tolkningen grundar sig på kontakter till Tavastländska svedjebbrukare och på stenens placering långt ifrån de medeltida byarna. De skålgropsstenar som daterats till medeltiden har en stark anknytning till den medeltida bebyggelsen. Dateringen är trots allt mycket osäker, vilket är vanligt då man behandlar skålgropsstenar.

¹ Talon väen mukaan rahat luovutettiin kotiseutumuseolle ja sieltä ne siirrettiin Pohjois-Pohjanmaan museoon. Museon arkistosta löydöstä ei löytynyt mainintaa. Muista museon lähteissä löytyi kuitenkin tietoa kahdesta Limingan kunnan alueelta löytyneestä ploomuralöydöstä, joita kumpaakaan ei tunneta. Toinen käsittää yhden ja toinen viisi ploomua. Jarmo Koponen maakuntamuseosta olettikin, että tiedot olisivat tuhoutuneet viime sodan pommituksissa. Koska rahojen löytäjät muuttivat tilalle 1938, on todennäköistä, että rahat löydettiin vuosina 1938–39. Lisäksi tilan nykyinen omistaja tiesi rahoja olleen useita, muttei tiennyt määrää, joten kyseessä täytyy olla edellä mainittu viiden rahan kätkö.

² Lehtori Pentti Koivunen kertoi Prof. emer. Kyösti Julkun tavanneen henkilön, joka väitti tehneensä kupit. Koivunen kuitenkin epäili tiedon aitoutta ja piti kuppeja ns. aitoina.

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

- Nurmi, Risto 2000: Inventointiraportti, *Liminka, Värminkoski, Lauri 2000*. Oulun yliopiston arkeologian laboratorio. Topografinen arkisto
- Tvauri, Andres 1995: *Viron ja Suomen kuppikivet*. Pro gradu -työ. Helsingin yliopiston arkeologian laitos.

Kirjallisuus

- Dahlbom, Pirjo 1995: Lempäälän kuppikivi. *Muinaistutkija* 4/1995. s. 18.
- Hautala, Jouko 1960: Itä-Suomen uhrikiviryhmistä. *Suomen museo LXVII*. s. 83–115. Helsinki.
- Huurre, Matti 1971: Lisää Kuppikivistä. *Kotiseutu* 1-2. s. 32–36.
- Huurre, Matti; Vahtola, Jouko 1991: *Oulujokilaakson historia: Kivikaudesta vuoteen 1865*. Oulu.
- Kivikoski, Ella 1961: Suomen esihistoria. *Suomen historia I*. Porvoo.
- Kivikoski, Ella 1966: *Suomen kiinteät muinaisjäännökset*. Helsinki.
- Lehtinen, Leena; Kirkinen, Tuija 1998: Kerimäki - Savonlinnan kuppikivien ajoitus karttojen perusteella. *Maiseman arkeologiaa*, s. 54–81. Turku.
- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1988: Esihistorian vuosituhannet Savon alueella. *Savon historia I, Esihistorian vuosituhannet ja keskiaika*. Kuopio.
- Miettinen, Timo 1997: Ovatko kuoppa/kuppikivet uhrikiviä? *Muinaistutkija* 3/1997. s. 19–22.
- Niemimaa, Toini 1938: Lisätietoja uhri- eli kuppikivistä. *Suomen museo XLV*. s. 45–52. Helsinki.

Siira, Jouko 1977: Limingan luonto - kasvillisuudesta, eläimistöä, luonnonvaroista ja näihin vaikuttavista tekijöistä. *Liminka 1477-1977*, s. 11–76. Oulu.

Simola, Heikki; Grönlund, Elisabeth; Hutunen, Pertti 1984: Ovatko Kerimäen uhrikivet rautakautisia? *Piirtoja itä-suomalaiseen menneisyyteen*, s. 12–27. Joensuu.

Soini, Sylvi; Virri, Kalevi 1968: Oulu - Liminka. *Annales Agriculturae Fenniae Vol. 7, Suppl. 2*. Helsinki.

Taavitsainen, Jussi-Pekka 1990: *Ancient Hillforts of Finland. Problems of Analysis, Chronology and Interpretation with Special Reference to the Hillfort of Kuhmoinen*. Helsinki.

Vahtola, Jouko 1977: Limingan ja liminkalaisten historiaa. *Liminka 1477-1977*, s. 77–306. Oulu.

Vahtola, Jouko 1999: Saamelaisten esiintyminen Suomessa varhaishistoriallisten lähteiden ja paikannimien valossa. *Pohjan poluilla, Suomalaiset juuret nykytutkimuksen mukaan*. Helsinki.

Äyräpää, Aarne 1943: Uhrikivi - kipujen kivi. *Kalevalaseuran vuosikirja* 22, s. 179–208. Porvoo.

Risto Nurmi

Taideaineiden ja antropologian laitos
PL 1000
90014 Oulun Yliopisto

FM Risto Nurmi on Oulun yliopiston jatko-opiskelija ja työskentelee tutkijana yleisen arkeologian oppiaineen projektissa "Material Roots of Modernisation in Northern Finland 1500-1800 AD: an Archaeological Study of Urbanisation and Consumption".

Tuskan teatteri Turun Kärsämäessä. Ajatuksia ja sitaatteja roomalaisesta rautakaudesta

Sami Raninen

I osa: Maarian Kärsämäki ja Itämeren maailma

Suuri kalmisto vähäisen virran varrella

Kärsämäki on Pyhäjokilaaksossa, Pohjois-Pohjanmaalla, sijaitseva runsaan kolmen tuhannen asukkaan kunta, joka on jäänyt urheiluhistoriaan ensimmäisenä suomalaisena huippu-urheilijana ja hiihtokuninkaana pidetyn Aappo Luomajoen (k. 1919) kotiseudun ominaisuudessa. Sotahistoriassa tunnetaan myös venäläisen rekikuormaston valtauksen johtanut Kärsämäen taistelu Suomen sodassa.

Arkeologian historiaan on jäänyt kuitenkin toinen Kärsämäki entisestä Maarian kunnasta Varsinais-Suomessa. Kärsämäki oli Vähäjokena tunnetun Aurajoen vaatimattoman sivujoen varrella sijainnut kylä, jonka nimeä kantaa nykyisin omakotitalovaltainen Turun kaupunginosa. Sen mailla, "Vähäjoen rantaan "kärsänä" pistävän mäen" (Tallgren 1944: 28) kaakkoisrinteellä, tehtiin vuosina 1922, 1927 ja 1932 runsaslöytöisiä kaivauksia, joiden johtajina toimi useita silloisia eturivin arkeologeja: Aarne Äyräpää, Juhani Rinne, Maarian oma poika A. M. Tallgren sekä tutkijauransa aloitellut Helmer Salmo. Kaivauksia jatkettiin laajemmassa mittakaavassa vuosina 1950 - 52 tohtori Salmon johdolla. Soranoton ja rakentamisen suureksi osaksi tuhoamalla muinais-

jäänösalueella sijaitsi laaja, lähinnä Kiukaisten kulttuurin aikaan ajoittuva asuinpaikka, jolta löytyi myös pieni määrä pronssikautista sekä Morbyn keramiikkaa. Asuinpaikka-alueelle oli myöhemmin perustettu pääasiassa roomalaiseen rautakauteen ajoittuva kalmisto. Jälkimmäinen on yli 90 varmaa tai mahdollista hautaa sisältäneenä yhä edelleen ylivoimaisesti suurin Suomessa tutkittu varhaisrautakautinen kalmistokohte. Hautojen ohella kaivauksissa löydettiin liesiä, paalunsijoja ja muunlaisia kiveyksiä (Meinander 1954: 48 - 52). Vuoden 1951 kaivauksissa havaittiin myös erään kiveyksen alla ristikkäisiä tummia jälkiä, jotka myöhemmin pääteltiin ristiinkynnetyksi muinaispelloksi (Meinander 1954: 51; Roeck Hansen & Nissinaho 1996: 27). Kalmiston ja asuinpaikka-alueen alkuperäistä laajuutta voidaan vain arvailla. Laajin kalmistosta tehty tutkimus on Unto Salon pro gradu -työ vuodelta 1961.

Runsaiden metalliesinelöytöjensä johdosta Kärsämäki vaikutti voimakkaasti Suomen roomalaisen rautakauden kuvaan (esim. Salmo 1931, 1951; Kivikoski 1939: 231 - 237). Sen perusteella määriteltiin sittemmin kokonaan oma kalmistotyyppinsä (Kärsämäen tyyppi tai Unto Salon suosiman kirjoitusasun mukaan kärsämäentyypin), johon kuuluvia kohteita tunnetaan Turusta Laitilaan ulottuvalla suppealla rannikkokais-

taleella nykyisin 6 - 9 kappaletta. Yhdeksi näistä todettiin jo vuonna 1904 löydetty, mutta pahoin myllerretty Maarian Saramäki Vähäjokilaaksossa, noin kolmen kilometrin päässä Kärämäestä.¹

Kärämäen tyyppin kalmistot ovat viimeksi olleet laajan tutkimuksen kohteena yli 30 vuotta sitten (Lahtiperä 1973, 1974; Salo 1968). Kärämäestä olisi epäilemättä vielä paljonkin uutta ja painavaa sanottavaa kalmistotutkimuksen uusien teoreettisten ja metodologisten virtausten näkökulmista. Käsillä oleva puheenvuoro keskittyy kalmiston varhaisiin asehautauksiin. A. M. Tallgren löysi vuonna 1932 Kärämäeltä kaksi asehautaa ja irtoaselöytöjä paikalta oli talletettu jo aiemmin, mutta muut vanhemman roomalaisaikaan ajoittuvat aseelliset hautaukset saatiin päivänvaloon vasta Helmer Salmon kaivauksissa 1950-luvun alussa. Tilan säästämiseksi kalmiston ja hautamuotojen yksityiskohtaisempi käsittely jätetään tällä kertaa väliin. Kärämäen kalmistoa on kuitenkin käsitelty useissa arkeologisissa perusteoksissa. Seikkaperäisin ja kattavin julkaistu kuvaus kalmistosta sisältyy Unto Salon väitöskirjaan (1968).

Hautauksia joka lähtöön

Noin puolessa Kärämäen polttohautoista oli metalliesineitä. Aseet oli usein rikottu vään telemällä tai hakkaamalla (Salo 1968: 193). Kiveyksettömistä haudoista puuttuivat yleensä myös metalliesinelöydöt. Kärämäen kalmistosta löydettiin myös kolme varmana tapauksena pidettyä ruumishautaa, joista yksi voidaan löytöajoittaa vanhemmalle roomalaisajalle (Salo 1968: 54).

Salon mukaan Kärämäessä voidaan osoittaa kaikkiaan 69 varmaa hautaa

sekä parikymmentä epävarmaa. Näiden lisäksi irtolöytöjen perusteella voidaan rekonstruoida kuuden kaivausten ulkopuolella tuhoutuneen haudan olemassaolo (Salo 1968: 52). Maarian Kärämäki onkin ylivoimaisesti suurin ja siten myös runsaslöytöisin tyyppiään edustavista tutkituista kalmistoista. Useimmista muista saman tyyppin kohteista tunnetaan vain pari kolme hautausta, mikä tosin johtunee myös vaillinaisista kaivauksista ja kalmistojen kärsimistä tuhoista. Lähimmän kilpailijansa Kärämäki saa Laitilan Sonkkilan Myllymäestä, josta tunnetaan 18 tai 19 vanhemman roomalaisajan hautaa siitä huolimatta, että kalmistoalue oli suurelta osin tuhoutunut ennen tutkimusta (Salo 1968: 28, 29). Sonkkilasta on myöskin löydetty Lounais-Suomen ainoa vanhemman roomalaisajan provinssiroomalainen tuontiesine, Etelä-Galliassa valmistettu viinikauha. Viimeksi mainittu on peräisin laajasta nokikerroksesta, josta löydettiin myös *elektron*-sormus (kullan ja hopean sekoitusta), keihäänkärki ja kilvenkupura. Nämä esineet saattavat olla peräisin yhdestä ja samasta rikkaasta hautauksesta, mutta Kärämäki-tyypin haudasta ei ilmeisestikään ole kyse (Salo 1968: 28).

Kärämäki siis erottuu muista saman tyyppisistä kalmistoista (tutkittujen) hautausten ja esinelöytöjen suurella lukumäärällä, ei niinkään yksittäisten hautausten poikkeuksellisen runsaalla tai laadukkaalla varustelulla. Sonkkilan viinikauhan ohella muiden kalmistojen harvinaislaatuisista löydöistä voidaan mainita esimerkiksi Saramäen juomasarvenhelat ja pronssiset kilvenosat ja Kaarinan (Turun) Nummen korkealatuinen gladius-miekka. Eksklusiiviset löydöt eivät myöskään ole Kärämäki-tyypin kalmistojen yksinoikeus. Arkeologisessa kirjallisuudessa esiteltyihin

klassikoihin lukeutuvat esimerkiksi juomasarven helat sekä Saksan tai Tshekin alueelta tuodut pronssiset "loistokilven" osat Piikkiön Koskenhaassa (Salmo 1951). Mainitsemisen arvoisia ovat myös joissakin kalmistoissa tavatut massiiviset pronssikorut, joita niitäkin voinee oman aikansa ja ympäristönsä mittapuulla pitää ylellisyys- tai "prestiisi"-esineinä.

Vanhemmalle roomalaiselle rautakaudelle ajoitettuja esineellisiä hautauksia Kärämäessä on kaikkiaan 34. Vanhempi roomalaisaika eli B-periodi² on mannermaisessa ja skandinaavisessa kronologiassa jaettu kahteen alaperiodiin, B1 ja B2. Salon mukaan seitsemän kalmiston kolmestatoista vanhemman roomalaisajan asehautauksesta saattaa ajoittua jo B1-periodille, joskaan varma asia ei ole. Kaikki muut esineelliset vanhemman roomalaisajan haudat jäävät joko vaille alaperiodiajoitusta tai kuuluvat vasta B2-periodille (Salo 1968: 55). Nykyinen skandinaavinen tutkimus ajoittaa B1-periodin noin vuosiin 0 - 70 jKr. ja B2-periodin vuosiin 70 - 150/160 jKr. (esim. Lund Hansen 1987: 29 - 38). Typologisin perustein määritellyt kronologiset vaiheet eivät kuitenkaan välttämättä ole kaikkialla täysin samanaikaisia. Esimerkiksi Pável Nicklasson on pitänyt mahdollisena, että Keski-Ruotsin alueella esiroomalaisaikaiset asetyypit säilyivät käytössä pitkälle ajanlaskun alun jälkeisen 1. vuosisadan puolelle, jolloin relatiivikronologinen B1-periodi olisi absoluuttisissa vuosissa mitattuna ollut tällä alueella huomattavasti lyhyempi kuin Etelä-Skandinaviassa (Nicklasson 1997: 108 - 111).

On myös syytä huomata, että tanskalainen Jørgen Ilkjær (1990) on omassa roomalaisen rautakauden asekronologiasaan päätenyt hieman toisenlaisiin

ajoiuksiin kuin Salo. Massiivisessa tutkimuksessaan Ilkjær on ajoittanut Salon B1-periodiin yhdistämät Kärämäen haudat 38, 49 ja 51 vasta B2-periodille. Ajoituksen perusteena ovat hautojen kilvenkupurat, jotka Ilkjærin typologiassa kuuluvat yhteiseen tyyppiin 2, mutta jotka Salo on jakanut erillisten *Dornbuckel*- ja *Spitzbuckel*-tyyppien kesken. Haudat 52, 58 ja 87 saavat Ilkjærin kronologiassa ajoituksen B1 tai B2-periodin alku. Näiden hautojen *Spitzbuckel*-kupurat lukeutuvat Ilkjærin typologiassa tyyppiin 1. Viimeisen Salon B1-periodiin yhdistämän haudan, kilvenkupurattoman hauta 53:n, Ilkjær sijoittaa keihäänkärjen perusteella väljemmin pelkästään B-periodille. Hauta 48, jonka Salo on ajoittanut B2-periodille, saa Ilkjærilla vielä väljemmän väljän ajoituksen B1 - C1a (Ilkjær 1990: 328, 368, 369). Käsillä olevan tekstin yhteydessä ei ole mahdollista ottaa kantaa ajoitukseen tai muutenkaan paneutua roomalaisaikaisen kronologian perusteisiin. On kuitenkin ilmeistä, että rautakausitutkimuksessa on säännöllisin väliajoin palattava myös typologiaan ja esineajoiuksiin. Ns. perustutkimus tuskin koskaan valmistuu lopullisesti. Meille kuitenkin riittänee tässä yhteydessä se huomio, että Ilkjærinkin kronologisessa järjestelmässä Kärämäen vanhimmat asehautaukset saattavat kuulua jo B1-periodin puolelle, vaikka ajoitusten "painopiste" ehkä siirtyykin B2-periodin suuntaan.

Esinelöytöjen perusteella ainakin viisi hautaa voidaan ajoittaa *nuoremmalle roomalaiselle rautakaudelle* (Keskitalo 1979: 57, 58) ja yksi kansainvaellusajalle (Pihlman 1990: 75). Kaivausalueen ulkopuolelta on lisäksi otettu talteen aseita, jotka ajoittuvat aivan merovingiajan alkuun (Pihlman 1990: 62; Salo 1968: 33). Nuoremmalle roomalaisajalle ajoitetut

haudat ja irtolöydöt keskittyvät tutkitun alueen eteläpäähän (Salo 1968: 51, *Abb.* 58). Löytöajoitusta vaille jääneistä haudoista yli 30 sijaitsi kalmistossa alueille, joilla kaikki ajoitetut haudat kuuluivat vanhempaan roomalaisaikaan. Yhdeksän esineetöntä hautaa näyttäisi vastaavasti sijaintinsa perusteella ajoituvan vanhemman roomalaisajan lopulle tai nuoremman roomalaisajan alkuun (Salo 1968: 49).

Esineellisistä vanhemman roomalaisajan haudoista kolmesta sisältää siis aseita. Neljätoista hautaa puolestaan tulkittiin naisenhaudoiksi lähinnä solki-, rannerengas- ja työvälinelöytöjen perusteella. Seitsemän esineellistä hautausta on sellaisia, ettei vainajan sukupuolta voi Salon mukaan määrittää löytöjen perusteella (Salo 1968: 54). Ainoa vanhemmalle roomalaisajalle ajoitettu ruumishauta on rannerengaslöydön perusteella tulkittu naisenhaudaksi (sama: 39, 55).

Avoin alkukotikysymys

Kärsämäen tyyppin kalmistoihin liittyvässä tieteellisessä keskustelussa keskeisimmän on saanut kysymys kalmistotyyppin alkuperästä. Helmer Salmo (1931: 80, 81), Unto Salo (1968: 194 - 196, 232 - 243; 1984b: 222, 223; 1995: 6 - 13; 2003: 53 - 58) ja Oiva Keskitalo (1979: 137 - 140) ovat yhdistäneet kalmiston itäskandinaaviseen alueeseen mainiten vertailukohteina mm. Alvastran Smörkullenin kalmiston Itä-Göötanmaalla ja Barkarbyn kalmiston Uplannissa. Näistä tutkijoista Salo on ehkä voimakkaimmin yhdistänyt kalmistomuodon leviämisen uuden väestön saapumiseen liittäen itäskandinaaviseen maahanmuuttoon myös ns. Untamalan ja Koskenhaan tyyppin kalmistot. Ella Kivikoski (1939: 231 - 237; 1971: 40, 41) ja Jukka Luoto (1995; 1998) puolestaan ovat yhdistäneet ilmi-

ön Veikselin suuseudun roomalaisaikaisen kulttuurin (Wielbarkin kulttuuri) piiristä saapuneeseen väestöön.

Torsten Edgren on katsonut, ettei kysymystä Kärsämäen tyyppin alkuperästä ole vielä selvitetty lopullisesti (Edgren 1993a: 164, 165). Täysin yksiselitteisiä vastineita ja esikuvia Kärsämäen tyyppin kalmistoille ei välttämättä ole ulkomailta löydettävissä, joten kysymystä voi olla mahdoton lopullisesti selvittääkään - ainakaan siinä mielessä, että hautamuodolle ja sen käyttäjille voitaisiin osoittaa selkeä ja rajattu "alkukoti". Kun kaikki esitetty punnitaan, Salon ja Keskitalon mainitsemat itäskandinaaviset kalmistot ovat luullakseni Kärsämäen tyyppille vakuuttavampia vertailukohteita kuin Veikselin alueen kalmistot. Mutta niissä on myös merkittäviä suomalaisista vastaineistaan eroavia piirteitä. Maanalaiset, kuoppiin tehdyt ja usein kivikatteelliset aseelliset polttohautaukset, jotka on usein sijoitettu savi- tai vakkauurniin, ovat hyvin yleisiä Ruotsin Itä-Göötanmaalla. Siellä ne kuitenkin ajoittuvat lähinnä nuorempaan *esiroomalaiseen* rautakauteen (Nicklasson 1997: 37 - 39; Oxenstierna 1945) eli ovat selvästi aikaisempia kuin Suomessa tunnetut Kärsämäen tyyppin haudat (Salo 1984b: 209).

Roomalaisen rautakauden puolella Itä-Göötanmaalla yleistyi ruumishautaus: vain noin puolet alueen vanhemman roomalaisen rautakauden asehautauksista on polttohautoja. Alvastran Smörkullenin laajat kaivaukset tosin saattavat vinouttaa kuvaa (Nicklasson 1997: 41, 49). Mälärjärven alueella ja Gotlannissa aselöydöt keskittyivät selvästi, joskaan ei yksinomaan, ruumishautauksiin (Cassel 1998: 51; Nicklasson 1997: 115; Wikborg 1998: 24, 25). B2-periodilta lähtien sama pätee Öölantiin (Rasch 1991).

Maarian Kärämäen kalmistossa ruumishautaus pysyi tunnetun aineiston perusteella poikkeuksellisenä ilmiönä ainakin vielä B-periodilla, jolle voidaan ajoittaa vain yksi naisenhautaukseksi tulkittu ruumishauta. Haudan kiveys tosin muistutti mm. tunnetun Alvastran Smörkullenin kalmiston ruumishautojen vastaavia (Salo 1968: 195, 196). Muissa kohteissa ei Kärämäen tyyppin hautojen yhteydessä ole havaittu samanaikaisia ruumishautoja lainkaan. Laitilan Sonkkilan kalmiston kuuluisa ruumishauta ajoittuu vasta merovingiajan alkuun (Salo 1961a).

Ruotsalaisesta näkökulmasta katsottuna asehautautusten lukumäärä on suurimmissa suomalaisissa Kärämäki-tyypin kalmistoissa hyvin suuri. Yhdestäkään Ruotsin kohteesta ei tunneta yhtä suurta määrää B-periodin asehautoja kuin Kärämäestä (13 kpl). Ruotsissa suurin keskittymä on Alvastran Smörkullen, jossa asehautoja on kymmenen. Useimmissa tapauksissa näyttää siltä, että yhdestä ruotsalaisesta kalmistosta löytyy vain pari vanhemman roomalaisajan asehautaa - ilmeisesti yksi hauta sukupolvea kohti (Nicklasson 1997: 153). Ruotsista päin katsottuna myös Laitilan Sonkkila (viisi tutkittua asehautausta suurelta osin tuhoutuneessa kalmistossa) olisi huomattava löytökeskittymä. Hiljaista kauhua säteilevien aselöytöjen lukumäärä johdattaa mieleen spontaanin kysymyksen: mikä Varsinais-Suomen asukkaita riivasi?

Kärämäen kalmiston asehautautusten suuri määrä johtuu tosin osittain siitä, että kolme hautaa sisälsi aseistusta vain yhden keihäänkärjen edestä; yhdessä haudassa oli keihäänkärkipari, mutta ei muita aseita. Yksi hauta puolestaan sisälsi vain miekantupen heloja. Itäskandinaavisissa kalmistoissa yhden

keihäänkärjen hautauksia ei B-periodilla juurikaan esiinny. Sikäläisissä haudoissa oli yleensä täydellisempi aseistus: kilven metalliosia, keihäänkärki tai useampia ja varsinkin Itä-Göötanmaalla myös miekka, joka useimmiten on yksiteräinen (Nicklasson 1997: 164). Yhden keihäänkärjen hautaukset tosin olivat Mälärjärven alueella yleisiä nuoremmalla esiroomalaisella rautakaudella (Nicklasson 1997: 162). Mutta Kärämäessäkin oli kaikesta huolimatta seitsemän kilvenkupuran ja keihäänkärjen sisältävää hautaa, joista kahdessa oli myös miekka ja yhdessä *pugio* eli "legioonalaistikari". Kolmannesta miekkahaudasta puuttui kilvenkupura. Laitilan Sonkkilasta taas löytyi vain yksi yhden keihäänkärjen hautaus: neljässä muussa asehaudassa oli täydellisempi varustus. Saramäen kolmesta tunnetusta hautauksesta kaksi oli miekkahautoja (Salo 1968: 30). Ase-tyypit ovat Kärämäen tyyppin kalmistoissa enimmäkseen samanlaisia kuin Skandinavian asehautauksissa (Ilkjær 1990; Salo 1968: 225 - 227). Suomesta ei kuitenkaan tunneta ratsuväkeen viittavia kannuslöytöjä, jotka ovat yleisiä skandinaavisissa ja mannereurooppalaisissa asehaudoissa.

Kulttuurisen ilmiön levintä tilassa, alueelta toiselle, tietenkin merkitsee ilmiön siirtymistä uuteen sosiaaliseen, ekonomiseen ja usein ekologiseenkin kontekstiin. Asia on näin riippumatta siitä, tapahtuuko siirtyminen migraation vaiko jonkin transkulturaatioprosessin myötä. Uudessa sosiaalisessa ympäristössä myös hautaukseen liittyvät traditiot voidaan uudelleentulkita, mikä tarkoittaa muuntumista ja uusien piirteiden ilmes-tymistä. Tämä pätee yhtä hyvin haudoissa esiintyvien aseiden, rannerenkaiden, hartsilla tiivistettyjen astioiden, sirppiin kuin ylipäänsä minkä tahansa kalmistoissa havaittavan yksityiskoh-

dan suhteen. Tämä myös tekee luullakseni jollakin tapaa ymmärrettäväksi, miksi hautaustapa Suomeen levitessään sai (tietoisen?) ”arkaaasia” piirteitä, ts. säilytti tai omaksui polttohautauksen, joka tradition lähtöalueilla oli jo väistynyt tai väistymässä.

Sekä migraatio- että transkulturaatiota- pahtuman yhteydessä tuntuu periaatteessa mahdolliselta myös tiedon, osamisen ja tradition puutteellinen ja aukollinen välittyminen. Arkeologiassa on teoretisoitu tällaisia ”devoluutioprosesseja” vähemmän kuin aineellisen kulttuurin aktiivista ja tavoitteellista käyttöä. Toisaalta mielestäni ei voida ajatella, että muutos olisi kokonaisuudessaan mahdollista selittää pelkästään esihistoriallisten ihmisten kyvyttömyydellä jäljitellä alkuperäistä esikuvaa riittävän uskollisesti. Tulkinnessa täytyy jättää tilaa myös kalmistojen käyttäjien tietoisille pyrkimyksille ja valinnoille. Kaiken edellä esitetyn valossa yhteen paikkaan sidotun alkuperän etsiminen Kärämäen tyyppin hautojen kaltaiselle ilmiölle voi olla vaikeaa tai mahdotonta. On myös aiheellista huomata, että Kärämäen tyyppin lähtöalueiksi esitettyjen Itä-Göötanmaan ja Wielbarkin kulttuurialueen keskinäisistä yhteyksistä on olemassa runsaasti indikaatioita (esim. Bierbrauer 1992; Kaliff 2001). Itämeren ylittävä ihmisten ja esineiden liikenne näiden kahden alueen välillä oli ilmeisesti molemminpuolista ja kahdensuuntaista. Näiden kontaktien historiallinen kaiku oli ehkä syynä siihen, että roomalainen Cassiodorus 500-luvulla kirjoitti goottien alkukodin sijainneen ”Skandiassa” - myöhempien vuosisatojen ruotsalaispatrioottien suureksi riemuksi (Kaliff 2001: 13 - 17).

Kärämäen tyyppin kalmistojen ja niihin haudattujen ihmisten alkuperää koske-

vaan kysymykseen nousee tällöin uusi vastausvaihtoehto: ehkä ne tulivat *sekä* itäskandinaaviselta alueelta *että* Veikseliltä. Täsmällisen lähtöalueen osoittaminen näille ilmiöille ei loppujen lopuksi tunnu välttämättömältä. Miellenkiintoisempaa on hahmotella Itämeren alueella ajanlaskun vaihteen jälkeen vilkastuvaa eri yhteisöjen vuorovaikutusta: kohtaamisia, kontakteja, verkostoitumista, uusien identiteettien rakentumisia. Tämän iloisen kulttuurien karnevaalin käänttöpuolena näyttävät kuitenkin hämmöttävän ikävämmät ilmiöt. Näistä antavat vihjeen juuri Kärämäen kalmiston kuuluisat asehautaukset.

Aseiden laittaminen hautauksiin, mihin polttohautauksen yhteydessä usein liittyi niiden väentely ja särkeminen, oli roomalaisen rautakauden Euroopassa monitasoinen ja laajalle levinnyt ilmiö. Ajassa ja tilassa esiintyvissä variaatioissaan se heijasteli paikallisia rituaalisen toiminnan käytäntöjä, ehkä tietoisia paikallisia identiteettejäkin. Samalla se liitti paikalliset ryhmät osaksi laajempaa rituaalisen toiminnan kompleksia, joka ilmaisi ja kehkeytti roomalaisajan ”barbaarisessa” Keski-Euroopassa ja Itämeren piirissä levinnyttä aseita kantavan maskuliniteetin instituutiota (esim. Wells 1999: 238, 239; 2001: 100 - 102). Viimeksi mainittua Salo on luonnehtinut ”vapaan taistelukelpoisen miehen” ideologiaksi ja lyyrisemmin ”miekan ideologiaksi” (Salo 1984b: 223, 245). Eri ympäristöissä tämä ideologinen instituutio kuitenkin sai erilaisia muotoja, tulkintoja ja sovellutuksia tuottaen erilaisia seurauksia. Sitä voitiin käyttää niin poliittisen ja sotilaallisen vallan keskittämiseen kuin hajauttamiseenkin.

Germaanit tulevat

Kuten edellä on pitkällisesti selvitelty, tutkijat ovat siis jokseenkin kautta linjan yhdistäneet Kärämäen tyyppin kalmistot uuden populaation saapumiseen meren takaa. Tarkemmin sanottuna maahan muuttivat aseistautuneet *miehet*, sotaisat ja ekspansiiviset germaanit, jotka Ella Kivikoski käsitti (räikeän anakronistisin termein) ”kauppias- ja yrittäjäkunnaksi”. Kalmiston ja maahanmuuttajayhteisön miehistä leimaa korosti se, että vanhimmiksi ajoitetut (esineelliset) haudat olivat asehautoja (Kivikoski 1971: 41). Luonnollisesti yhteisö tarvitsi silti naisiakin. Esineelliset naisenhaudat ilmaantuivat aineistoon ilmeisesti B2-periodin kuluessa (Salo 1968: 200). Myös Liedon Vanhalinnan Aittamäen Kärämäkityyppinen naisenhaudaus on ajoitettu näin (Lähdesmäki 1995). Sama näyttää melko pitkälle pätevän naisiin yhdistettyyn esineistöön muissakin Suomen roomalaisaikaisissa kohteissa (Salo 1968: 200). B1-periodille ajoitetuissa löydöissä on kovin miehinen kaiku - ainakin esineiden sukupuolisidonnaisuuksia koskevien sovinnainten käsitysten perusteella.

Kärämäen tyyppin naisenhaudoissa esiintyvät rannerenkaat ja kaularenkaat ovat skandinaaviselle alueelle vieraita itäbalttilaisia, lähinnä tarhakalmistoalueelle viittaavia tyyppisiä (Salo 1968: 204, 205). Uurnahautauksien karkea, naarmupintainen keramiikka on yhdistää sekin kalmiston paikalliseen ja itäbalttilaiseen perinteeseen (Salo 1968: 176, 177; 1984b: 222; myös Carpelan 1980: 190; Edgren 1993a: 168).

Näillä perusteilla Salo totesi, että Kärämäen kalmistoon haudatut naiset olivat paikallista alkuperää, ”suomalaisia” (Salo 1984b: 222, 223). Naiset olivat

lähtöisin Varsinais-Suomen kantaväestöstä, joka eli jatkuvasti germaanis-skandinaavisten maahanmuuttajien rinnalla, mutta noudatti esineistöä hautaustapa eikä siten kunnolla erotu arkeologisessa aineistossa (Salo 1984b: 200, 222; 2003: 54)³

Sirkku Pihlman päätyi kuitenkin hieman toisenlaisiin tulkintoihin vuosina 1985 ja 1987 ilmestyneissä artikkeleissaan, jotka olivat ensimmäisten Suomessa julkaistujen postprosessualistisesta teoriasta vaikutteita saaneiden tekstien joukossa. Pihlman kuvaa vanhemman roomalaisajan tilannetta seuraavalla tavalla (1985: 68, 69):

”Vanhempi roomalaisaika oli Suomen rannikolla kulttuurin murroskautta, jolle on ominaista metalli-esineistön lisääntyminen ja monipuolistuminen haudoissa ja näin ollen luultavasti vaurastuminen. Tämä liittyy kaupankäynnin ja pitkänmatkanyhteyksien vilkastumiseen. Kehityksen taustalla on, kuten monesti on todettu, Rooman rauhan suotuisa vaikutus yhteisöjen väliin tavaravaihtoon. Suomen lounaisrannikon kalmistokehitystä ei voi kuitenkaan selittää vain ulkoisen kysynnän ja tarjonnan lisään-tymisellä ja sen mukanaan tuomien siirtolaisten avulla. Rannikon yhteisöt, tai huomattava osa niistä, ovat olleet ulkoisille vaikutteille avoimia, innovatiivisia. Aika näyttäisi hautamuotojen runsauden perusteella olevan uutuuskien kokeilun aikaa. Yhteisöt olisivat monin paikoin eläneet murrosvaihetta, jossa ei olisi ollut kyse ulkoisen uhan aiheuttamasta kriisistä vaan vaiheesta, jolloin vieraampienkin yhteisöjen jäseniin olisi suhtauduttu myönteisesti ja annettu heidän jossakin määrin asettua vanhan asutuksen vaiheillekin.”

Myös Pihlmanin tulkinnessa korostui siis vilkas tavaravaihdanta merentakaisine yhteyksineen ja migraatioineen.

Nähtävästi hän kuitenkin halusi korostaa myös sitä, miten paikalliset yhteisöt reagoivat ulkoa välittyviin vaikutteisiin ja mahdollisuuksiin *autonomisesti*, eri tavoilla ja omista lähtökohdistaan käsin. Uusia hautaustapoja voitiin omaksua myös alkuperäisen väestön keskuuteen eikä uudet hautaustavat omaksuneita kantaväestön edustajia voida hautauksissa erottaa maahanmuuttajista (Pihlman 1985: 68, 69; 1987: 27).

Pihlmanin mainitsema "hautamuotojen runsaus" viittaa ennen kaikkea nykyiseen Sirppujokilaaksoon (Uudenkaupungin/Kalannin ja Laitilan alue), joka tunnetusti muodosti tähän aikaan syväälle Laitilan alueelle työntyvän pitkän, kapean ja mutkitteleavan merenlahden saarineen (Salo 1968: 213, *Karte Abb.* 115). Lahden eri puolilla esiintyi useita erillisiksi määriteltyjä kalmistomuotoja. Näitä olivat ainakin Kärsämäen tyyppi, Koskenhaan tyyppi ja Untamalan tyyppi. Hyvin mahdollisesti Sirppujokilaaksoakin haudattiin myös "traditionaalisiin" röykkiöihin (ks. Nallinmaa-Luoto 1999: 48). Tässä vaiheessa röykkiöhautauksiin ei ehkä juurikaan laitettu metalliesineitä, koska kyseiseen hautamuotoon yhdistettävistä löydöistä on puheena olevalta ajanjaksolta vain vähän tietoja. Laitilan Kodjalan Pärköstä on löydetty vanhemman roomalaisajan loppuun tai nuoremman alkuun ajoitettu keihäänkärki tuhotun röykkiökalmiston alueelta. Lähettyvillä, Vehmaalla, on saatu esinelöytöjä Piiloisten lapinraunioihin verratuista kalliopohjahautoista. Salon mukaan ne ajoittuvat todennäköisesti vanhemmalle roomalaisajalle (Salo 1968: 67, 68, 86, 87)⁴.

Hautaustapojen kirjavuus näinkin suppealla alueella kiinnittää huomiota ja haastaa esittämään pitkälle meneviä tulkintoja. Salon mukaan ilmiön selitys on

eri suunnilta saapuneiden siirtolaisryhmien strateginen asettuminen sisämaahan (Euran suuntaan) johtavan, ainakin rautakauden myöhempinä vaiheina ilmeisen vilkkaassa käytössä olleen kulkureitin alkupäähän (Salo 1984b: 223).

Sirkku Pihlman kritisoi ajatusta, jonka mukaan itäbalttilaistyylinen korusto naisenhaudoissa paljastaisi niissä olevien vainajien paikallisen alkuperän. Aseita ja koruja saatettiin hankkia erillisten tavaravaihtojärjestelmien kautta (Pihlman 1985: 69), jolloin ne eivät siis viittäisi kantajiensa genealogiseen taustaan. "Germaaniset" aseet levisivät ehkä kansainvälisemmän järjestelmän välityksellä kuin korut (sama: 69). Toisaalta solkien ja rannerenkaiden levintäkään tuskin totteli vielä "metallikulttuurin elpymisvaiheessa" etnisiä rajoja (Pihlman 1987: 27). Ajanlaskun alun jälkeisten vuosisatojen luonnehtiminen metallikulttuurin elpymisvaiheeksi antaa kenties tarpeettoman karun ja köyhän kuvan esiroomalaisesta rautakaudesta, mutta Pihlmanin esittämät näkökannat ovat varteenotettavia⁵. Ajatus miesvaltaisesta maahanmuutosta ja "alkuasukasvaimojen" hankkimisesta ei tietenkään ole lähtökohtaisesti epäuskottava, mutta se kuitenkin jää vain yhdeksi hypoteesiksi muiden joukossa.

Pihlman palasi aiheeseen kolmannessa artikkelissaan, joka ilmestyi hänen väitöskirjansa jäljissä vuonna 1992. Pihlman tarttui nyt *etnisyyden* käsitteeseen asettuen vastustamaan tieteellisen kiinnostavuutensa menettänyttä (mutta suomalaisessa arkeologiassa sitkeähenkistä) tapaa, jossa etnisyys on käytännössä kytketty arkeologisen kulttuurin ja kulttuurisen sukcession käsitteisiin ja samaistettu kielelliseen ja väestölliseen jatkuvuuteen (Pihlman 1992: 41). Pihlman määritteli etnisyyden tietoisesti

ylläpidetyksi, ajoittaiseksi ja muutoksille alttiiksi identiteetiksi ja ryhmästrategiaksi. Etnistä identiteettiä rakentamalla uhanalaisessa tai muuten epävakaaassa asemassa oleva ihmisryhmä pyrkii vahvistamaan yhteenkuuluvuuttaan ja voimaansa tilanteessa, jossa on mahdollista konstruoida käsitteellinen ero "toiseutta" edustaviin ihmisiin. Etnistä identiteettiä ilmaistaan myös esineellisesti ja täten sen voidaan olettaa tulevan joissakin tapauksissa näkyviin arkeologisessa aineistossakin (Pihlman 1992: 44, 45). Etnisen identiteetin "instrumentalistinen" eli "välineellistävä" ymmärtäminen tavoitteellisesti ylläpidetyksi strategiaksi on osittain oikea lähestymistapa, mutta jonkin verran se yksinkertaistaa todellisuutta (vrt. Jones 1997; Hansen & Olsen 2004: 31 - 51).

Kärsämäen tyyppin kalmistotraditiossa Pihlman näki siis etnisyystrategian manifestaation. Tähän traditioon kuuluivat runsasesineinen hautaus sekä "germaanisen" aseistuksen näkyvä rooli. Kärsämäen tyyppin kalmistot liittyivät maahanmuuttajayhteisöön, joka rituaalisesti korosti ja määritteli omaa identiteettiään pyrkien vakiinnuttamaan asemansa uudessa ympäristössä (Pihlman 1987; 1992: 44 - 46). Loppuvaiheessa Pihlmaninkin tulkintaan palasi siis vahva migrationistinen sävy: Kärsämäen tyyppin kalmistoja käyttäneiden ihmisryhmien tavalla tai toisella epästabili ja kriittinen tilanne, johon runsaasti hautaantimia käyttävän hautausrituaalin tulkittiin liittyvän, oli helppo yhdistää uuteen ja vieraaseen ympäristöön siirtyneisiin maahanmuuttajiin (ks. myös Pihlman 1990: 268 - 272). Tämä kytkeytyi 1980-luvulla yleistyneeseen tulkintamalliin, jota tunnettu klassillinen arkeologi Ian Morris (1992) on kommentoinut kriittisesti ja kutsunut "stressihypoteesiksi": runsasesineinen hau-

taustapa tai monumentaalirakenteet alettiin nähdä kriisikausien ja sosiaalisten murrosvaiheiden ilmiönä, niiden puuttuminen taas merkinä vakaasta sosiaalisesta järjestelmästä. Stressihypoteesi otti huomioon esihistoriallisten toimijoiden tavoitteet ja sosiaalistrategiat ollen siten selvä parannus verrattuna aikaisempiin tapoihin nähdä kalmistoaineistot jonkinlaisina muinaisen yhteiskunnan peilikuvina.

Pohjimmiltaan stressihypoteesi ei kuitenkaan paljoo eronnut 1970-lukulaisen prosessualismin *Middle Range* -teorioista, jotka yrittivät postuloida mekanistisia ja universaaleja korrelaatioita sosioekonomisten ja adaptiivisten järjestelmien ja arkeologisen aineiston yleishahmottumien välille (Morris 1992). Toinen stressihypoteesin ongelma on se, että se helposti johdattelee näkemään esihistorian vakaiden ja epävakaiden kausien ja alueiden vuorotteluna (esim. Ligi 1995, jossa Viron esihistoria myöhäispronssikaudelta rautakauden loppuun esitetään "legitimaatio"- ja "konsolidaatiovaiheiden" sykleinä). Onko kuitenkin välttämätöntä, että hautausrituaalien perusteella hahmotettu "stabiliteetti" tai "kriisi" leimasivat esihistoriallista yhteiskuntaa kokonaisuudessaan niin voimakkaasti, että niistä saataisiin pätevä peruste luokitella tai jaksottaa aikaa tai tilaa?

Kalmistoaineiston synnystä ovat otaksuttavasti usein vastanneet sosiaalisen hierarkian ylätasolla vaikuttavat ryhmät. Esihistoriallisessa todellisuudessa oli kuitenkin monenlaisia, erilaisissa tahdeissa ja aikaskaaloissa edenneitä sosiaalisia (ja tietysti myös ekologisia) prosesseja. Stressihypoteesi saattaa viedä tutkijan tilanteeseen, jossa historia hahmotetaan ja jaksotetaan ensisijaisesti silloisen eliitin diskurssien ja intressien

pohjalta. Tässä piilee ilmeiset ongelman-
sa. Kaipaamme moniäänisempää esihis-
toriaa - mutta kaivauslasta (barbaari-
murteissa pelkka) ei vielä ole antanut
ääntä niille Kärämäki-maailman ihmi-
sille, joiden viimeinen matka ei johtanut
"palopilkkuun" tai edes kiveyksellä
päällystettyyn ruumishautaan.

Jos nyt kerimme tekstin stressihypotee-
sin yleisistä ongelmista takaisin Kär-
sämäen kouraantuntuvaan todellisuus-
teen, voimme ehkä arvella, että viimeksi
mainitussa "stressitulkinta" kaikesta
huolimatta puolustaa paikkaansa. Ajan-
laskun alun jälkeen laaja sosiaalisten jär-
jestelmien ja kulttuurikontaktien muu-
tos Itämeren piirissä näyttää jokseenkin
kiistattomalta. Tämä tarkoitti ainakin
joissakin tapauksissa identiteettien, sta-
tusten ja elämäntapojen joutumista
uhanalaiseksi - ja vastaavasti uusien
identiteettien ja päämäärien syntyä. Uu-
sien hautaus tapojen ilmestyminen Lou-
nais-Suomen rannikolle tapahtui tällai-
sessa tilanteessa. Luultavasti hautausri-
tuaaleissa voidaan siis nähdä reaktio
paikallisten yhteisöjen ja niiden eri ryh-
mien hahmottamiin ongelmiin ja
tavoitemahdollisuuksiin.

Eräs huomiota herättävä yksityiskohta
Pihlmanin tulkinnassa on se, että ase-
hautauksen yleisyydestä ja stressihy-
poteesin painotuksista huolimatta erilai-
sia perinteitä ja alkuperiä edustavien yh-
teisöjen suhtautuminen toisiinsa hahmo-
tetaan *rauhanomaiseksi* - voisi jopa sanoa
myönteiseksi ja rakentavaksi. Painotus
tuntuu hyvin toisenlaiselta kuin esimer-
kiksi Salon teksteissä, joissa germaaniset
maahanmuuttajat eivät saavu Lounais-
Suomen rannoille pelkästään heilutte-
lemaan rauhanseppelettä, vaan ainakin
hetkittäin myös ryöstämään ja verot-
tamaan alkuperäisväestöä. A. M. Tall-
grenin kuvaus tällaisesta kulttuuri-

kohtaamisesta lienee selväsanaisuudes-
saan ylittämätön ja aatehistoriallisesti
paljastava:

"Siellä, missä eränkävijät tapasivat
nautintamaillaan aikaisempaa asutusta,
alkeellisemmän sukuyhteiskunnan
edustajia, siellä he alistivat heidät yrit-
täisyyden ja voiman oikeudella palve-
lijoihkeen, ottivat veroa luonnonantim-
ina ja hyvittivät ("antoivat palkkaa")
heitä rihkamalla, joskus myös raaka-ai-
neella, metallilla." (Tallgren 1935: 231).

Vainajien yhteisrintama

Kärämäen kalmiston hautausten suuri
lukumäärä osoittanee, että kalmistoon
hautasivat vainajiaan ainakin kahden
perhe- tai sukuryhmän edustajat (Salo
1984b: 214, 215). Mikäli kalmisto oli vain
yhden asutusyksikön käytössä, kyseessä
oli jonkinlainen "suurtalo" (Salo 1968:
216) tai kylämäinen yhteisö. Hautaukset
sijaitsivat hajallaan hyvin laajalla alueel-
la, ikään kuin ripoteltuina (Salo 1968: 36,
37, *Karte Abb.* 29). Suurin osa niistä ei si-
joittunut mihinkään selviin keskit-
tyymiin, joiden oikopäätä voisi tulkita
vastaavan esimerkiksi perheryhmiä.
Poikkeuksen tästä säännöstä muodosti
kuitenkin kaivausalue VI:lla selvästi
erottuva lounas-koillinen-suunnassa
kulkeva hautausten tiivis rivistö. Se näh-
tävästi alkoi kaivetun alueen ulkopuo-
lelta ja siihen kuului ainakin 17 hautaa.
Rivistöön sisältyi kymmenen Kärsä-
mäen kolmestatoista tunnetusta van-
hemman roomalaisajan asehautauksesta.
Kaksi muuta aseellista hautaa sijaitsi
rivistön läheisyydessä. Rivistön ympä-
rillä sijaitsi myös esineettömiä hautoja ja
oletettuja naisenhautauksia⁶.

Salo vertasi tätä naisenhautojen ympä-
röimää miehenhautojen rivistöä Kos-
kenhaan ja Savemäen kalmistojen tarha-
ja röykkiörakenteisiin, joihin liittyy ra-

kenteetonta, polttokenttäkalmistomaista kenttäkiveystä. Rakenteisiin tehdyt asehautaukset ovat näissä kalmistoissa ikään kuin keskipisteessä niitä ympäröiviin, usein kenttäkiveykseen tehtyihin naisenhautoihin verrattuina. Tässä sekä naisenhautojen vaatimattomammassa löydöstössä Salo näki vähemmän hienovaraista symboliikkaa, joka viesti naisten "sosiaalisesti alisteisesta" asemasta (Salo 1984b: 215). "Stressihypoteesi" mahdollistaisi myös tulkinnan, jonka mukaan naisten sosiaalinen asema oli stabiilimpi kuin miesten (vrt. Korkeakoski-Väisänen & Pihlman 1997). Esineellisten naisenhautojen ilmaantuminen aineistoon B2-periodilla oli ehkä rinnakkaisilmiö Keski-Ruotsissa erotetulle suunnilleen samanaikaiselle, rikkaasti varusteltujen naisenhautosten ryhmälle (josta ks. Andersson 1998).

Minkälainen Kärämäen kalmistoa käyttäneen yhteisön sosiaalinen rakenne sitten olisi ollut? Kalmistoantimien pohjalta tähän kysymykseen ei voi antaa kovinkaan selkeitä vastauksia. Hautaukset voidaan kyllä jakaa erilaisiin ryhmiin esimerkiksi metalliesinelöytöjen laadun ja lukumäärän tai metalliesineiden puuttumisen perusteella⁷. Näitä ryhmiä voi yrittää tulkita sosiaaliseen hierarkiaan ja taloudellisten resurssien jakautumiseen liittyvillä käsitteillä, mutta tällaiset yritykset muuttuvat sangen nopeasti epämääräisiksi ja monesti epäkiinnostaviksikin arvausleikeiksi. Yritykset lukea esihistoriallisen yhteisön sosiaalista tai taloudellista rakennetta suoraan kalmistoinaistosta voidaan oikeastaan unohdtaa saman tien.

Miekan (yhdessä tapauksessa *pugiotikarin*) sisältäneet neljä vanhemman roomalaisajan (miehen)hautaa erottuvat "rikkaina hautauksina" pelkän keihäänkärjen ja/tai kilvenosia sisältävistä

haudoista ja varsinkin esineettömistä haudoista. Heijasteleeko rikkaus tällöin vainajan elinikäistä korkeaa statusta yhteisössä, jossa sosiaalisissa eroissa on selkeä pysyvyyden ja periytyvyyden elementti? Liittyykö rikkaus mieluummin hankittuun statukseen? Onko vainajan kuoliniällä tai -tavalla vaikutusta hauta-antimien valintaan? Millä tavoin hautauksen esineistöön on vaikuttanut haudanneen yhteisön hetkellinen tilanne ja tarpeet? Oliko hautauksen tarkoitus välittää ja käsitellä informaatiota haudattavasta yksilöstä vaiko pikemmin hautaavasta kollektiivista? Rikkaan ja/tai aseellisen hautauksen muodostumiseen ovat voineet vaikuttaa *esimerkiksi* seuraavanlaiset lähtökohdat:

- Aseiden kanssa haudattiin ne miehet, joiden kohdalla aseiden kantaminen oli jo heidän elinaikanaan sosiaalisen aseman tai roolin vuoksi ollut symbolisesti erityisen tärkeää.
- Aseiden kanssa haudattiin ne miehet, joiden siirtäminen vainajan/esi-isän statukseen hautausrituaalin myötä vaati aseita (vrt. Bazelmans 2000; Theuws & Alcemade 2000).
- Aseellisiin eli "rikkaisiin" hautauksiin haudattiin sosiaalisesti näkyvät ja aktiiviset, korkean "julki-suusarvon" omaavat miehet, joiden kuolema oli sosiaalisesti merkittävä ja kriittinen tapahtuma (vrt. Halsall 1995: 255 - 257; Purhonen 1996: 126 - 128; Raninen 2003).
- "Rikkaisiin" hautauksiin haudattiin miehiä, joiden kuolema koettiin syystä tai toisesta erityisen häiritseväksi, traumaattiseksi tai ongelmalliseksi, mikä johti poikkeuksellisen huomion kiinnittämiseen hautausrituaaliin (vrt. Parker Pearson 1999).
- "Rikkaisiin" hautauksiin haudattiin ne miehet, joiden kuolema ajoitui tilanteeseen, joissa yhteisössä oli

edellytyksiä ja tarvetta näyttävien tapahtumien järjestämiseen.

- Hautauksiin laitettiin ne aseet, joiden "elinkaari" haluttiin syystä tai toisesta katkaista, ts. aseet jotka varata vasten haluttiin poistaa käytöstä ja liikkeestä - ehkä kyseisten aseiden omaaman erityisen historian johdosta (vrt. Chapman 2000; Theuws & Alcemade 2000). Tällöin aseellinen hautaus olisi todellakin myös *aseen* hautaus.

Ei ole todennäköistä, että hauta-antimien valintaa ohjaavat periaatteet, kaavat, tottumukset ja normit olisivat pysyneet täysin muuttumattomina koko kalmiston käyttöhistorian ajan. Ne ovat periaatteessa voineet vaihdella hyvinkin nopeaan tahtiin, tilanteesta ja hautaajien tarpeista riippuen. Omasta kulttuuristamme ja kuolemasymboliikastamme juontuva tarve ajatella hautausmaita stabiileina, vain hitaasti muuttuvina harmonian ja levollisuuden tyysijoina ei välttämättä vastaa kaikkia inhimillisiä todellisuuksia, ehkei edes omaamme. Kalmistot voivat olla myös kaoottisia manipulaation, innovaatioiden, kähmintöjen, intohimojen ja hädän näyttämöitä. Tällöin on ajateltava, että keihäänkärki yhdessä haudassa ei välttämättä merkinnyt samaa kuin keihäänkärki toisessa.

Asehautausten sosiaalinen viitekehys

Asehautausten keskittyminen selkeäksi "vainajarintamaksi" tukee kuitenkin mielestäni seuraavaa oletusta: *aseiden kanssa hautaaminen liittyi miehiin, joilla oli kuoltuaan ja hyvin mahdollisesti jo eläessäänkin jokin tietty yhteinen, institutionaalinen ja määritelty erityisasema yhteisössään. Aseiden kanssa haudattujen "vainajaidentiteetti" ei siis määrittynyt*

pelkästään yksilön suhteissa esineelliseen kulttuuriin (aseisiin), vaan myös tilassa ilmaistuissa suhteissa *toisiin vainajiin*: tältä osin kyse oli kollektiivisesta identiteetistä (ks. Haimila 2005). Toisaalta kaikki tähän vainajarivistöön sisältyvät haudat eivät olleet aseellisia.

Toinen Kärsämäki-tyyppin kalmistojen asehautauksiin liittyvä, säännönmukaisesti toistuva piirre on se, että niissä ei esiinny koruja, ei edes pronssisolkia (Sonkkilan elektron-sormus poikkeuksena). Soljet ja muut korut olivat harvinaisia myös Manner-Ruotsin ja Öölannin roomalaisaikaisissa asehaudoissa (Nicklasson 1997: 132 - 135; Rasch 1991). Kärsämäen selkeästi erotettavat yksilöhaudaukset (vähemmistönä kaksoishaudaukset) saattavat viitata haluun säilyttää yksilöllisen vainajan muisto ja integriteetti hautauksen yhteydessä (mikä eroaisi täysin kollektiivisesta ja anonyymistä vainaja/esi-isäkäsityksestä), joskaan kovin sitovaa tällainen argumentointi ei taida olla.

Teoriassa on mahdollista, että vainajat, jotka haudattiin rivistöön aseiden kanssa tai ilman, muodostivat tällä tavoin ilmaistun miesryhmän vasta kuoltuaan. Omasta kulttuuristamme spontaanisti juontuva esimerkki tällaisesta ryhmästä on sodissa kaatuneiden joukko, jossa yksilöllisyys on alistettu kollektiiviselle ja homogeeniselle sankarivainajan statukselle. Pidän kuitenkin uskottavampana, että Kärsämäessä vainajien kulku kohti hautauksessa ilmaistua kollektiivista identiteettiä oli alkanut jo heidän eläessään. Minkälainen ryhmä kyseessä olisi siis ollut?

Asehautausten yhdistäminen sosiaalisen hierarkian yläportaisiin on toisaalta stereotyyppinen ja toisaalta melko ym-

päripyöreä, mutta tässä tapauksessa luultavasti kuitenkin oikeansuuntainen tulkinta. Nyt kannattaa taas kiinnittää huomiota ruumishautauksen harvinaisuuteen Kärämäen tyypin kalmistoissa. Skandinaviassa vanhemman roomalaisen rautakauden ruumishautaukset ovat usein keskimääräistä rikkaammin varusteltuja (esim. Cassel 1998: 43 - 45 ja siinä mainittu kirjallisuus; Hedeager 1992: 142). Ehkäpä ruumishautaus toi Skandinaviassa jyrkentyvän sosiaalisen eriytymisen mukaan hautausrituaaleihin. Voisiko siis olla, että Lounais-Suomessa traditionalisemman polttohautauksen suosiminen ilmaisi täläläisten yhteisöjen egalitaarisempaa poliittista diskurssia⁸ ? Unto Salo onkin aikaisemmin arvellut, etteivät sosiaaliset erot Suomen alueella olleet kovin suuria, vaan rikkaimmin varusteltuihin hautoihin päätyneet vainajat olivat "ensimmäisiä vertaistensa joukossa" (*primus inter pares* - Salo 1968: 217)⁹. Minun on kuitenkin myönnettävä, etten tule tästä juuri hullua hurskaammaksi: mitä tarkoitti olla ensimmäinen vertaistensa joukossa roomalaisen rautakauden Lounais-Suomessa? Erilaisten voimavarojen hallinnan suhteellisen tasaista jakautumista vaiko epätasa-arvoisen järjestelmän naamiointia egalitaarisuutta ja yhteisön sisäistä koheesiota korostavalla rituaalilla? Suggestiivisten mutta epämääräisten ja monitulkintaisten fraasien ja stereotyyppien käyttämisen sijaan voimme yrittää myös esittää tulkinnan esihistoriallisten ihmisten *toiminnasta* ja toiminnan rakenteellisista yhteyksistä.

Salon formulointi saattaa sisältää ajatuksen siitä, että vanhemmalla roomalaisella rautakaudella eliitikkään eivät olleet vielä irrottautuneet ravinnon ja muiden hengissä pysymisen aineellisten edellytysten tuotantoon liittyvästä ruumiillisesta työnteosta. Tämä olisi vaikeasti to-

distettava, mutta sinänsä realistisen tuntuinen arvio. Samalla yhteisöissä olisi kuitenkin ollut enemmän tai vähemmän selkeitä sosiaaliseen arvostukseen ja auktoriteettiin, ehkä myös erilaisten aineellisten voimavarojen hallintaan liittyviä eroja.

Salon käyttämän ilmaisun *primus inter pares* voi kirjoittaa auki myös seuraavalla tavalla: B-periodin lounaissuomalaisissa yhteisöissä "johtajien" valta ja vaikutusmahdollisuudet olisivat olleet hyvin rajallisia ja perustuneet lähinnä esimerkin näyttämiseen, neuvottelemiseen, palkitsemiseen, henkilökohtaisilla suorituksilla lunastettuun arvovaltaan, tavaravaihdantaan, yhteisten hankkeiden organisointiin, avokätisyyteen ja lahjojen jakamiseen eikä niinkään käskemiseen tai pakottamiseen. Tällainen tulkinta vastaisi täsmällisesti Papua-Uusi-Guinean etnografiaan pohjautuvaa *big man* -johtajuuden ideaalittyyppiä, joka hyvin monissa sosiaalievolutionistisissa malleissa on esitetty vakiintuneeseen ja perinnölliseen epätasa-arvoon perustuvaa päällikkökuntayhteisöä edeltävänä vaiheena (ks. kuitenkin Gosden 1999: 103 - 105). Silti Kärämäkikalmistojenkaan maailmassa kaikki eivät lähteneet samalta viivalta. Rikkaiden hautausten esiintyminen samoissa kalmistoissa ja ilmeisesti useamman sukupolven ajalla osoittanee, että syntyperällä ja muilla sosiaaliseen taustaan liittyvillä tekijöillä oli jotain merkitystä. Vaikkei periytyvän sosiaalisen stratifikaation ideaa olisi yleisesti tunnustettuakaan, käytännössä johtajan asemaan yltäneiden toimijoiden omaiset luultavasti pystyivät useinkin perimään ainakin osan johtajien auktoriteetista ja kartutetuista voimavaroista.

Kärämäen kalmiston vanhimmat ajoittavat haudat sijoittuvat asehauta-

rivistöön. Tällöin voitaisiin leikkiä ajatuksella, että kyseessä ovat kalmistoa käyttäneen yhteisön "kantasuvun" tai "perustajaisien" hautaukset. Salo on kuitenkin esittänyt ajatuksen, että rivistöön haudattuja miehiä olisi yhdistänyt jokin "perhesiteet ylittävä yhteiskunnallinen instituutio" eli oletettavasti jokin muu kuin läheinen (veri)sukulaisuus. Kyseessä voisi olla jonkinlainen "miesliitto" (Salo 1968: 216) tai jopa päällikön asemisseturue (Salo 1984b: 223). Yhteenkuuluvuuden tunnetta tämmöisten aseistautuneiden miesjoukkojen keskuudessa pönkitti ehkä rituaalinomainen alkoholin nauttiminen, jollaiseen Saramäen ja Piikkiön Koskenhaan pronssihelaiset juomasarvet mahdollisesti liittyivät (vrt. Taavitsainen 1994: 200, 201).

Miehet ehkä haudattiin päällikkönsä läheisyyteen ja kukaties he olivat jo eläessään asuneet osana päällikkönsä ruokakuntaa. Viimeksi mainitun kaltaisilla instituutioilla oli Euroopassa varsin suuri merkitys ilmeisesti pronssikaudelta varhaiskeskiajalle saakka (Kristiansen 1999). Aseharjoituksiin, sotimiseen, pakkoerotusretkiin ja kulutukseen keskittyneistä, muiden tuottaman ylijäämän varassa elävistä ammatti- tai elämäntapasotureista koostuvan asemisseturueen olemassaolo kertoisi kuitenkin hämmästyttävän pitkälle edenneestä sosiaalisesta eriytymisestä sekä poliittisen vallan ja sotilaallisen voiman keskittymisestä. Etelä-Skandinaviassa asemieseturueet kuuluivat ilmeisesti jo puheena olevaan aikakauteen (Hedeager 1992: 242 - 244). Suomen alueella sitä vastoin ei ehkä vielä roomalaisella rautakaudella muodostunut ihmisryhmiä, jotka olisivat pitkäaikaisesti irrottautuneet välittömään toimeentuloon liittyvästä tuotannosta. Tosin tästä on tietenkin vaikea olla varma.

Hypoteettisesti on kuitenkin mahdollista, että paikalliset johtajat tai sellaisiksi pyrkivät houkuttelivat ruokakuntiansa tai talonväkiensä jäseniksi myös biologisten perheidensä ulkopuolisia henkilöitä - työvoimaksi ja ehkä myös kättä pidemmän käyttelijöiksi. Mies- ja naisvoimaltaan suurimmat "talot" olivat potentiaalisesti myös voimakkaimpia sekä tuotannon että väkivalta-kapasiteetin suhteen - ja omasivat myös resursseja laajojen liittolaissuhteiden luomiseen esimerkiksi aviollisen vaihdannan välityksellä (ks. Blanton 1995). Sellaisten "talojen" johtajat omasivat hyvät edellytykset nousta lähiympäristönsä kiistattomiksi mahtimiehiksi tai -naisiksi. Toisaalta kannattajaverkostoa saattoi koota oman pihapiirin ulkopuoleltakin.

Tulkitsen siis perinteiseen tapaan, että aseiden kanssa haudatut miehet muodostivat lähiympäristössään jonkinlaisen korkean statusryhmän, jonka toimintaan saattoivat liittyä esimerkiksi eränkäynti, tavaravaihdannan järjestely ja sotilaalliset aktiviteetit tai sellaisilla uhkaaminen. Miesryhmällä tuskin oli edellytyksiä ylläpitää minkäänlaista pysyvää hegemoniaa pelkästään pakottamisen ja uhkailun keinoilla. Paikallisen tai alueellisen mahtiaseman saavuttamisessa ja ylläpidossa terroriststrategioilla ja pelottelulla saattoi olla sijansa, mutta myös yhteisen hyväksynnän saavuttaminen oli tärkeää. Koska yhteisöt otaksuttavasti olivat pieniä ja kiinteitä, yleisesti hyväksytyistä ihmisryhmien välisiä suhteita säätelevistä normeista tuskin oli mahdollisuutta livetä kovin radikaalisti.

Yhteisöjensä ainoita aseita kantavia miehiä asehautausten vainajat eivät välttämättä olleet. Tässä yhteydessä voidaan huomata, että Kärämäen ja Sonkkilan kalmistoissa ei osteologisen analyysin

jälkeenään ole raportoitu merkkejä luutai sarvikeihäänkärjistä, jollaisten luulisi olleen yleisessä käytössä. Koskiko asehautaus ainoastaan *rauta-aseita* ja niiden kantajia - "rautaisia antimia" ja "rautaisia miehiä", kuten Salo asian jylhästi muotoilee (Salo 1984b: 212)? Liittyikö rautaan, tuohon mystiseen ja uskomusten ympäröimään substanssiin, erityistä symboliikkaa tai voimaa?

Akkamaiset sotaurhot?

On hauska panna merkille, että Kärämäen rautamiehet eivät nähtävästi olleet aivan turjakkeita. Neljästä Kärämäen asehaudasta löytyi kampa, yhdestä lisäksi partaveitsekseksi tulkittu kuunsirpin muotoinen pikkuveitsi ja keritsimet, joilla leikattiin ehkä tukkaa (Salo 1968: 55, 158, 223). Tällaisia löytöjä tunnetaan myös Saramäen ja Laitilan Sonkkilan asehaudoista. Niitä esiintyy jonkin verran myös Ruotsin ja Tanskan alueiden asehautauksissa (Hedeager 1992: 129 - 134; Nicklasson 1997: 126, 128, 134). Sarvesta tehtyjä kampoja tunnetaan myös kuuluisista Tanskan "sotasaa-lisuhreista", roomalaiseen rautakauteen ja kansainvaellusaikaan ajoittuvista suolöydöistä. Kuuluiko suuren soturin olemukseen kalisevien aseiden ohella myös kauniiksi laitettu tukka ja parta? Havainto vihjaa kehon muokkaamisen merkitykseen identiteetti- ja statuskonstruktioiden.

Hautalöytöjen perusteella korut eivät kuitenkaan kuuluneet Kärämäen yhteisössä maskuliinisen kauneuden piiriin: asehaudoissa ei esiinny edes viitan-solkia. Salo (1968) onkin tulkinnut kaikki solkia tai koruja sisältävät Kärämäen hautaukset naisenhaudoiksi. Kärämäen kalmiston suhteen tutkimus on kuitenkin sikäli onnellisessa tilassa, että käytettävissä on Pirjo Lahtiperän osteo-

loginen tutkimus 1970-luvun alusta¹⁰. Gender-tulkintoja ajatellen on mielenkiintoista, että Pirjo Lahtiperä on määrittänyt kolme Salon naisenhaudoiksi katsomaa hautausta miehille kuuluviksi. Yhdessä näistä haudoista (hauta 9) oli vyönsolki ja pronssirengas, toisessa (hauta 28) käyrä, ilmeisesti nahankäsittelyyn käytetty veitsi ja ompeluneula. Nämä vainajat tulkittiin *maturus*-ikäryhmään kuuluviksi. Haudassa 70 oli käyrä veitsi ja rannerengas. Vainaja kuului Lahtiperän mukaan *adultus*-ikäryhmään (Lahtiperä 1973: 49)

Yli 30 vuotta vanhan osteologisen analyysituloksen luotettavuudesta saattaa vallita epäilyksiä, mutta tulkinnalle se kuitenkin avaa kiinnostavia vaihtoehtoja. Mikäli kyse todella oli miehistä, saattaa hautojen 9 ja 28 vainajien ympäristönsä nähden korkeahkolla kuolin-iällä olla yhteyttä hautauksen aseettomuuteen. Haudan 28 ompeluneula on lajissaan Kärämäen ainoa, joten siinä ei esinemuotona ole mitään erityisen feminiinistä muuten kuin modernien sukupuolistereotyyppien kautta tulkittuna. Hautojen 28 ja 70 käyrien veitsien feminiinisyyskin on kyseenalaista. Jos nyt lähdetään siitä, että tällaisten esineiden esiintyminen hautauksessa liittyi johonkin haudatun sosiaaliseen rooliin (eikä esimerkiksi kuolemaan liittyviin uskomuksiin), niin voi kysyä, olisiko nahkan muokkaaminen välttämättä ollut pelkästään naisiin yhdistettyä työtä? Kärämäen kolmas käyrä veitsi löytyi haudasta, jossa oli lisäksi suorateräinen veitsi, naskali ja luuneula. Tämän haudan luulöydöt ovat kadonneet eikä osteologista analyysia siis ole tehty. Luuneula on Kärämäessä uniikki, kun taas suorateräiset veitset liittyvät osteologisten tulosten mukaan sekä miehen- että naisenhautauksiin. Naskaleita Kärämäestä on löydetty neljästä haudasta (Salo 1968: 167, 168). Näistä yksi

on osteologisesti määritetty naisenhaudaksi, toinen kaksoishautaukseksi joka sisälsi sekä mies- että naispuolisen vainajan (Lahtiperä 1973). Kahdessa muussa haudassa vainajan sukupuolta ei voitu määritellä. Kärämäen neljästä rannerenkaallisesta hautauksesta edellä mainittu kaksoishautaus (hauta 69) on ainoa, jonka luulöydöissä osteologi on erottanut naispuolisen vainajan. Mainittakoon että Manner-Ruotsista tunnetaan pari kolme käyräveitsen ja kolme ompeluneulan sisältävää *aseellista* hautaus (Nicklasson 1997: 128, 129)¹¹.

Käänteinen ilmiö löytyy Laitilan Savemäen kalmistosta, jonka Salo lukee Koskenhaan tyyppiin. Täällä väkähäännäköisen sisältävä palokuoppa määriteltiin osteologisesti naisenhaudaksi (Vormisto 1985). Tällekin tapaukselle tunnetaan pari vastinetta Ruotsin puolelta (Nicklasson 1997: 123).

Ilmassa leijuu kiusallinen määrä epävarmuutta, mutta periaatteessa näyttää mahdolliselta, että roomalaisen rautakauden lounaissuomalaisissa rannikko-yhteisössä gender-järjestelmät ja artefaktien sukupuolittuneet merkitykset olivat toisenlaisia ja huomattavasti monimutkaisempia kuin arkeologit ovat perinteisesti ajatelleet. Tällaiset "queer-arkeologian" kysymykset ja tulkinnat ovat 2000-luvun tieteessä tietenkin äärettömän paljon muodikkaampia kuin 1960-luvulla, jolloin Unto Salo kirjoitti väitöskirjaansa. Ja etsivähän löytää tai on löytävinään.

Sateenkaarikalmistot

Erään keskeisen ongelmakentän muodostavat kysymykset erillisiä Kärämäki-tyypin kalmistoja käyttäneiden ihmisryhmien keskinäisistä suhteista sekä niiden suhteista muihin lähiympä-

ristössään samanaikaisesti eläneisiin ihmisryhmiin, joiden käytössä olivat toisenlaiset hautausrituaalit. Kuten todettua pohjoiselle Varsinais-Suomelle ja erityisesti Kalannin-Laitilan alueelle oli ominaista kalmistomuotojen voimakas samanaikainen variointi. Morfologisin perustein alueella on erotettu aiemmin mainitut 3 - 4 erillistä kalmistojen muotoryhmää, tyyppiä. Mistä tämä poikkeukselliselta tuntuva hautarakennelmien kirjavuus tällä maantieteellisesti varsin suppealla alueella johtui? Kyseessä oli hyvin pitkäkestoinen ilmiö, joka vallitsi seudulla myös nuoremmalla roomalaisajalla ja osittain sen jälkeenkin.

Maahanmuuttotulkinnan pohjalta olisi tietysti helppo todeta, että Varsinais-Suomeen eri tahoilta siirtyneet uudet väestöryhmät pitivät jatkuvasti kunniasa alkuperäisten kotiseutujensa hautaus-tavat. Tämä kuitenkin olisi kehäpäätelmä. Miksi tavat eivät yhtenäistyneet ajan kuluessa? Erilaiset, vaihtelevasti joko ulkopuolisiin kontakteihin tai paikalliseen jatkuvuuteen viittaavat hautausrituaalit voidaan ehkä hahmottaa *diskursseina*. Hypoteettisesti ne nivoivat yhteen 1) eri yhteisöjen alkupe-rää koskevat perimätiedot ja genealogiat, 2) kosmologiset ja eskatologiset myytit sekä 3) sosiaalisia suhteita, statuksia ja hierarkioita konstituivat merkitysjärjestelmät. Diskurssien sisältä löytyi runsaasti variaatioita: Maarian Kärämäen kalmistossa ovat vähemmistöön jäävät ruumishaudat, Sonkkilassa rikkaasti varusteltu "viinikauhahautaus" laajassa nokikerroksessa. Erityisen heterogeenisissä Koskenhaan tyyppin kalmistoissa löytyy monenlaisia, eri vaiheissa tehtyjä kiveyksiä ja rakennelmia.

Roomalaisella rautakaudella pohjoisessa Varsinais-Suomessa oli syystä tai toises-

ta tilaa ja tarvetta useille eri "kalmistodiskursseille", joita toistensa naapureina elävät ihmisryhmät pitivät yllä tai omaksuivat. Otaksuttavasti nämä ilmiöt jollakin tapaa liittyivät vilkastuneeseen liikehdintään ja tavaravaihdantaan Itämeren alueella. Erilaisten traditioiden merentakainen alkuperä voi aivan hyvin liittyä maahanmuuttajaryhmiin. Pelkästään arkeologisen aineiston kannalta katsottuna kyse voi silti olla myös uusien identiteettien (ja ehkä alkuperämyyttien) omaksumisesta paikallisten ihmisryhmien keskuuteen (ks. myös Pihlman 1992: 55). Ajatusten liikkuminen kuitenkin edellyttää ihmisten liikkumista ja päinvastoin. Järkevintä onkin ehkä olettaa, että puheena olevaan ilmiöön liittyi *sekä* maahanmuuttoa *että* ideologian, uskomusjärjestelmien ja identiteettien muutoksia paikallista alkuperää olevien ryhmien ja yksilöiden keskuudessa¹².

Identiteetikriisi Auran rannoilla?

Edellä esiteltiin ajatusta traditioiden, tottumusten ja merkitysjärjestelmien osittain tietoisesta manipulaatioista, joilla reagoitiin ongelmallisiksi koettuihin ilmiöihin. Toisin sanoen (hautaus)rituaalilla oli verbaalinen/diskursiivinen/tietoinen viitekehys, joka koostui muun muassa yhteisön alkuperää ja sen sisäisiä suhteita koskevista kertomuksista, uskomuksista ja arvojärjestelmistä. Tämä näkökulma on kuitenkin torsomainen. Rituaali ei pelkästään ilmaise diskursiivisia merkitysrakenteita vaan on myös muistiin perustuvaa toimintakäytäntöä (*practice*). Jälkimmäistä korostavan näkökulman mukaan rituaalin verbaaliset viitteet olivat paitsi arkeologin kannalta vaikeasti tulkittavia, myöskin vaihtelevia ja hyvin mahdollisesti tuntemattomia tai epämääräisiä monille rituaalin *esihistoriallisille osanottajillekin*.

Tästä huolimatta intensiivisenä, kehon kautta elettyinä ja toistuvana kokemuksena rituaali muokkasi osanottajiensa emootioita ja kollektiivista muistia ja siten rakenteisesti myös heidän välisiä suhteitaan ja tapaansa toimia. Tätä näkökulmaa on sovellettu kiinnostavasti esimerkiksi Liv Nilsson Stutzin (2003) tutkimuksessa Etelä-Ruotsin mesoliittisistä kalmistoista.

Arkeologi Christopher Gosden (1994) on kuvannut diskursiivisen ja refleksiivisen toiminnan sekä tottumuksellisen, epärefleksiivisen ja rutiininomaisen toiminnan vuorovaikutusta ajassa. Diskursiivisen toiminnan eri muodoilla reagoidaan ongelmiin, joita väistämättä kehkeytyy rutiininomaisen toiminnan ennalta arvaamattomina seurauksina. Ajan kuluessa diskursiivinen toiminta toistuessaan sedimentoituu ihmisiin ja toimintakäytäntöihin muuttuen epärefleksiiviseksi ja osin tiedostamattomaksi tottumukseksi, itseään motivoivaksi ja toimintaa muokkaavaksi itsestänselvyydeksi.

Kärsämäen kalmistoa voi ajatella toiminta-areenana, jossa tietyt rituaalisen toiminnan yleis muodot toistuivat sukupolvesta toiseen, jopa vuosisatojen ajan. Vanhemman roomalaisajan tilanteessa Kärsämäen kalmiston rituaaliset toimintamuodot olivat Lounais-Suomessa uusia. Ne olivat levinneet uuteen ympäristöön saapuneen väestöryhmän tai uudet hautausrituaalit omaksuneen paikallisasutuksen kautta. Niin tai näin, toimijoiden radikaali siirtyminen fyysisessä ja sosiaalisessa tilassa tai radikaali murros paikallisen rituaalitoiminnan jatkuvuudessa ei voinut tapahtua puolihuomaamatta, rutiininomaisesti ja mutkattomasti. Kärsämäki-perinteellä oli Suomen alueen ulkopuolella pitkä ja vaikiintunut historiansa, mutta uudessa

ympäristössä se joutui uudenlaisen reflektoinnin kohteeksi. Todennäköisesti siihen liittyvät toimintamuodot jäivät tai palautuvat tietoisiin tavoitteisiin suuntautuneelle alueelle, osaksi agonistisia identiteetti- ja statusprojekteja. Ajan myötä, vieraaseen alkuperään tai kulttuurimurrokseen liittyvän levottomuuden hälvettyä, kalmistoissa tapahtuva toiminta saattoi muuttua muistijälkiin ja aikaisemman toiminnan materiaaliin jälkiin perustuvaksi rutiiniksi. Sen jälkeenkin se rakensi osanottajiensa sosiaalista ja kulttuurista olemusta, mutta nyt ehkä pikemminkin hiljaisesti omaksuttuna itsestäänselvyytenä kuin suunniteltuna identiteetti-projektina - seuraavaan yhteisöä koskettaneeseen kriisiin saakka? Asiaa sietäisi pohtia tarkemmin, mutta jääköön se toiseen yhteyteen.

Vilskettä Itämerellä

Vaikka Kärsämäen tyyppin kalmistoista ja muista roomalaisen rautakauden ilmiöistä esitetyt tulkinnat ovat yksityiskohdissaan hyvin kaukana toisistaan, niistä löytyy myös runsaasti yhdistäviä piirteitä - ja kiinnostavaa arkeologista tulkintaa voidaan onneksi rakentaa myös viimeksi mainittujen varaan. Sekä Kivikosken, Salon että Luodon teksteistä löytyy yksi tärkeä ja *yhteinen* teema: voimakas veikseliläinen, Wielbarkin kulttuurin alueelta lähtevä vaikutus vanhemman roomalaisajan Etelä-Suomessa ja muualla Itämeren piirissä. Vaikka Salo ei uskokaan veikseliläiseen migraatioon, hänkin korostaa Veikseliltä suulta lähtevän kauppareitin tai ehkä pikemminkin tavaravaihdantaverkoston suurta merkitystä Lounais-Suomen roomalaisaikaiselle asutukselle (esim. Salo 1968: 237 - 239; 1984b: 217, 218, 223). Kyseessä oli "meripihkatie" (nimi viittaa tietenkin Itämeren kaakkoisrannikon meripihka-

alueeseen), jotka yhdisti Itämeren piirin Tonavan alueen roomalaisiin provinseihin ja edelleen Adrianmeren pohjukkaan. Tässä yhteydessä arkeologit muistavat yleensä mainita Publius Quintus Tacituksen antaman tiedon pohjoisen "tuntemattomalta mereltä" tuoduista turkiksista. Tulkinnat siis viittaavat voimakkaasti tavaroiden, ihmisten ja ideoiden liikkumiseen, kulttuuriin innovaatioihin, verkostoitumiseen, konflikteihin, hallintaan ja vastarintaan.

Kuten Pihlman (1985) totesi usein todetun, Itämeren eri puolilla ajanlaskun alun jälkeen (joiltakin osin jo hieman aikaisemmin) havaittu sosiaalisten järjestelmien muutos yhdistetään roomalaisen järjestelmän ekspansioon Keski-Euroopassa (josta ks. esim. Burns 2003; Cunliffe 1988; Wells 1999; 2001). Näkyvä todiste Pohjois-Euroopan joutumisesta roomalaisen maailman vaikutuspiiriin ovat roomalaisten tuontiesineiden suuret määrät B1- ja varsinkin B2-periodilla. Näiden uskotaan toisaalta liittyneen roomalaisten harjoittamaan lahjadiplomatiaan ja Rooman armeijan apujoukoissa palvelleisiin germaaneihin, toisaalta laajamittaiseen vaihtokauppaan (esim. Andersson 1997; Lund Hansen 1987: 192, 193). Itämeren kaakkoisrannikon balttilaisalueella (mm. Dollkeim-Kovrovon kulttuuri - Nowakowski 1996) roomalaisesineiden hankinta perustui meripihkan vaihtamiseen.

Roomalaisia tuontiesineitä (pronssi- ja lasiastioita, rahoja, koruja, aseita jne.) tunnetaan suuria määriä sekä Skandinaaviassa että balttilaisalueen eteläosissa, varsinkin Dollkeim-Kovrovon kulttuurin alueella. Bornholmin ja Gotlannin saarten, Manner-Ruotsin itäosien sekä balttilaisalueen roomalaisimportit saapuivat suurelta osin Veikselin meri-

pihkatie ja siten Wielbarkin kulttuuri-alueen kautta (Lund Hansen 1987: 198; Nowakowski 1996). Pohjoisempaan, kuten Suomessa ja Virossa, roomalaisesineiden määrä on em. keskusalueisiin verrattuna tunnetusti minimaalinen. Ulf Näsman (1991) onkin arvellut, että tšekäläisillä väestöllä oli omat tavaravaihdantaverkostonsa, jotka kytkeytyivät roomalaistuonnin piiriin vain satunnaisesti. Suomen ja Viron yhdistäminen samaksi köntiksi saattaa kuitenkin olla hieman yliyleistävää: näiden kahden alueen harvalukuiset roomalaislöydöt ovat erilaisia ja ne luultavasti myös saapuivat erilaisten reittien kautta (Schauman-Lönnqvist 1992: 226). Sonkkilan viinikauha, Pääkköönmäen viinikauha Etelä-Pohjanmaan Vähäkylästä (B-periodin esinemuoto, joka ilmeisesti tosin haudattiin vasta C-periodilla) sekä vastaavat löydöt Selkämeren länsipuolella rajaavat pohjoisen ("botnisen") periferia-alueen roomalaisten pronssiastioiden levinnässä. Levitysverkoston keskus sijaitsi ehkä Gotlannissa.

Varsinais-Suomen löytömäärä (yksi provinssiroomalainen viinikauha) vaikuttaa kiistatta mitättömältä, jos sitä vertaa Sjellannin, Öölannin, Gotlannin tai Uplannin kaltaisten keskusalueiden löytökeskittymiin. Mutta toisaalta Itä-Göötanmaalla, joka sekin tavallisesti luetaan Ruotsin rautakautisten ja varhaishistoriallisten keskusalueiden joukkoon, vanhemmalle roomalaisajalle ajoittuvien roomalaisten pronssiastioiden lukumäärä oli ainakin vielä 1980-luvun lopulla pyöreä nolla (Lund Hansen 1987: 305 - 311)¹³. Yksi tyypittelemätön roomalainen lasiastia Itä-Göötanmaalta tosin tunnetaan (sama: 354). Oliko kalmistoistaan ja varsinkin asehaudoistaan ja miekoistaan kuulu Itä-Göötanmaa jäänyt B-

periodilla roomalaisen tavaravaihdannan suhteen aivan paitsioon vai tuottaako esinelöytöjen lukumäärään tuijottaminen harhaanjohtavan kuvan - löytöjen määrään ei aivan suoraan voi peilata esineiden saatavuutta tai yleisyyttä eri alueilla. Jonkinlaiseen systemaattisuuteen saattaa kuitenkin viitata se, että Manner-Ruotsissa roomalaiset astialöydöt keskittyvät asehautauksiin vain niillä alueilla, joilla tällaisten löytöjen määrä sinänsä on verraten vähäinen (Nicklasson 1997: 140). Sonkkilan löydön puolesta myös Varsinais-Suomi sopii tähän kuvioon.

Jos Kärämäki-tyyppien kalmistoja käyttäneet ihmisryhmät olivat todella niin voimakkaasti tavaravaihdantaan suuntautuneita kuin Unto Salo ja aiemmin Ella Kivikoski ovat arvelleet¹⁴, on ainakin varmaa, että yhden viinikauhan takia ne eivät olisi Lounais-Suomeen siirtyneet tai syntyneet, eivät edes viinikauhatomalta Itä-Göötanmaalta käsin. Tavaravaihdannan piirissä liikkui kuitenkin paljon muutakin kuin vain provinssiroomalaisia tuotteita. Wielbarkin kulttuurin piiristä ja Itä-Baltiasta saapui pronssikoruja, aseita levisi Suomeen kaiketi myös skandinaavisten verkostojen välityksellä (Schauman-Lönnqvist 1992: 226, 227). Syystä tai toisesta Suomen alueen asukkaat tunsivat tarvetta ja halua saada haltuunsa vierasta tekoa olevia metalliesineitä. Metalliesien ja -työkalujen haluttavuus perustui *osittain* "rationaalisiiin" ja yleistettäviin teknisiin etuihin. Mutta esimerkiksi pronssikoruihin latautunut arvo oli väistämättä sidoksissa niihin merkityksiin, joita pronssimetallin tai ulkopuolisen alkuperän kaltaisille kvaliteeteille näissä yhteisöissä annettiin. Kyse ei välttämättä ollut pelkästään harvinaisuuteen ja vaikeaan saatavuuteen yhdistetystä "prestiisistä", vaan myös sosiokosmologiasta ja myyteistä.

Elina Salorannan mukaan Kärsämäen lähiympäristö on rautakautiselle kalmistolle epätyypillinen: maaperä oli etupäässä hiekkaa eikä varhaiskautaisen viljelyn suosimaa hienojakoisempaa maata. Tämäkin ehkä tukee oletusta kalmistoa käyttäneen populaation suuntautumisesta pikemminkin merellisiin kontakteihin ja tavaravaihdantaan kuin viljelyyn (Saloranta 2000: 38, 39).

Toisaalta roomalaisen rautakauden kontekstiin on vaikea kuvitella tämän kokoista ihmisryhmää, joka olisi keskittynyt tavaravaihdantaan tai muihin yhteisön ulkopuolelle suuntautuviin aktiviteetteihin niin voimakkaasti, että ravinnontuotanto olisi jäänyt sen kohdalla aivan toissijaiseksi toiminnaksi. Historiantutkija Jukka Korpelan mukaan muinaisten kauppareittien merkitystä tavataankin korostaa liikaa. Hänen mukaansa tavaravaihdannan taloudellinen merkitys oli Fennoskandian itäosien esihistoriallisille ja varhaishistoriallisille yhteisöille vähäinen ja siihen erikoistuneiden ihmisten lukumäärä pieni (Korpela 2004: 28). Luultavasti tämä pätee hyvin pitkälle myös Lounais-Suomen yhteisöjen kohdalla - ja varhaisrautakauden osalta vielä enemmän kuin myöhäisrautakaudesta puhuttaessa. Niinpä esimerkiksi laajamittaista viljan tai muiden elintarvikkeiden kuljettamista Itämeren yli on jo kulkuyhteyksien ja kuljetusvälineidenkin puolesta vaikeahko ajatella rautakautisiin yhteyksiin (esim. Masonen 1989: 127 - 131; myös Storgaard 2001: 101). Helppompaa on lähteä siitä, että kaikki Suomen alueen rautakautiset ihmisryhmät olivat ravinnon ja muiden toimeentulon perusedellytysten tuotannon suhteen hyvin omavaraisia ja erikoistumattomia (Pihlman 2003: 27). Lyhyillä etäisyyksillä tosin elintarvikkeiden vaihdannalla saattoi toki olla jotain merkitystä

(esim. Salo 1982: 13; Tuovinen 2002: 275).

Tavaravaihdannan etnografiset mallit

Millaista roomalaisen rautakauden tavaravaihdanta sitten olisi ollut? Käsitelen asiaa tässä yhteydessä vain hyvin pintapuolisesti. Unto Salo (1982) on myöhäisten historiallis-etnografisten esimerkkien perusteella erottanut erilaisia kansanomaisen kaupankäynnin tyyppisiä, joita hänen mielestään voi projisoida jo rautakautisiin yhteyksiin. Eräs näistä oli itäisen Suomenlahden "seprakauppa". Kyse oli kahden talon välisestä periytyvästä, vieraanvaraisuusvelvoitteilla vahvistetusta suhteesta, jonka puitteissa vaihdettiin elintarvikkeita ja annettiin lahjoja. Toinen oli vienankarjalaisten laukkuryssien harjoittama kulkukauppa, jota voi pitää esimerkkinä ammattimaisesta ja erikoistuneemmasta, taloudelliseen voittoon tähtäävästä kaupankäynnistä.

Salo arvelee, että tavaravaihdanta Suomenlahden pohjois- ja eteläpuolella asuvien yhteisöjen välillä perustui seprakaupan kaltaisiin "talojen" välisiin suhteisiin jo roomalaisajalla. Samanlaisia yhteyksiä oli luultavasti myös Lounais-Suomen rannikon ja Itä-Ruotsin välillä. Tällaisten yhteyksien puitteissa voitiin myös hankkia puolisoita ja muuttaa alueelta toiselle (Salo 1982: 12, 13). Salo pitää samalla kuitenkin todennäköisenä, että jo vanhemman roomalaisajan kontekstiin kuuluivat myös Suomen alueen ulkopuolelta saapuvat "ammattimaiset kauppiat ja merenkulkijat". Näillä hän ilmeisesti tarkoittaa ihmisryhmiä, jotka olivat täysin tai suureksi osaksi erikoistuneet tavaravaihdantaan ja kaukoyhteyksien ylläpitoon ravinnontuotantoon liittyvän työn kus-

tannuksella. Joidenkin esinetyyppien levinnät osoittavat, että Veikselin alueen (Wielbarkin kulttuurin) ja Lounais-Suomen välillä oli suoriakin yhteyksiä (Salo 1968: 209; 1984b: 217, 218). Varsinkin ns. preussilaisen sarjan silmäsolkia pidetään "massatuotettuina" esineinä. Omat tarpeet ylittävä metalliesineiden tuotanto Wielbarkin kulttuurin alueella sekä pitkät esineiden kulkemat välimatkat osoittavat Salon mukaan erikoistuneiden kauppiaiden olemassaolon. Veikselin suun ohella tällaiset olisivat suunnanneet matkojaan Suomeen ainakin Pohjois-Latvian sekä Gotlannin alueilta (Salo 1982: 14, 15)¹⁵.

Salon hypoteesi seprakaupan kaltaisesta tavaravaihdannasta varhaisrautakaudella sopii varsin hyvin yhteen sen kanssa, millaiseksi esihistoriallinen tavaravaihdanta on teoreettisesti suuntautuneessa arkeologiassa 1970-luvulta lähtien yleensä oletettu. Esimerkiksi Marshall Sahlinsin antropologisessa klassikossa *Stone Age Economics* (1972) esitetty kuvaus *tasapainoisen vastavuoroisuuden* (balanced reciprocity) hallitsemasta tavaravaihdannasta olisi helppo yhdistää Salon tulkintaan. Tällaisessa tilanteessa tavaraa vaihdetaan vakiintuneiden kumppaneiden kesken ennalta sovittujen ja kiinteiden vaihtoarvojen perusteella (Sahlins 1972: 194, 195, 220 - 230).

Salon olettamien ammattikauppiaiden ilmaantuminen tulkintaan kuitenkin mutkistaa tilannetta huomattavasti. "Ammattikauppias" on käsitteenä hankala siihen liittyvien voimakkaiden modernististen assosiaatioiden vuoksi. Sosiaalisten eliittiryhmien välille saattoi syntyä vakiintuneita tavaravaihdantasuhteita pitkienkin välimatkojen taakse. Ylellisten "prestiisiesineiden" ohella myös tavanomaisemmat metalliarte-

faktit saattoivat kulkeutua niiden kautta. Metalliesineitä välittämällä, lahjoittamalla ja vaihtamalla paikalliset eliitit saattoivat kartuttaa omaa statustaan ja integroida kotialueidensa väestöä vaihdanta- ja vuorovaikutusverkoiksi, joissa eliiteillä itsellään oli johtava asema. Mikäli pitkien välimatkojen yli tapahtuvaan tavaravaihdantaan ei kuitenkaan liittynyt vakiintunutta ja luottamuksellista suhdetta osapuolten välillä, tavaravaihdantaa määrittäväksi periaatteeksi saattoi muodostua *negatiivinen vastavuoroisuus* eli oman edun kasvattamisen toisen kustannuksella - jopa petosta tai varkautta käyttäen (Sahlins 1972: 195, 196; ks. myös Lavento 2001: 174). Toisaalta ammattikauppiainkin oli vieraalla alueella taattava turvallisuutensa, mikä luultavasti edellytti kättä pidemmän mukaan ottamista, mutta ennen kaikkea jonkinlaisten sopimusten ja kumppanuussuhteiden luomista ja kunnioittamista paikallisväestön kanssa (Pihlman 2003: 27). Useita erilaisia periaatteita noudattavia vaihdantajärjestelmiä saattoi olla toiminnassa rinnakkain. Vaihdannan osapuolilla saattoi jopa olla toisistaan poikkeavat käsitykset vaihtotapahtuman luonteesta ja normeista.

Tavaravaihdanta oli siis kaikesta päätellen tärkeä osa roomalaisaikaisten rannikkoyhteisöjen identiteettien ja elämäntavan ylläpitämistä. Priit Ligi on katsonut, että ekslusiivisten statusesineiden hankinnan ja välittämisen verkostot ("prestiisiesine-ekonomia") olisivat vähitellen johtaneet Viron alueella jopa pieniksi "valtioksi" määriteltävien sosiopoliittisten muodostumien syntyyn (Ligi 1995: 223, 224)¹⁶. Moneen suuntaan venytetyn ja paukuttetun valtiokäsitteen käyttö tuntuu roomalaista rautakautta ja Suomenlahden maailmaa ajateltaessa hieman mahtipontiselta. Pölyisten yhteiskuntatyyppologioiden tuulettamisen

sijasta olennaista on kuitenkin se suuri merkitys, joka tässäkin tulkinnassa on annettu tavaravaihdannalle. Sosiaalinen järjestelmä (erilaiset vakiintuneet vuorovaikutuksen, hallinnan ja riippuvuuden horisontaaliset ja vertikaaliset suhteet) oli roomalaisella rautakaudella luultavasti hyvin pitkälle yhtä kuin tavaravaihdantajärjestelmä.

Suomen alueen rannikkoyhteisöjen asema tällaisten verkostojen osina on tietenkin hyvin kiinnostava. Ne olivat perifeerisiä (mutta eivät välttämättä passiivisia) suhteessa niihin laajempiin itämerellisiin verkostoihin, joihin integroitumista löytöaineisto osoittaa. Samalla ne olivat ainakin potentiaalisessa välittäjän asemassa Itämeren ja sisämaassa asuvien yhteisöjen välillä. Lisäksi erilaisten rannikkoyhteisöjen oli määriteltävä myös keskinäiset suhteensa. Vähälukuisen, harvan, hajautuneen ja omavaraisen asutuksen keskuuteen tuskin kehittyi voimakkaita poliittisia ja sotilaallisia keskuksia. Ryhmät ja yksilöt olivat kuitenkin verkostoituneet toistensa kanssa, erilaiset innovaatiot ja vaikutteet etenivät niin hyvässä kuin pahassakin eikä kavala maailma enää ehkä ollutkaan niin kaukana.

Kaikki tämä puhe tavaravaihdannasta uhkaa viedä kirjoittajan reduktionistiseen tulkintaan, jossa ulkoiset kontaktit eri muodoissaan nähdään lähes kaiken kulttuurisen ja sosiaalisen muutoksen moottorina. Tämä tietenkin huutaa vastapainokseen tulkintaa, joka kiinnittää huomionsa paikalliseen/alueelliseen jatkuvuuteen ja paikallisten yhteisöjen sisältä päin kehkeytyviin prosesseihin. Yksi osa tätä kysymystä on se, miten ulkopuolelta hankitut metalliesineet arvoitettiin autonomisesti. Tämän lisäksi eri ihmisryhmien välisiin dominanssi- tai vastavuoroisuussuhteisiin saattoivat

kietoutua myös kysymykset ravinnon-tuotannosta, puolisonhankinnasta ja muiden perustavanlaatuisten toimeentuloedellytysten ongelmista. Tämä kuitenkin avaa kysymyskenttiä, jotka ovat aivan liian laajoja edes pinnallisesti kosketeltaviksi tässä yhteydessä.

Kulttuurikohtaamisia

Unto Salo on kirjoittanut kulttuuri-kontaktien dualismista, jota vanhemman roomalaisen rautakauden kalmistot Suomen rannikkoalueilla heijastivat (Salo 1968: 204 - 210). Veikseliläisiin, skandinaavisiin ja keskieurooppalaisiin (jos niin halutaan sanoa, "germaanisisiin") kontakteihin liittyvät esinelöydöt keskittyivät voimakkaasti Kärämäen tyyppin ja Koskenhaan tyyppin kalmistoihin Varsinais-Suomessa (Untamalan tyyppin kalmistot puolestaan ovat niukkalöytöisiä). Vastaavasti tarhakalmistoalueelle tai muualle Itä-Baltiaan viittaavat löydöt keskittyivät yhtä selkeästi Uudenmaan sekä Kokemäenjoen suualueen kalmistoihin. Kulttuuriraja ei tietenkään ollut ehdoton kumpaankaan suuntaan - tämän osoittavat myös Kärämäen naisenhaudat - mutta kvantitatiivinen ero kulttuuriyhteyksien suuntautumisessa on kuitenkin hyvin selkeä. Asehautauksissa tämä ilmenee Salon määrittelemässä "germaanisessa" aseistuksessa (täydellisenä miekan, kilvenkupuran ja keihäänkärjen yhdistelmä), joka eroaa tarhakalmistojen "suomalais-balttilaisesta" aseistuksesta (täydellisenä keihäänkärjen ja onsikirveen yhdistelmä) (Salo 1984a).

Esinekulttuurin ero heijasteli rannikkoyhteisöjen kiinnittymistä eri suunnilla toimiviin tavaravaihdantaverkostoihin, joihin puitteissa luultavasti siirtyi myös ihmisiä. Integroituminen eri kulttuurialueisiin ja otaksuttavasti myös

kielialueisiin vaikutti varmasti yhteisöissä esiintyviin kollektiivisiin identiteetteihin, joiden pohjalta vuorovaikutuksen suunnat toisaalta osittain määrittyivät ja rajautuivat¹⁷. Pihlmanin pohdinnat etnisistä identiteeteistä ovat luonnollisesti hyvin relevantteja tässä yhteydessä. Esihistoriallisilla toimijoilla oli minuudessaan tietenkin muitakin särmiä kuin etnisyys eikä ole varmaa, että etnisyys on kaikkialla ollut merkityksellinen tai edes olemassa oleva identiteetin muoto (esim. Wells 2001: 28, 29). Esineellisellä kulttuurilla rakennettiin myös gender- ja statusidentiteettejä sekä maailman hahmottamisen ja maailmaan suuntautumisen perustapoja. Tällöin voi kysyä, heijasteliko esineellisen kulttuurin maantieteellinen jakautuminen tietoista *etnisyyttä* vaiko vakiintuneiden sosiaalisten verkostojen puitteissa muodostuvia symbolijärjestelmiä sekä ei-diskursiivisia, hiljaisuudessa sisäistettyjä sosiaalisen ja kulttuurisen orientaation muotoja ja rutiininomaisia toimintakäytäntöjä (ks. esim. Johannensen 2004). Edellä yritin kuitenkin argumentoida sen puolesta, että B-periodin kulttuurinen ja sosiaalinen murros oli myös diskursiivinen, reflektoitu ja suunniteltu tapahtuma. Nopeasti muuttuneessa ja heterogeenisessä sosiokulttuurisessa ympäristössä identiteetit ja sosiaaliset suhteet kyseenalaistuvat, mikä edellytti tietoista ponnisteluja niiden vakiinnuttamiseksi. Sisältyikö oletettuun identiteettiinprojektiin myös etnisen identiteetin määrittäminen?

Erilaisia habituusia kehoissaan (ja kieliä puheessaan) kantavien ihmisten kohtaaminen saattoi herättää tuntemuksia substantiaalisesta erosta ja vieraudesta - ja siten motivoida etnisten identiteettien synnyttämisen (ks. Jones 1997). Roomalaisen rautakauden muutokset Itämeren maailmassa saattoivat olla myös

etnisyyden muutoksia. Emme kuitenkaan voi lähtökohtaisesti olettaa, että jokin tietty esineellisen kulttuurin elementti olisi jossakin tietyssä tilanteessa objektivoitu etnisyyden hahmottamisen ja ilmaisemisen välineeksi. Tästä syystä olisin taipuvainen yhtymään Pihlmanin aiemmin mainittuun käsitykseen, jonka mukaan itäbalttilaisen koruston esiintyminen joissakin Kärämäen naisenhaudoissa ei välttämättä kerro näiden vainajien etnisyydestä tai alkuperästä. Se voi kertoa myös jostakin muusta.

Tässä yhteydessä en kuitenkaan halua viedä omaa tulkintaani seuraavaa toteamusta pidemmälle: Salon hyvin perusteiden hahmottama kulttuuridualismi tarjosi ainakin *edellytyksiä* etnisten identiteettien synnylle, voimistumiselle tai muuntumiselle Suomen rannikoilla (ja miksei sisämaassakin) vanhemmalla roomalaisajalla. Lukija huomaa, että en yritä antaa näille identiteeteille nimiä - en varsinkaan sellaisia nimiä kuin "germaanisuus", "kantasuomalaisuus" tai "saamelaisuus". Niin relevantteja kuin nämä tai samantapaiset käsitteet ilmeisesti ovatkin kielitieteen rekonstruktioissa, niiden suoraviivainen yhdistäminen arkeologisen tutkimustradition konstruktoimiin kulttuurialueisiin tai -vyöhykkeisiin tuntuu liialliselta asioiden yksinkertaistamiselta. Kulttuurialueet eivät välttämättä olleet kielellisesti (tai muutenkaan) homogeenisiä tai stabiileja, eikä kaksikielisyys ehkä ollut tavaranvaihdantaan tiiviisti integroituneiden ryhmien parissa kovinkaan poikkeuksellista.

Jälkikirjoitus - eli mitä sitten tapahtui?

Veikselin "meripihkatien" tavaranvaihdantaa häiritsti 100-luvun jälkipuolella markomannisota, joka raivosi rooma-

laisten ja Tonavan alueen germaanien muodostaman liittokunnan välillä vuosina 166 - 180¹⁸ (esim. Lund Hansen 1987: 169 - 173). Markomannisota on hahmotettu laajemminkin jonkinlaiseksi vedenjakajaksi Rooman sekä Keski- ja Pohjois-Euroopan barbaarien suhteissa (esim. Wells 1999: 189 - 191, 234, 244). Unto Salon arvelun mukaan Veikselin reitin näivettyminen vaikutti siihen, että vanhemman roomalaisajan loppuun ja nuoremman alkuun näyttää Lounais-Suomessa osuvan sangen niukka- löytöinen vaihe (Salo 1968: 240; 1984b: 233). Stressihypoteesin pohjalta voitaisiin esineellisen hautaamisen tilapäiselle harvinaistumiselle tietysti kehitellä hyvin toisenlaisia selityksiä. Niukka- löytöisen vaiheen ajallinen yhteys markomannisotaan ei kuitenkaan ole välttämättä sattumaa. Tapahtumat kaukana Keski-Euroopassa eivät varmaankaan suistaneet Suomen rannikkojen yhteisöjä syvään kaaokseen. Täkäläisten väestöjen ravinnontuotantoa ja muuta perustoimeentuloa kaukomaiden sodat eivät hetkauttaneet millään lailla. Häiriöt tavaravaihdannassa, kuten esimerkiksi pronssin saatavuudessa, saattoivat kuitenkin vaikuttaa eliittien asemaan ja niiden noudattamiin hautauskäytäntöihin - ja näivettää muitakin keskeisiä instituutioita, joiden yhteydessä "prestiisiesineitä" oli tarvittu.

Niin tai näin, typologisten ajoitusten perusteella esineellinen hautaaminen elpyi 200-luvun lähestyessä loppuaan. Laitilan Soukaisten kuuluisa "juomasarviröykkiö"¹⁹ on yksi lounaissuomalainen esimerkki ilmiöstä, joka lyö leimansa myös nuoremman roomalaisajan skandinaavisiin aineistoihin: tällöin ilmaantuu uusi, erittäin rikkaasti varusteltujen hautausten ryhmä (esim. Nicklasson 1997: 173; Wikborg 1998: 51). Se on kuitenkin toinen tarina, kuten sa-

nonta kuuluu, ja käsittelen sitä toisessa yhteydessä.

Kuten edeltävästä tekstistä on uskoakseni käynyt ilmi, asehautausten suuri määrä on Varsinais-Suomen itäskandinaavistyyppisissä kalmistoissa huomiota herättävä piirre. Tähän voidaan yhdistää myös aselöydöt joissakin Uudemaan ja Kokemäenjoen suualueen kalmistoissa kuten myös Vähäkyrön Pajunperkiönmäen kalmistossa Etelä-Pohjanmaalla. Viron alueen tarhakalmistoista aselöydöt puuttuvat lähes täysin. Priit Ligi onkin arvellut, että tarhat olivat tavaravaihdantaan suuntautuneen eliitin käyttämä hautamuoto. Aseiden puuttuminen tarhoista voi viitata pyrkimykseen ylläpitää rauhanomaiset tavaravaihdantasuhteet (Lang 1996: 472; Ligi 1995: 224). Suomen alueella aselöydöt ilmestyivät silti joihinkin tarhoihin. Aselöytöjen yleisyyden syihin liittyvät jatko pohdiskelut ovat esseen toisen osan aiheena.

Abstrakt: Ångestens och rädsrans teater i Kärsämäki I i St. Marie.

Del 1. Kärsämäki i St. Marie och Östersjövärlden

Kärsämäki gravfält i St. Marie (nuv. Åbo) har haft en kraftig influens på den romerska järnåldersbilden i Finland alltsedan 1930-talet. Från gravfältet känner man till cirka 90 säkra eller möjliga gravar. Gravarna utgörs främst av individuella brandgravar, vilka ofta har en stenpackning. I vissa fall har man använt en urna i keramik, i andra fall en urna tätad med harts. Gravfältet omfattar också ett par dubbelgravar och skelettgravar. Gravarna innehåller ofta metallföremål. Endast från äldre järnålder finns det 13 vapengravar. Enligt Unto Salo finns gravfältets främsta motsvarigheter i Östergötland och Uppland men ur fyndmaterialet kan man också utläsa kontakter till Wielbark - kulturen.

I Egentliga Finland finns det ytterligare gravfält som påminner om Kärsämäki. Det mest kända gravfältet är Sonkkila i Letala där man har funnit bl.a. fem vapengravar samt en romersk vinskopa.

Gravtypens tillkomst i Egentliga Finland kan anknyttas till den uppblomstrande varuhandeln i Östersjötrakten under det första århundradet e. Kr. Den kan förknippas med en mindre immigration eller med ett tillvägnande av en ny maktädiskurs inom den lokala populationen.

¹ Maarian (Turku) Kärsämäen ja Saramäen ohella Kaarinan (Turku) Nummi?, Liedon Vanhalinnan Aittämäki, Liedon Pahkan Pahämäki?, Mynämäen Mynänummi, Mynämäen Tursunperä, Mynämäen Keijainen? ja Laitilan Sonkkilan Myllymäki (Salo 1968: 193; 1995; Lähdesmäki 1995). Oiva Keskitalo rinnasti Kärsämäen tyyppin poltto- ja ruumishautoihin (“maanalaiset yksilöhaudat”) myös Sauvon Junnolan kalmiston nuorempaan roomalaiseen rautakautteen ajoittuvat luukuoppahaudan ja kiveyksen, joka ilmeisesti peitti ruumishautaa (Keskitalo 1979: 43, 47, 138, 139). Viimeisimpänä löytönä joukkoon voi ehkä mahdollistaa myös Salon Meriniitynpuiston 1 - 2 palokuoppaa, jotka löydettiin polttokenttäkalmistomaisen kiveyksen yhteydestä (Pesonen & Lahti 2005). Roomalaiseen rautakautteen ajoittuva palokuoppahauta tunnetaan myös Laitilan Savemäestä (Pihlman 1985). Jälkimmäinen kalmisto on kuitenkin yhdistetty ns. Koskenhaan tyyppiin.

² A-periodi on tietysti esiroomalainen rautakausi ja C-periodi nuorempi roomalainen rautakausi. Nämäkin vaiheet on jaettu alaperiodeihin (A1 - A3 sekä C1 - C3). Perinteikkäät periodinimitykset ovat yleisesti käytössä skandinaavisessa ja saksankielisessä tutkimuksessa, mutta lienevät vieraita osalle suomalaista lukijakuntaa.

³ Tunnettujen kalmistojen pukumäärän perusteella Kalannin alueen asukasluku 400-luvulla on arvioitu vähintään 30 - 50 hengeksi, mahdollisesti yli sadaksi (Nal linmaa-Luoto 1999: 64). Anna-Liisa Hirviluoto puolestaan on samoin perustein arvioinut Uskelanjokilaakson asukasmääräksi 300-luvulla jKr. 75 - 80 henkeä (Hirviluoto 1992: 137). Tällöin koko Varsinais-Suomessa olisi olletikin voinut asua vanhemmalla roomalaisajalla vain muutamia satoja ihmisiä, mikä kieltämättä tuntuu omituisen pie-

neltä määrältä jopa varhaisrautakauden oloihin. Sirkku Pihlmanin mukaan arkeologisesti tunnistettavien varhaisrautakautisten kalmistojen lukumäärä onkin Lounais-Suomessa niin pieni, ettei voida olettaa niiden edustavan levin-täalueensa asutusta kokonaisuudessaan (Pihlman 2004: 60). Vertailun vuoksi voidaan todeta, että Viron alueen asukasluvuksi vuoden 100 jKr. tienoilla on arvioitu noin 13 000, vuoden 400 jKr. tienoilla noin 20 000 (Lang & Ligi 1991: Joon. 11). Ligi tosin on myöhemmässä yhteydessä esittänyt huomattavasti korkeamman arvion ja kirjoittanut vähintään 30 000 - 40 000 asukkaasta Viron alueella roomalaisella rautakaudella (Ligi 1995: 221, 222).

Langin ja Ligin laskelma vuodelta 1991 perustuu takautuvasti sovellettuuihin 1200-luvun verokirjatietoihin ja oletuk-siin väestön vaihtelevasta kasvunopeudesta rautakauden eri vaiheissa. Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander puolestaan on hypoteesinomaisesti laskenut 1500-luvun asiakirjalähteiden perusteella, että Suomen alueen asukasluku olisi vuoden 400 tienoilla ollut noin 6 000 - 10 000 (Lehtosalo-Hilander 1984: 274): iso osa tästä olisi kaiketi asunut Varsinais-Suomessa. Lehtosalo-Hilander on las-kelmassaan lähtenyt siitä, että viikinkiajalle postuloitu kolmen promillen vuotuinen väestönkasvu (joka esiintyy myös Langin ja Ligin laskelmassa) pätee myös keskisen rautakauden ja vieläpä keskiajankin osalta. Tämä tietenkin on vastoin monissa kotimaisissa asutus-historiallisissa tutkimuksissa esiinty-nyttä teesiä erittäin hitaasta rauta-kautisesta väestönkasvusta ja varhaiskeskiajan väestöräjähdyksestä (mitä teesiä Pihlman 2004 on hyvin perustein kritisoinut). Virolaistutkijoiden laskelmassa väestön kasvunopeus on skandinaaviseen tutki-mukseen viitaten oletettu varhais- ja keski-rautakauden osalta huomattavasti viikinki-aikaista alhaisem-maksi (1 - 2 promillea vuodessa). Mikäli samaa periaatetta sovellettaisiin Suomeen (mikä tietysti olisi täysin spe-kulatiivista), viikinki-aikaa edeltävän rautakauden väkiluvuista saataisiin luon-nollisesti vielä huomattavasti korkeammat arviot kuin Lehtosalo-Hilander on laskenut. Suomen alueen väestölaskelmissa ongel-maksi muodostuu myös rautakautinen

pyyntiväestö, jonka lukumäärää ei ehkä voi takautuvasti johtaa historiallisen ajan viijeleväät asutusta koskevista tiedoista.

Joka tapauksessa Lehtosalo-Hilander näyttää ajattelevan, että arkeologisesti tunnettu- jen viikinkiajan hautausten lukumäärä on hyvin pieni ("vain puoli prosenttia") hänen arvioimaansa väkilukuun (50 000 - 85 000) nähden (Lehtosalo-Hilander 1984: 338). Selitys epä-suhtaan ei mielestäni ole siinä, että Lehtosalo-Hilander olisi radikaalisti yli- arvioinut väkiluvun. Kyse voi hyvinkin olla siitä, että vain osaan rautakautisista asutus- yksiköistä liittyi arkeologisesti havaittava kalmisto (Pihlman 2003, 2004) ja/tai vain osa asutusyksikön vainajista sai (poltto)- kalmistossa arkeologisesti havaittavan hautauksen (Hietala 2003). Varhaisrauta- kauden osalta myös Unto Salo yhtyy näihin käsityksiin (Salo 1984b: 200). Samantapaisia näkökulmia on omaksuttu monissa tuoreissa asutushistoriallisissa analyyseissä myös Suomen lähialueilla (esim. Göthberg 2000; Lang 1996; Skre 1996).

⁴ Metalliesinelöytöjen perusteella selkeästi ajoitettavat rökkiöhaudat ilmaantuvat Varsinais-Suomessa aineistoon nuoremmalla roomalaisajalla (esim. Laitilan Soukainen, Kalannin Varhelan Aitankallio, Nousiaisten Palo, Salon Isokylä), mutta hautamuotona rökkiöt ovat tietysti vanhempi ilmiö.

⁵ Uusien hautaustapojen aiheuttama metalli- esinelöytöjen lukumäärän voimakas kasvu varsinkin B2-periodilla johdattaa luonnos- taan tutkijoiden ajatukset dynaamiseen muutokseen - joko taloudellisen kasvun tai sitten levottoman kriisivaiheen muodossa. Tällöin voi käydä niinkin, että aktiivisen roomalaisajan vastakohtana esiroomalainen rautakausi hahmotetaan negatiivisella staattisuuden ja passiivisuuden käsitteis- töllä. Todellisuudessa mikään ei kuitenkaan taida kertoa, että ajanlaskun alkua edeltävät vuosisadat olisivat olleet sen enempää staattisia kuin passiivisiakaan.

⁶ Rivistö näyttää muodostavan suoran kul- man pienemmän, kolme tai neljää

löydötöntä ja kiveyksetöntä saviurnahau- taan käsittävän rivistön tai rykelmän kanssa. Jälkimmäistä rivistöä ehkä jatkaa neljä ajoittamatonta ja käyttötarkoitukseltaan määrittelemätöntä kiveystä, joista yksi ko- kinsa puolesta saattaa olla polttohauta, muut ruumishautoja. Tämän luode- kaakkosuuntaisen "rivistön" itäpuolella si- jaitti halkaisijaltaan noin 5-metrinen pyöreä kiveys, jonka keskeltä löytyi kaksi polt- tohautausta. Kaivauksia johtanut Helmer Salmo tulkitsee kiveyksen rautakautisen tai mahdollisesti kivikautisen rakennuksen pohjaksi, jonka keskelle myöhemmät haura- kuopat osuivat (Salmo 1953). Toisaalta pyö- reitä kiveyksiä esiintyy runsaasti Ruotsin alueen varhaisrautakautisten kalmistojen yhteydessä ja Kärämäen kiveystä onkin verrattu niihin (Salo 1968: 193, 196; Keski- talo 1979: 139). Maanalainen kiveys oli myös Laitilan Sonkkilan kalmistossa.

⁷ Hautauurna käytetty astiatyyppi (savi- urna, vakkaurna, jäljettämiin maatonut) tai astian puuttuminen eivät korreloi kovin selkeästi muun hautalöydöstön tai haudan spatiaalisen sijoittumisen kanssa - muutoin kuin että palokuopat painottuvat aseha- utauksiin. Toisin sanoen urnatyyppin valin- taan tai urnattomuutta hautauksen yhtey- dessä ohjannut periaate tai periaatteet eivät olleet selvästi osoitettavassa yhteydessä haura- antimien tai hautapaikan valintaan. Kärämäessä keramiikkaurnan sisälsi 11 niistä kuudestakymmenestä roomalaisen rautakauden polttohaudasta, joista tietoja on saatavilla (Salo 1968: 53). Keramiikkaurnaa ei tietenkään voinut varta vasten valmistaa talvi- tai syyskauden aikana järjestettävää haurausta varten. Ei kuitenkaan ole miten- kään välttämätöntä olettaa, että selitys eri- laisten astioiden esiintymiselle eri ha- utauksissa olisi todellisuudessa ollut näin "maanläheinen". Norjalainen Terje Oesti- gaard (2000) on esittänyt omaperäisen ja aja- tuksia herättävän tulkinnan urnahau- tausten symboliikasta.

⁸ Rikkaasti varusteltujen ruumishautaus-ten ryhmä havaitaan kuitenkin Suomessakin nuoremmalla roomalaisajalla (Salo 2003: 46, 47).

⁹ Myöhemmässä yhteydessä Salo on kuitenkin kirjoittanut Varsinais-Suomen ja Etelä-Pohjanmaan roomalaisen rautakauden yhteiskuntien päällikkövaltaisuudesta ja käyttänyt päällikkökunnan käsitettä (Salo 1984b: 247).

¹⁰ Tutkimusta ei ole julkaistu ja sen tekijä on sittemmin siirtynyt ulkomaille. Työ näyttääkin vaipuneen unohtuiksi: Torsten Edgren väittää huolellisessa kuvauksessaan Kärämäen kalmistosta, ettei ”lähempää” osteologista analyysiä ole tehty (Edgren 1993a: 165). Myöskään Pesonen ja Lahti (2005) eivät ole asiasta tietoisia.

¹¹ Lahtiperä (1974) on tehnyt analyysin myös Laitilan Sonkkilan kalmistosta. Siellä tulokset olivat samansuuntaisia kuin Kärämäessä. Kalmiston viidessä asehaudassa oli adultus- tai maturus-ikäryhmiin kuuluvia miehiä. Osteologin toteamat neljä kaksoishautausta olivat Sonkkilassa aseettomia, mutta ainakin kolmessa niistä toinen vainaja oli mies. Ainoa tässä kalmistossa määritetty (epävarma) naispuolinen vainaja sisältyi kaksoishautaukseen (Lahtiperä 1974: 44).

¹² Unto Salo on todennut migraatiotulkinnan puolustukseksi, että hautaustavat eivät ole kauppatavaraa, vaan ”perustuvat yhteisön keskeisiin arvoihin ja uskomuksiin” (Salo 2003: 44). Christopher Gosdenin mukaan rituaalit tosin olivat ”kauppatavaraa” joidenkin Papua-Uusi-Guinean alkuperäisyhteisöjen keskuudessa (Gosden 2004: 93, 96). Viikastuneen tavaravaihdannan ja sosiaalisten muutosten leimaamisessa oloissa ei tunnu epätodennäköiseltä, että Itämeren alueen yhteisöjen keskuudessa määriteltiin uudelleen myös identiteettejä, sosiaalisia hierarkioita ja ideologioita - siis yhteisöjen keskeisiä arvoja ja uskomuksia. Tämä saattoi johtaa myös uusien identiteettiä määrittävien rituaalikäytäntöjen ja esinemuotojen omaksumiseen, ehkä jopa ”ostamiseen”.

¹³ Nuorempaan roomalaiseen rautakauteen ajoittuvia löytöjä Itä-Göötanmaalta sen sijaan on (Lund Hansen 1987; Nicklasson 1997: 139).

¹⁴ Jo Aarne Äyräpää (1927) ja A. M. Tallgren (1931) korostivat turkisten hankinnan suurta asutushistoriallista merkitystä varhaisrautakauden yhteydessä.

¹⁵ Suomen alueen asukkaat olisivat vaihtaneet metalleja turkiksiin ja muihin erätuotteisiin, kuten ikäkulku mutta yhä pätevä vakioselitys sanoo (esim. Pihlman 1987: 30, 31). Joissakin teksteissä on ohimennen viitattu myös orjakaupan mahdollisuuteen (Ligi 1995: 221, 223). Orjakauppa tuskin on ajatuksena mahdoton, mutta suunnattoman suurta merkitystä sille ei ainakaan Suomen alueella mielellään antaisi. Olisiko orjien väkivaltainen vangitseminen ja kuljettaminen ollut kovinkaan helppoa erittäin harvan, ehkä vaikeasti löydettävänkin asutuksen ja runsaasti pakomahdollisuuksia tarjoavien pitkien välimatkojen hallitsemassa ympäristössä? Myöskään rannikkoyhteisöjen sotilaallinen ylivoima metsästysaseiden käyttöön tottuneen ja paikallistuntemuksen etua nauttivan sisämaaväestön suhteen ei tunnu itsestään selvältä. Paikalliset eliitit tosin saattoivat tietysti käyttää vaihto-objekteina myös omien yhteisöjensä kovaosaisia jäseniä. Tällöinkin jää silti voimaan Jaakko Masosen kysymys ”miksi vähäväkinen maatalousyhteisö olisi ryhtynyt kauppitelemaan muualle arvokkainta pääomaansa eli työvoimaa?” (Masonen 1989: 127). Mutta kukaties yhteisön ulkopuolelta hankittavien prestiisiesineiden symbolinen ja sosiaalinen arvo ohitti välillä jopa elintärkeille maatalouden tuotantovälineille annettun arvon. Etnografinen aineisto vihjaisee sitä paitsi, että varhaiskantaisten yhteisöjen elämää leimasi toisinaan työvoimapulan sijasta työvoimaresurssien vajaakäyttö ja suhteellinen joutilaisuus (Sahlins 1972: 51 - 69). Jääköön tässä yhteydessä tarkemmin pohtimatta, olisiko tämä pitänyt paikkansa myös roomalaisen rautakauden Lounais-Suomessa.

¹⁶ Priit Ligin tulkinnan mukaan tarhakalmistojen omaksuminen Suomenlahden pohjoispuolelle signaloi yhteenkuuluvuutta Viron alueella kehittyneiden poliittisten muodostumien ja tavaravaihdantaverkostojen kanssa (Ligi 1995: 224).

¹⁷ Priit Ligi tulkitisi myös, että tavaravaihdannan hiipuminen keskisellä rautakaudella olisi johtanut yhteiskunnalliseen hajaantumisprosessiin (Ligi 1995: 245). Jukka Luoto on esittänyt Lounais-Suomen osalta samantapaisen hypoteesin, joka tosin operoi asutushistoriallisilla eikä poliittiseen järjestäytymiseen liittyvillä käsitteillä: yhteisöjä koossa pitäneen tavaravaihdannan kuihtuminen olisi aiheuttanut asutuksen hajaantumisen, mikä näkyisi kalmistojen leviämisenä sisämaan suuntaan mm. Aurajokilaaksossa (Luoto 1984: 169). Arkeologisesti tunnistettavien kalmistojen suhde asutukseen ja tavaravaihdannan vaikutukset sekä sen muutokset keskiseen rautakauteen siirryttäessä ansaitsisivat kuitenkin omat pohdintansa.

¹⁸ Hollywoodin ystäviä ilahdutetaan sillä tiedolla, että Ridley Scottin ohjaaman väkivaltaisen pullisteluspektaakkelin Gladiaattori alkukohtaukset sijoittuvat markomannisodan loppuvaiheisiin.

¹⁹ Ella Kivikoski (1954) ajoitti Soukaisten röykkiön 300-luvun keskivaiheille. Oiva Keskitalo ilmoitti kuitenkin ajoitukseksi 200-luvun (Keskitalo 1979: 78). Myös tanskalainen Jørgen Ilkjær ajoittaa Soukaisten löydöt C2-periodille (Ilkjær 1990: 383), mikä skandinaavisessa absoluuttikronologiassa tarkoittaa noin vuosia 250/260 - 310/320.

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

- Hietala, Elsa 2003: *Lieto, Sauvala, Ylipää - polttokenttäkalmiston tutkimushistoriasta uusiin tulkintoihin?* Pro gradu -työ. Turun yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos / arkeologian oppiaine.
- Lahtiperä, Pirjo 1973: *Maarian Kärsämäen kalmiston luuanalyysi.* Laudatur-työ. Turun yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos / arkeologian oppiaine.
- Salo, Unto 1961b: *Maarian Kärsämäen kalmisto.* Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos / arkeologian oppiaine.

Kirjallisuus

- Ambrosiani, Björn 1964: *Fornlämningar och bebyggelse. Studier i Attundalands och Södertörns förhistoria.* Uppsala.
- Andersson, Kent 1997: *Handel. Andersson, Kent & Herschend, Frands: Germanerna och Rom.* Occasional Papers in Archaeology 13. Uppsala, 49 - 76.
- Andersson, Kent 1998: *Rik eller fattig - medveten eller omedveten? Kvinnan i Uppland och Västmanland under romersk järnålder.* Andersson, Kent (toim.): *Suionum hinc civitates. Nya undersökningar kring norra Mälardalens äldre järnålder.* Occasional Papers in Archaeology 19. Uppsala, 59 - 94.
- Bazelmans, Jos 2000: *Beyond power. Ceremonial exchange in Beowulf.* Theuws, Frans & Nelson, Janet L. (toim.): *Rituals of Power from Late Antiquity to the Early Middle Ages.* The Transformation of the Roman World, Volume 8. Leiden, 311 - 376.
- Bierbrauer, Volker 1992: *Die Goten vom 1.-7. Jahrhundert n.Chr.: Siedelgebiete und Wanderbewegungen aufgrund archäologischer Quellen.* Straume, Eldrid & Skar, Ellen (toim.): *Peregrinatio Gothica III. Fredrikstad, Norway, 1991.* Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Nr. 14. Oslo, 9 - 44.
- Blanton, Richard E. 1995: *The Cultural Foundations of Inequality in Households.* Price, Douglas M. & Feinman, Gary M. (toim.): *Foundations of Social Inequality.* New York / London, 105 - 128.
- Burns, Thomas 2003: *Rome and the Barbarians 100 B.C - A.D. 400.* Baltimore.
- Carpelan, Christian 1980: *Contacts in the Northern Baltic Region as shown by ceramics.* *Fenno-ugri et slavi 1978.* Helsingin yliopiston arkeologian laitos. Moniste n:o 22: 188 - 199.
- Cassel, Kerstin 1998: *Från grav til gård. Romersk järnåldern på Gotland.* Stockholm Studies in Archaeology 16.

- Chapman, John 2000: *Fragmentation in Archaeology. People, places and broken objects in the prehistory of South-Eastern Europe*. London / New York.
- Cunliffe, Barry 1988: *Greeks, Romans & Barbarians. Spheres of Interaction*. London.
- Edgren, Torsten 1993a: Den förhistoriska tiden. Norrback, Märtha (toim.): *Finlands historia 1*. Esbo, 9 - 270.
- Edgren, Torsten 1993b: Lavansaaren Suursuonmäen rökkiöhaudat. *Suomen Museo* 1992: 5 - 20.
- Godlowski, Kazimierz 1992: Germanische Wanderungen im 3. Jh. v.Chr. 6. Jh. n.Chr und ihre Widerspiegelung in den historischen und archäologischen Quellen. Straume, Eldrid & Skar, Ellen (toim.): *Peregrinatio Gothica III. Fredrikstad, Norway, 1991*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Nr. 14. Oslo, 3 - 76.
- Gosden, Christopher 1994: *Social Being and Time*. London.
- Gosden, Christopher 1999: *Anthropology and Archaeology: A Changing Relationship*. London
- Gosden, Christopher 2004: *Archaeology and Colonialism. Cultural Contact from 5000 BC to the Present*. Cambridge.
- Göthberg, Hans 2000: *Bebyggelse in förändring. Uppland från slutet av yngre bronsålder till tidig medeltid*. Occasional Papers in Archaeology 25. Uppsala.
- Haimila, Miikka 2005: Kollektiivisuus, hautaaminen ja polttokenttäkalmisto. Pesonen, Petro & Mökkönen, Teemu (toim.): *Arkeologipäivät 2004. Muinaijännösten tutkimuksen ja suojelun yhteensovittaminen. Uutta rautakauden tutkimuksesta*. Hamina, 87 - 90.
- Halsall, Guy 1995: *The Merovingian Region of Metz*. Cambridge.
- Hansen, Lars Ivar & Olsen, Bjørnar 2004: *Samenes historie fram til 1750*. Oslo.
- Hedeager, Lotte 1992: *Iron-Age Societies. From Tribe to State in Northern Europe 500 BC to AD 700*. Oxford. (Tansk. alkuteos *Fra Stamme til Stat*. Aarhus 1990).
- Hirviluoto, Anna-Liisa 1992: *Salon esihistoria*. Salo.
- Ilkjær, Jørgen 1990: *Illerup ådal 1. Die Lanzen und Speere. Textband*. Jutland Archaeological Society Publications. XXV:1. 1990. Aarhus.
- Johannensen, Jörgen M. 2004: Operational Ethnicity. Serial Practice and Materiality. Fahlander, Fredrik & Oestigaard, Terje (toim.): *Material Culture and Other Things. Post-disciplinary Studies in the 21st Century*. Gotarc, Series C, No 61. Gothenburg, 161 - 184.
- Jones, Sian 1997: *Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present*. London.
- Kaliff, Anders 2001: *Gothic Connections. Contacts between eastern Scandinavia and the southern Baltic coast 1000 BC - 500 AD*. Occasional Papers in Archaeology 26. Uppsala.
- Keskitalo, Oiva 1979: *Suomen nuoremman roomalaisen rautakauden löydöt*. Helsingin yliopiston arkeologian laitos. Moniste n:o 20.
- Kivikoski, Ella 1939: *Die Eisenzeit in Auralflussgebiet*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XLIII. Helsinki.
- Kivikoski, Ella 1954: Skandinavischen in der Römischen Eisenzeit Finnlands. *Acta archaeologica* vol. XXV: 151 - 170.
- Kivikoski, Ella 1961: *Suomen esihistoria*. Suomen historia I. Porvoo.
- Kivikoski, Ella 1966: *Suomen kiinteät muinaijännökset*. Tietolipas 43. Helsinki.
- Kivikoski, Ella 1969: *Esihistoria. Laitilan historia I*. Laitila.
- Kivikoski, Ella 1971: *Turun seudun esihistoria. Turun kaupungin historia. Kivikaudesta vuoteen 1366*. Turku, 1 - 114.
- Kristiansen, Kristian 1999: The emergency of warrior aristocracies in later European prehistory and their long term history. Carman, John & Harding, Anthony (toim.): *Ancient Warfare. Archaeological Perspectives*.

- Stroud, 175 - 190.
- Korkeakoski-Väisänen, Kristiina & Pihlman, Sirkku 1997: Aseiden kalistelua jähmeässä yhteisössä. *Muinaistutkija* 2/1997: 41 - 44.
- Korpela, Jukka 2004: *Viipurin linnaläänin synty*. Viipurin läänin historia 2. Jyväskylä.
- Laaksonen, Esa & Vuorinen, Juha-Matti 1987: Varhaisrautakauden jäljillä Turun Hannunniitussa. *ABOA. Turun maakuntamuseo, vuosikirja* 49 (1985): 40 - 52.
- Lahtiperä, Pirjo 1974: Laitilan Salon Sonkkilan kalmiston kymmenen haudan luuanalyysi. *Karhunhammas* 1: 39 - 55.
- Lang, Valter 1996: *Muistne Rävola 2. Muistised, kronologia ja maaviljelusliku asustus kujunemine Loode-Eestis, erit Piritä jõe alamjooksu piirkonnas*. Muinaisaja teadus 4. Tallinn.
- Lavento, Mika 2001: *Textile Ceramics in Finland and on the Karelian Isthmus. Nine Variations and Fugue on a Theme of C. F. Meinander*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 109. Helsinki.
- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1984: Keski- ja myöhäisrautakausi. Laaksonen, Eero et al. (toim.): *Suomen historia* I. Espoo, 250 - 405.
- Ligi, Priit 1995: Ühiskondlikest oludest Eesti alal hilisproksi ja rauaajal. Lang, Valter (toim.): *Eesti arheoloogia historiograafilisi ja kultuuriajaloolisi aspekti*. Muinaisaja teadus 3. Tallinn, 262 - 317.
- Lund Hansen, Ulla 1987: *Römischen Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem Freien Germanien*. København.
- Luoto, Jukka 1984: *Liedon Vanhalinnan mäkilinna*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 87. Helsinki.
- Luoto, Jukka 1995: Puolan esihistoria - osa Itämerenpiirin asutushistoriaa. *Historiallinen aikakauskirja* 3/1995: 223 - 225.
- Luoto, Jukka 1998: Baltian ja Suomen vasarakirveskulttuurien rooli itämerensuomalaisten kansojen muodostumisessa. *Muinaistutkija* 4/1998: 83 - 92.
- Lähdesmäki, Ulla 1995: An Early Roman Iron Age Urn Burial in Vanhalinna, Lieto. *Karhunhammas* 16: 77 - 82.
- Masonen, Jaakko 1989: *Hämeen Härkätie. Synty ja varhaisvaiheet. Varhainen maaliikenne arkeologisenä sekä historiallisena tutkimuskohteena*. Tiemuseon julkaisu ja 4. Helsinki.
- Meinander, C.F. 1954: *Die Kiukaikskultur*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 53. Helsinki.
- Morris, Ian 1992: *Death-ritual and Social Structure in Classical Antiquity*. Cambridge.
- Nallinmaa-Luoto, Terhi 1999: Esihistoria. *Kalannin historia*. Uusikaupunki, 17 - 144.
- Nicklasson, Pålvel 1997: *Svärdet ljuger inte. Vapenfynd från äldre järnåldern på Sveriges fastland*. Acta archaeologica lundensia series prima in 4° N 22°. Lund.
- Nilsson Stutz, Liv 2003: *Embodied Rituals and Ritualized Bodies. Tracing Ritual Practices in Late Mesolithic Burials*. Acta archaeologica lundensia No 46. Lund.
- Nowakowski, Wojciech 1996: *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt*. Veröffentlichungen des Vorgesichtlichen Seminars Marburg. Sonderband 10. Marburg-Warsawa.
- Näsman, Ulf 1991: Sea trade during the Scandinavian Iron Age: its character, commodities, and routes. Crumlin-Pedersen, Ole (toim.): *Aspects of Maritime Scandinavia AD 200 - 1200. Proceedings of the Nordic Seminar on Maritime Aspects of Archaeology, Roskilde, 13th - 15th March, 1989*. Roskilde, 11 - 22.
- Oestigaard, Terje 2000: Sacrifices of Raw, Cooked and Burnt Humans. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 33, No. 1, 2000: 41 - 58.
- Oxenstierna, Erik 1945: *Die Urheimat der*

- Goten. Stockholm.
- Parker Pearson, Michael 1999: *Death and Burial in Archaeology*. London.
- Pesonen, Petro & Lahti, Eeva 2005: Salo Meriniityn roomalaisen rautakauden kalmisto - palaneen ihmisluun tutkimusta käytännössä. Pesonen, Petro & Mökkönen, Teemu (toim.): *Arkeologipäivät 2004. Muinaisjäännösten tutkimuksen ja suojelun yhteensovittaminen. Uutta rautakauden tutkimuksesta*. Hamina, 74 - 86.
- Pihlman, Sirkku 1985: Laitila, Soukainen, Savemäki. Rautakautisen kalmiston tutkimus 1978. *Karhunhammas* 9: 58 - 71.
- Pihlman, Sirkku 1987: Turun seudun erityispiirteitä rautakaudella. Väestöllisiä erityispiirteitä vai niukkuuden ja runsauden kausia? ABOA. *Turun maakuntamuseo, vuosikirja* 49 (1985): 25 - 31.
- Pihlman, Sirkku 1990: *Suomen kansainvaellus- ja varhaismerovinkiajan aseet. Typologia, kronologia ja käyttö ryhmästrategioissa*. Iskos 10.
- Pihlman, Sirkku 1992: Problems of ethnicity relating to the Migration and Early Merovingian Periods in Finland. Lang, V. & Selirand, J. (toim.): *Cultural Heritage of the Finno-Ugrians and Slavs. Papers presented by the participants in the Soviet-Finnish archaeological symposium 10 - 16 May 1990 in Tallinn*. Tallinn, 41 - 61.
- Pihlman, Sirkku 2003: Ikivanha raja-alue vallan tukikohdaksi? Kaupungin sijainti rautakautista taustaa vasten. Seppänen, Liisa (toim.): *Kaupunkia pintaa syvemmltä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia medii aevi Finlandiae IX. Turku, 27 - 41.
- Pihlman, Sirkku 2004: Väestöräjähdyksen historiallisen ajan taitteessa? Voisiko aineistoja tulkita toisinkin? ABOA. *Turun maakuntamuseo, vuosikirja* 66 - 67 (2002 - 2003): 46 - 98.
- Purhonen, Paula 1996: Mortuary practices, religion and society. Purhonen, Paula (toim.): *Vainionmäki - A Merovingian Period Cemetery in Laitila, Finland*. Helsinki, 119 - 130.
- Raninen, Sami 2003: Itää, länttä, etelää - hajapohdintoja rautakaudesta. *Muinaistutkija* 3/2003: 13 - 28.
- Rasch, Monica 1991: Sammanfattande kommentarer och analys. Hagberg, U. E. et al. (toim.): *Ölands järnåldergravfält II*. Stockholm/Lund.
- Roeck Hansen, Birgitta & Nissinaho, Aino 1996: A Fossil Landscape in Salo, Laitila, SW Finland. *Karhunhammas* 16: 25 - 40.
- Sahlins, Marshall 1972: *Stone Age Economics*. New York. (Uusi laitos 2004, London).
- Salmo, Helmer 1931: Maarian Kärsämäen roomalaisaikainen kalmisto. *Suomen Museo* 1930: 48 - 81.
- Salmo, Helmer 1951: Pari reunahelaista kilpeä Suomesta. *Suomen Museo* 1951: 90 - 107.
- Salo, Unto 1961a: Laitilan Sonkkilan ruumishauta. *Suomen Museo* 1961: 53 - 57.
- Salo, Unto 1968: *Die frühromische Zeit in Finnland*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 67. Helsinki.
- Salo, Unto 1982: Suomen kaupunkilaitoksen syntyjuuria ja varhaisvaiheita. *Historiallista arkeologiaa*. Historiallinen Arkisto 78. Helsinki, 7 - 98.
- Salo, Unto 1984a: On the Weaponry of the Early Roman Period in Finland and neighbouring Areas. *Fenno-ugri et slavi* 1983. Iskos 4: 83 - 92.
- Salo, Unto 1984b: Pronssikausi ja rautakauden alku. Laaksonen, Eero et al. (toim.): *Suomen historia* I. Espoo, 98 - 249.
- Salo, Unto 1995: Aurajokilaakson pronssikautinen ja rautakautinen asutus - tietoja, tulkintoja, kysymyksiä. Nissinaho, Aino (toim.): *Ihmisen maisema. Kirjoituksia yhteisön ja ympäristön muutoksesta Lounais-Suomen rannikolla*. Turku, 1 - 45.
- Salo, Unto 2003: Oliko Kalanti muinaismaakunta? Kaitanen, Veijo et al. (toim.): *Muinaisen Kalanti ja sen naapurit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisu, 119 - 130.

- ra (SKS) 825. Hämeenlinna, 13 - 94.
- Saloranta, Elina 2000: Iron Age Colonization and land use in the River Vähäjoki valley of Turku (Maaria). Nissinaho, Aino (toim.): *Sites and Settlements*. Turku, 15 - 43.
- Schauman-Lönnqvist, Marianne 1992: Kontinentaler und Skandinavischen Import als Indikator sozialer Strukturen der Kaiser- und Völkerwanderungszeit in Finnland. *Prähistorische Zeitschrift* 67, Band 1992, Heft 2: 220 - 239.
- Skre, Dagfinn 1996: *Herredømmet. Bøstening og besittelse på Romerike 200 - 1350 e.Kr.* Oslo.
- Storgaard; Birger 2001: Himlingøje - Barbarian empire or Roman implantation? Storgaard, Birger (toim.): *Military Aspects of the Aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration Periods*. Publications from The National Museum Studies in Archaeology & History, Vol. 5. Copenhagen, 95 - 112.
- Taavitsainen, Jussi-Pekka 1994: Metsästys ja kaskeaminen erämailla. *Metsä ja metsänviljää*. Kalevala-seuran vuosikirja 73: 187 - 207.
- Tacitus (1976): *Germania*. Latinan kielestä käänntänyt ja lyhyesti selittänyt Tuomo Pekkanen. Helsinki.
- Tallgren, A. M. 1931: *Suomen muinaisuus*. Suomen historia I. Porvoo.
- Tallgren, A. M. 1935: "Pohjanlahdelta Uralille". Eräitä vanhemman asutushistorian kysymyksiä. *Kalevala-seuran vuosikirja* 15: 229 - 234.
- Tallgren, A. M. 1944: Maarian esihistoria. *Maarian pitäjän historia* I. Maaria, 7 - 34.
- Theuws, Frans & Alcmade, Monica 2000: A kind of mirror for men: sword depositions in Late Antique Northern Gaul. Theuws, Frans & Nelson, Janet L. (toim.): *Rituals of Power From Late Antiquity to the Early Middle Ages*. The Transformation of the Roman World, Volume 8. Leiden, 401 - 476.
- Tuovinen, Tapani 2002: *The Burial Cairns and the Landscape in the Archipelago of Åboland, SW Finland, in the Bronze Age and the Iron Age*. Acta universitatis ouluensis, Humaniora. B 46. Oulu.
- Wells, Peter S. 1999: *The Barbarians Speak*. Princeton.
- Wells, Peter S. 2001: *Beyond Celts, Germans and Scythians. Archaeology and Identity in Iron Age Europe*. London.
- Wikborg, Jonas 1998: Den äldre järnålders vapengravar i Mälaronrådet - internationellt på den lokala planet. Andersson, Kent (toim.): *Suionum hinc civitates*. Nya undersökningar kring norra Mälardalens äldre järnålder. Occasional Papers in Archaeology 19. Uppsala, 19 - 58.
- Vormisto, Tarja 1985: Osteologisk bearbetning av benmaterial framgrävt av den arkeologiska institutionen vid Åbo universitet 1975 - 1983. *Karhunhammas* 9: 135 - 177.
- Äyräpää, Aarne 1927: Roomalaisen rautakauden löytö Viitasaarelda. *Suomen Museo* 1927: 25 - 44.

Sami Raninen
Henrikink. 2
Arkeologia
20014 Turun yliopisto

Kirjoittaja on jatko-opiskelija Turun yliopiston arkeologian oppiaineessa.

Korjaus

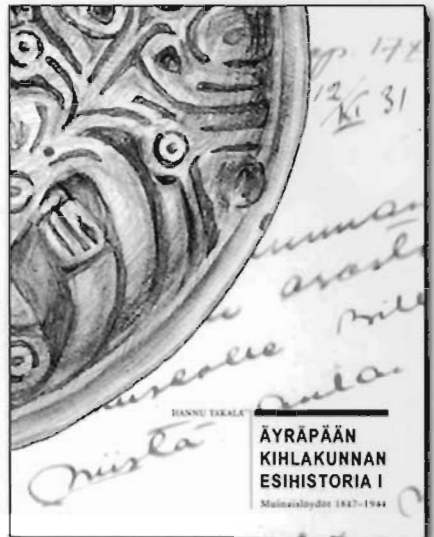
Muinaistutkijan numerosta 3/05 jäi puuttumaan oheinen taulukko Heini Kirjavaisen ja Jaana Riikosen artikkelista "Tekstiilien valmistuksesta Turussa myöhäisrautakaudella ja keskiajalla". Toimitus pahoittelee tapahtunutta, mutta toivoo että jatkossa artikkeleiden lopussa olisi yleisen käytännön mukaisesti näkyvissä kaikkien kuvien ja taulukoitten tekstit, jolloin ne osattaisiin toimittamisen ja taiton yhteydessä hakea artikkeliin.

TAULUKKO 1

Vaate	Sidos	Loimen suunta haudassa	Tiheys loimi/kude	Langan kierre loimi/kude	Langan läpimitta loimi/kude	Väri	Muuta
Rautakausi (Kirkkomäki, H27)							
1 Esiliina	2/2-toimikas	↑	9/8-9	S/z	0,75-1,25/ 0,75-1,25	sininen	aloitus- ja lopetus- reuna, putkihulpio
2 Esiliina	2/2-toimikas	↑	10/9	S/z	0,9-1,0/1,0-1,3	sininen	aloitus- ja lopetus- reuna, putkihulpio
3 Hame	2/2-toimikas	→	10/8	S/z	0,8-1,25/0,9-1,25	indigotiini*	sauma, putkihulpio, kuvioll. lautanauha
4 Hame	2/2-toimikas	-	8/8-9	S/z	1,0-1,25/0,5-1,5	puna-ruskeat tanniinit*	sauma, putkihulpio, kuvioll. lautanauha
5 Viitta	2/2-toimikas	↑	10/9	S/z	1,1/1,3	sininen	putkih., huolitt.lautan. iskunauharestikko
6 Viitta	2/2-toimikas	↑	16/10	S/z	0,9-1,4/0,9-1,6	indigotiini+pu- narus. tanniinit	putkih., huolitt.lautan. iskunau- haristikko, kuvioll. lautanauha
7 Päähine	2/2-murto- toimikas	→	12/9	S/z	-	sininen	putkihulpio, loimilankapunos
8 Sääri- siteet	2/2-murto- toimikas	→	13/11	S/z	-	indigotiini*	putkihulpio
Keskiaika (Åbo Akademin tontti)							
TMM 20	2/2-toimikas	-	-	z/s	-	-	tekstiilin palanen
TMM 2	2/2-toimikas	-	10/10	z/z	0,75-1,0/1,0-1,25	valkoinen	vaatteen hartiakappale?

Uutuus!

Hannu Takala:
**ÄYRÄPÄÄN
KIHLAKUNNAN
ESIHISTORIA I**

Nyt kirjakaupoissa!